

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

---

2 (53) 2019
ISSN 2411-8745

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

Алматы
«Полилингва» баспасы
2019

© “Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті” Акционерлік қоғамының “Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия” ғылыми журналының “Филология ғылымдары” сериясы таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген. Тіркелу куәлігі 10.04.2015 жылғы № 15194-Ж

Бас редактор

Құнанбаева С.С., филология ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР ҰҒА-ның академигі, Алматы, Қазақстан

Жауапты редактор

Исмагулова Б.Х., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Редакциялық алқасының мүшелері

Акишина Т., профессор, Оңтүстік Калифорния Университеті,
Лос-Анджелес, АҚШ

Рысалды Қ.Т., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Бердичевский А.Л., педагогика ғылымдарының докторы,
Айзенштадта халықаралық экономикалық қатынастар институты,
Айзенштадт, Австрия

Солдатенкова Т., профессор, Лёвен католикалық университеті,
Лёвен, Бельгия

Ахатова Б.А., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Красных В.В., филология ғылымдарының докторы, профессор,
М.В.Ломоносов атындағы ММУ, Мәскеу, Ресей

Карасик В.И., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Волгоград мемлекеттік техникалық университеті, Ресей

Мизамхан Б., филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

© Научный журнал “Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ имени Абылай хана серия “Филологические науки” Акционерного общества “Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана” зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № 15194-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

Кунанбаева С.С., доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, Алматы, Казахстан

Ответственный редактор

Исмагулова Б.Х., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Члены редакционной коллегии

Акишина Т., профессор, Университет Южной Калифорнии, Лос-Анджелес, США

Рысалды К.Т., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Бердичевский А.Л., доктор педаг. наук, Институт международных экономических связей Айзенштадта, Айзенштадт, Австрия

Солдатенкова Т., профессор, Лёвенский католический университет, Лёвен, Бельгия

Ахатова Б.А., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Красных В.В., доктор филологических наук, профессор МГУ им. М.В.Ломоносова, Москва, Россия

Карасик В.И., доктор филологических наук, профессор Волгоградского государственного социально-педагогического университета, Волгоград, Россия

Мизамхан Б., кандидат филологических наук, доцент КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

© Scientific Journal “Bulletin of Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages”. Series “Philological sciences” of JSC “Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages” is registered in Communication, Informatization and Information Committee of the Ministry on Investment and Development, Republic of Kazakhstan. Certificate N 15194 – G, 10.04.2015.

Executive editor

Kunanbayeva S.S., doctor of philological sciences, professor, associate member of National Academy of Sciences of the RK, Almaty, Kazakhstan

Responsible editor

Ismagulova B.H., doctor of philological sciences, professor, Ablai khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Members of editorial board

Akishina T., professor, University of Southern California, Los Angeles, USA

Rysaldy K.T., doctor of philological sciences, professor, Ablai khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Berdichevskiy A.L., doctor of pedagogical sciences, Institute of International Economic Relations of Aizenshtadt, Aizenshtadt, Austria

Soldatenkova T., professor, Leuven Catholic University, Leuven, Belgium

Akhatova B.A., doctor of philological sciences, professor, Ablai khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Krasnykh V.V., doctor of philological sciences, professor, Moscow State University named after M.V. Lomonosov, Moscow, Russia

Karasik V.I., doctor of philological sciences, professor of Volgograd State Technical University, Russia

Mizamxan B., candidate of philological sciences, Ablai khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

МАЗМУНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1 Бөлім. ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 1. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Part 1. CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH BÖLİM.

Azizov A. Culture of speech in the light of the anthropocentrist paradigm of modern language	7-15
Азизов А. Культура речи в свете антропоцентристской парадигмы современного языкознания	7-15
Аралбаева Қазақстандағы әлеуметтік жарнама тәжірибесі	16-22
Aralbaeva A.B. Experience of social advertising in Kazakhstan	16-22
Ахмет З.А. Когнитивті лингвистикадағы әлемнің тілдік бейнесінің көрінісі	22-28
Akhmet Z.A. The manifestation of the language picture of the world in cognitive linguistics	22-28
Кутбанбаева И. Саяси дискурстың когнитивтік негіздері	29-37
Kutbanbayeva I. Cognitive bases of political discourse	29-37
Қошқарбаева Б.Қ., Қошқарбаева Ш.К. Қазіргі антропоцентристік парадигма тұрғыдағы символдың лингвомәдени мағынасы	38-47
Koshkarbaeva B.K., Koshkarbaeva Sh.K. Linguocultural significance of symbols from the perspective of the modern anthropocentric paradigm	38-47
Оналбай Б.Т. Роль когнитивной метафоры в политическом дискурсе....	47-54
Onalbay B. The role of cognitive metaphor in political discourse	47-54

2 Бөлім. АУДАРМАНЫҢ ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА АЯСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Раздел 2. ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА

Part 2. RESEARCHES IN THEORY AND PRACTICE OF TRANSLATION

Байдаулетов А.Е. Переводческие трансформации с китайского на русский язык	55-60
Baidautov A.E. Translation transactions from chinese to russian language...55-60	
Қалиева М.Р. Ағылшын детективтерін қазақ тіліне аудару ерекшеліктері...60-71	
Kaliyeva M.R. Peculiarities of translation of english detectives Kazakh language	60-71
Камбарбек А. Лингвокоммуникативные характеристики дипломатического дискурса при переводе	71-76
Kambarbek A. Linguo-communicative characteristics of diplomatic discourse in the translation	71-76
Оналбай Б.Т. Проблемы перевода когнитивной метафоры в политическом дискурсе	76-82
Onalbay B.T. Problems of cognitive metaphor translation in political discourse	76-82

3 Бөлім. ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ	
Раздел 3. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ	
Part 3.LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY	
Duisenbi A. Children’s images in the works of Charles Dickens	83-88
Дүйсенбі А. Чарльз Диккенс шығармаларындағы балалар бейнесі	83-88

4 Бөлім. ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДАҒЫ	
ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР	
Раздел 4. НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ В	
ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ	
Part 4. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL DEVELOPMENS IN FOREIGN	
LANGUAGE TEACING	

Ибадильдина З.Х. О формах организации работы с материалами СМИ на занятиях по русскому языку	89-95
Ibadildina Z.Kh. On the forms of organization of work with media materials in the classroom in the russian language	89-95
Мендекенова А.Д. Цифровой контент как инструмент формирования трёхязычной компетенции будущих учителей иностранного языка	96-101
Mendekenova A.D. Digital content as a tool for the formation of the trilingual competence of future teachers of foreign language education	96-101
Nuradil B.B. Modern issues of the formation of informative-communicative competence of future teachers by using ICT	101-108
Нурадил Б.Б. Современные проблемы формирования информационно-коммуникационной компетенции будущих учителей школ с использованием ИКТ	101-108
Нурбекқызы М., Булатова С.М. Мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілігін қалыптастырудың құралы ретінде мақал-мәтелдерді сабақта қолданудың әдістемесі	108-120
Nurbekkyzy M., Bulatova S.M. Methods of using proverbs and sayings in the lesson as a means of forming intercultural communicative competence..	108-120
Zeynollaquzy M. Features talk show on kazakh television	120-126
Зейноллақызы М. Қазақ телеарнасындағы ток-шоу бағдарламаларының өзгешелігі	120-126

1 Бөлім. ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Раздел 1. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ
Part 1. CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH I

CULTURE OF SPEECH IN THE LIGHT OF THE ANTHROPOCENTRIST
PARADIGM OF MODERN LANGUAGE

Azizov A.¹,

¹Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
of the Department of Methods of teaching of Russian language and literature
of Khujand State University named after acad. B. Gafurov, Khujand, Tajikistan
e-mail: azizov-hgu@mail.ru

The article reveals the essence of the notion "culture of speech", its components, as well as the integrative nature of the science of the same name. In accordance with the anthropocentric paradigm of modern linguistics, the culture of speech is viewed from the standpoint of the norms of the literary language and the speaker's own speech skill, the role of verbal (speech) and non-verbal (non-speech) means of expressive speech in speech communication and their choice by the addressee of speech

Keywords: culture of speech, norm, literary language, anthropocentric approach, speech quality.

УДК 808.5
МРНТИ 16.21.61

КУЛЬТУРА РЕЧИ В СВЕТЕ АНТРОПОЦЕНТРИСТСКОЙ ПАРАДИГМЫ
СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Азизов А.¹,

¹к.п.н., доцент кафедры методики преподавания русского языка и литературы
факультета русской филологии
Худжандского государственного университета им.акад. Б.Гафурова,
Худжанд, Таджикистан
e-mail: azizov-hgu@mail.ru

В статье раскрывается сущность понятия «культура речи», его составляющие, а также - интегративный характер одноименной науки. В соответствии с антропоцентристской парадигмой современного языкознания, культура речи рассматривается с позиции норм литературного языка и собственно речевого мастерства говорящего, роли вербальных (речевых) и невербальных (внеречевых) средств выразительности речи в речевой коммуникации и их выбора адресантом речи.

Ключевые слова: культура речи, норма, литературный язык, антропоцентрический подход, качества речи.

Сегодня культура речи представляет собой теоретическую и практическую дисциплину, обобщающую достижения науки о литературном языке, его грамматики, стилистики, а также прагматической лингвистики, лингвокультурологии, когнитивной лингвистики,

дискурсологии, психолингвистики, и др. разделов языкознания, возникших на стыке лингвистики со смежными науками, для воздействия на языковую / речевую практику в процессе коммуникации. При этом в развитии теории культуры речи наблюдается усиление интереса к коммуникативной составляющей, укрепление антропоцентристских тенденций и культурологической направленности. Нормативность как одно из центральных понятий культуры речи в современном лингвистическом знании понимается в настоящее время не только как свойство единиц языковой системы, но и как категория дискурса и текста, т.е. рассматриваются не только сугубо языковые нормы (словоупотребления, формоизменения, написания, произношения и др.), но и нормы, связанные с речевым этикетом, статусно-ролевой иерархией и дифференциацией коммуникантов, ситуацией коммуникативного акта и функционально-стилистическими особенностями. Все это дает основания предполагать, что в соответствии с антропоцентристской парадигмой современного языкознания культура речи все более становится интегративной наукой, изучающей условия эффективности речевого общения. Неслучайно в недрах культуры речи как науки сформировалось и набирает популярность целое направление – культура речи делового человека.

Современная концепция культуры речи как лингвистической дисциплины предусматривает следующие составляющие.

- *Языковой компонент*. Он формируется правилами предпочтения единицы нормативного литературного языка ее нелитературному языковому конкуренту (ляг – ляж, класть – положить, который час – сколько время и т.п.). Овладение им требует специальных знаний о нормативной, литературной форме общенационального языка и находящемся за ее пределами просторечии, недопустимом в речи образованного человека.

Кроме того, этот, языковой, компонент культуры речи связан с выбором одного из вариантов, предоставляемых в пределах литературного языка. На его выбор влияют ситуация речи, культура и эмоциональное состояние коммуникантов: предпочтет ли говорящий нейтральное *картофель* или разговорное *картошка*, нейтральное *лицо* или разговорное *физиономия* – будет зависеть от обстановки речи, включая место, ситуацию, собеседника и др. (в деканате с деканом, при случайной встрече с деканом на улице, в беседе с незнакомым или с друзьями в непринужденной обстановке и под.). Важную, если не решающую, роль при этом будет играть общая культура говорящего, его владение языком, и в частности – знание функциональных стилей речи, сферы их использования, налагаемых языковой системой и

нормами литературного языка ограничений, а также представление об эмоционально-экспрессивной дифференциации языковых единиц.

Также весьма важным представляется понимание значения языковой единицы (слова, словосочетания, фразеологизма, пословицы или поговорки, прецедентного имени) как языкового компонента культуры речи, поскольку от этого зависит, прежде всего, правильность и осознанность речи, но не менее важна и ее точность как показатель полноты высказывания, иначе говоря - точности употребления языковых единиц с точки зрения значения и смысла (*лиловый* не путать с *сиреневым*, до 22.03.2019 не путать с *по* 22.03.2019 и др.). Применительно к данной составляющей понятия «культура речи», как видим, действует аксиологически значимая оппозиция: «правильно» - «неправильно», и следовательно, регулятивное «можно, допустимо» - «нельзя, недопустимо».

- *Этический компонент* культуры речи связан с представлениями о нравственном кодексе, менталитете, культурных традициях народа – создателя данного языка как коммуникативного средства. Именно этические соображения определяют выбор языковых и речевых средств коммуникантами (соблюдение речевого этикета, уместность речи). Соответственно и представление о хорошей речи имеет под собой культурологичес

кую базу и обусловлено социально (возраст, гендерные различия, социальная среда), а иногда и территориально. В каждой национальной культуре существуют свои правила речевого общения (например, голливудская улыбка и жестикация американцев и сдержанность японцев в выражении эмоций, расспросы о состоянии домашнего скота у скотоводов-кочевников во время приветствия и обмен дежурными «Как дела?» - «Нормально», «Пойдет» в американском речевом этикете). В каждой лингвокультуре представления о хорошей речи могут различаться в зависимости от социального расслоения общества: представители старшего поколения и молодежь, представители интеллигенции и рабочих профессий, сельские жители и государственные служащие, чиновники по-разному воспринимают жаргон, ты / вы-общение, именование лиц без отчества, фамильярное обращение и др. Применительно к данной составляющей понятия «культура речи» активна аксиологически значимая оппозиция: «принято» - «не принято», «прилично» - «неприлично».

- *Коммуникативный компонент* предполагает ситуацию общения и адресата, к которому направлена речь. Хорошая речь - это, прежде всего, речь целесообразная. Любое высказывание не может оцениваться вне

ситуативного контекста. Например, фразы *Не тяни kota за хвост; Мели, Емеля – твоя неделя; После дождичка в четверг; Губу раскатал* могут применяться в кругу хорошо знакомых, тесно общающихся людей, чаще среди молодежи, либо при общении старшего родственника (брата, дяди, сестры, тети), с младшим (но не в обратном направлении) и абсолютно не допустимы в официальном общении, в беседе представителей старшего поколения, в разговоре с незнакомыми и малознакомыми людьми, так как будут восприняты как неуместные, грубые и даже оскорбительные.

При выборе языковых средств говорящий должен предполагать, насколько его речь понятна собеседнику и стремиться к тому, чтобы сделать ее доступной. Речь, соответствующая правилам, но непонятная адресату, не может быть оценена как проявление высокой речевой культуры, так как не будет достигнуто коммуникативное намерение, или интенция, адресанта, и, следовательно, речь будет высказана, но коммуникация не состоится.

Применительно к данной составляющей понятия «культура речи» используется аксиологически значимая оппозиция: «уместно» - «неуместно», «понятно» - «непонятно».

- *Эстетический компонент* подразумевает, что речь должна вызывать у слушателя чувство эстетического удовлетворения. Этот аспект особенно важен в художественной и публицистической речи.

Для данного компонента культуры речи действует оценочная оппозиция: красиво – некрасиво, выразительно – невыразительно.

Все эти аспекты тесно взаимосвязаны. Функциональность, т.е. соответствие языковых средств целям общения, и связанная с ней объективная вариативность нормы составляют основу научной проблематики культуры речи.

Совершенствование речевой культуры – одна из актуальных задач качественной подготовки специалиста новой формации, и в особенности филолога, переводчика, журналиста, учителя-словесника. В этом контексте роль систематической работы по культуре русской речи будущих учителей словесности национальной школы становится весьма значимой. Соответственно это находит отражение в учебных планах, перечне дисциплин и рабочих учебных программах соответствующих курсов, что позволяет работать над повышением речевой культуры в течение всего процесса обучения в вузе.

Воспитание речевой культуры будущего учителя связано с совершенствованием культуры устной речи, которое предполагает овладение не только языковыми нормами (произношение, словарь, грамматика, синтаксис, стилистика), но и совершенствование всего

процесса реализации средств языка в живом речевом общении людей.

Культура речи включает в себя два уровня освоения литературного языка: *правильность* речи, под которой понимается соблюдение норм современного русского литературного языка, и собственно речевое мастерство, которое предполагает не только следование нормам литературного языка, но также и умение выбирать из существующих вариантов наиболее точный в смысловом отношении стилистически уместный, выразительный и доходчивый и т. п.

Речевое общение – это не только взаимная передача информации, чувств, но и преобразование речи в задачу, намерение, команду и затем в мыслительное и практическое поведение. Ибо речь возникла прежде всего как возможность воздействовать на поведение друг друга. Человек говорит потому, что нужно добиться своей речью того, чего он хочет, или, наоборот, воспрепятствовать тому, чего он не желает. Своей речью он совершает действие, поступки, которые, в свою очередь влияют на других людей. Слова, произносимые одним человеком, как правило определяют поведение другого.

Воспитание навыков и умений культуры речи требует знания психологии речи и психологии её восприятия, а также психологии живого слова. Необходимо помнить не только о том, что даже наипростейшее слово само по себе многозначно, но и что каждый человек воспринимает его в зависимости от того, кто именно произнёс его, в какой ситуации, в зависимости от характера говорящего, а также причин и обстоятельств, породивших данное слово. Необходимо помнить и о внутреннем смысле слова или целого высказывания, который в публичной речи может не совпадать с внешним значением слова или фразы, оставаться скрытым при поверхностном, автоматическом восприятии чужой речи. Именно этот внутренний смысл диктуется тем действенным посылом, целью, мотивом, который побуждает нас произносить те или иные слова и раскрывается через интонацию живой речи, а также мимику и жесты говорящего.

Интонация живой речи, выражаемая через различные модуляции голоса (тембр, высота тона, сила, диапазон голоса), темп и ритм речи, нередко являются решающими для интерпретации значения и смысла произносимых высказываний. В вербальные средства коммуникации (мимика, жесты, выражение глаз, телодвижения и др.) при передаче мыслей и чувств речевое общение таит в себе огромные воздействующие возможности. Недаром эти внеречевые средства используют интуитивно ораторы, педагоги в публичной речи для уточнения смысла произносимого, для выражения своего отношения к нему.

Однако мимика, жесты, движение нередко весьма экспрессивные, не должны иллюстрировать слова, повторять их внешнее значение, они должны вскрывать подтексты, глубинный смысл речевого высказывания. Интонация, мимика, жесты, взгляд, расширяя возможности восприятия живой речи в человеческом общении, говорят нам также и о самом ораторе как о личности, его чувствах, манерах и поведении.

Посредством вербального оформления действенной мысли с её невербальными выражениями через ритм, волевою направленность слова, жест, мимику, взгляд и другие проверяется уникальность, неповторимость смысла речевого высказывания в данной конкретной ситуации; определяемого целью, ради которой оно произносится.

Умелое сочетание речевых и внеречевых средств выразительности даёт жизнь слову и всегда считается признаком высокой культуры речи и ораторского мастерства.

Воспитание речевой культуры будущего учителя-словесника прямо связано овладением им качеством хорошей речи. Каковы же категории хорошей речи? Какая речь может считаться образцом владения культурой устной речи? Такая речь должна быть глубокая по содержанию, по значимости заключённых в ней фактов общественного, научного и художественного характера, их актуальности и современности и в целях успешного коммуникативного воздействия она должна быть *правильной, точной, ясной, логичной, уместной, выразительной и воздействованной*.

Правильность речи определяется свободным владением языковой культурой. Публичная речь в этом случае построена в соответствии с нормами русского литературного языка. Сюда входит культура произношения, культура словаря, соблюдение грамматических, синтаксических, стилистических норм русского языка.

Культура произношения предполагает соблюдение в устной речи законов и правил орфоэпии, т. е. правильного произношения звуков слов, их грамматических форм, а также фраз и высказываний, соблюдение правильного ударения в существительных, прилагательных, глаголах, причастиях употребляемых в речи. Обязательное условие культуры речи – хорошая дикция, т.е. отчётливое и ясное произношение звуков, слов, фраз, выразительная интонация. Устная речь рассчитана на слуховое восприятие, поэтому хорошее и правильное произношение совершенно необходимо для верного понимания и восприятия речи, для точности выражаемых мыслей. Кроме того, благозвучная речь – элемент эстетического звучания и индивидуального красноречия.

Чистота речи определяется отсутствием в ней лишних, чуждых литературному языку слов, которые засоряют её, делают многословной,

неестественной, небрежной, когда главная мысль «тонет» и теряется в пустом многословии публичного изложения.

Что это за слова, которые становятся лишними, чуждыми, затрудняющими общение? Специалисты по культуре речи в первую очередь называют слова-паразиты, т.е. вводные слова, которые не несут никакой смысловой нагрузки, но постоянно, навязчиво повторяются в речи, раздражают слушателя и затуманивают смысл, уводя от восприятия содержания. К ним относятся слова типа: «значит», «понимаете», «так сказать», «ну», «вообще» и др. Так называемые канцеляризмы – слова, употребляемые в деловом стиле, при переносе в публичную речь не только становятся ненужными, но и нарушают ее внутреннюю гармонию, превращаясь в штампы. Жаргонизмы – это слова, обслуживающие отдельные группы людей. Существует профессиональный жаргон нефтяников, строителей, медиков, таксистов. Засорение речи проявляется и в неуместном использовании в языке диалектизм, слов характерных для местных говоров и диалектов. Для того, чтобы люди быстрее и лучше понимали друг друга, они должны говорить на общем литературном языке.

Точность речи заключается в умении достигать соответствия между словами и обозначаемыми предметами и явлениями действительности. Глубокое понимание предмета речи даёт возможность найти самое точное слово для выражения своих мыслей. Это требует большой, кропотливой работы над словом и постоянного совершенствования языковой культуры.

Ясность речи определяется не строем языка, а использованием понятной лексики, во-первых, и общепринятых правил словоупотребления и построения высказывания, во-вторых. Доступная, общеупотребительная лексика, в отличие от терминов, узкоспециальных и иностранных слов, «стертые», или языковые, метафоры, в отличие от индивидуально-авторских поэтических, умелая ориентация на конкретную аудиторию делает речь ясной и понятной для слушателей. Если же в речи встречаются иностранные слова, термины, профессионализмы, то необходимы пояснения и комментарии к ним, при этом сам же говорящий должен быть абсолютно уверенным в значении этих слов.

Логичность речи связана с логической последовательностью развиваемых в ней мыслей. Логическому построению мыслей помогает понимание синтаксиса; логические паузы и ударения способствуют правильной расстановке акцентов, способствуют наиболее точному выражению интенции авторской речи.

Уместность речи проявляется в её соответствии целям, задачам и условиям публичного высказывания. Логичность речи проявляется и в соотносённости её к данному составу слушающих, их культурному и общеобразовательному уровню.

Выразительность речи подразумевает соответствие формы устной речи её содержанию. Речь может быть правильной, т.е. соответствовать всем нормам современного русского языка, но сухой и монотонной; она может быть правильной и логичной, но вялой и безжизненной, обращённой только к разуму слушателей и не затрагивающей чувства и воображение. Именно выразительность живой речи помогает донести цели и мысли в конкретно-чувственной, эмоционально-действенной форме и делает публичную речь близкой к искусству звучащего слова.

Выразительные свойства речи, используемые говорящим, полностью обусловлены его коммуникативной целью и намерениями, выбираются под влиянием того, чего он хочет добиться от собеседника. В живом общении среди прочих средств выразительности основным является интонация, которая выступает как главная сила живой публичной речи. С помощью интонации осуществляется актуальное членение речи, реализуется её смысловая выразительность.

Паузы, ударения, темп и ритм речи определяются целями, задачами и намерениями говорящего, восприятием чужой мысли, силой внутреннего переживания, степенью взволнованности. Вслушиваясь в речевое звучание, мы постоянно убеждаемся, что мысль говорящего часто сопровождается значимыми паузами. Пауза во время речи помогает рождению мысли в процессе речевой деятельности, помогает говорящему не только формулировать свою мысль, но и сосредоточиться на процессе творчества, в то же время пауза способствует осмыслению реципиентом услышанного, помогает ему приготовиться к восприятию следующей информации. Выразительность пауз заключается в том, что, что они действительны, напряжены, продолжают движение мысли. И это движение мысли должно волновать, оно должно быть зримо, т.е. выражаться в подъёме головы, движении глаза т.п.

Выразительность достигается и с помощью синтаксических возможностей русской речи, заложенных в свободном порядке слов. Такие выразительные средства, как повторы, градация, инверсия, эмоциональные восклицания, риторический вопрос, антитеза и т. п. оживляют речь, помогают достигнуть особого ритма, экспрессивности и динамики.

Воздейственность речи заключается в том, как думает и действует оратор словом, в побуждающем воздействии на слушателей, которое

мотивирует его на осознанные поступки и действия.

Итак, в свете антропоцентристской парадигмы современного языкознания под культурой речи понимают такие качества речи говорящего/пишущего, которые обеспечивают ему эффективное достижение цели общения при соблюдении языковых правил, этических норм, ситуативных и эстетических установок. Культура речи предполагает выбор говорящим и пишущим наиболее целесообразных языковых средств для данной конкретной речевой ситуации. Помня о том, что слово может возвысить человека и оскорбить и русский язык располагает богатейшим арсеналом таких единиц, считаем важнейшей задачей в вузовской подготовке специалистов, и особенно филологов, чья будущая профессиональная деятельность прямо или косвенно связана с русским языком, научить пользоваться любым словом и выражением в соответствии с ситуацией общения и не выходить за грани дозволенного.

Воспитание высокой речевой культуры будущего учителя-словесника даст в его руки сильное оружие – умение пользоваться в своей профессиональной и общественной деятельности ресурсами изучаемого (в нашем случае – русского) языка так, чтобы его речь, глубокая по содержанию, была одновременно ясной, доходчивой, выразительной, убедительной и эмоционально воздействующей на адресата, мотивируя на созидательный труд и плодотворные отношения в социуме.

ЛИТЕРАТУРА

1. Головин Б. Н. Основы культуры речи. – М., 1990
2. Головин В. Н. О качествах хорошей речи. – Русский язык в школе. – 1999, № 4.
3. Душабаева Н. А. Критерии хорошей речи. – Русский язык в школе. – 2000, № 8.
4. Ножин Е. А. Основы ораторского искусства. – М., 1987.
5. Скворцов Л. И. Творческие основы культуры речи. – М., 1980.

ҚАЗІРГІ ТІЛ БІЛІМІНІҢ АНТРОПОӨЗЕКТІ ПАРАДИГМАСЫ ТҮРҒЫСЫНДАҒЫ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІ

Азизов А.¹,

¹п.ғ.к., доцент, орыс тілі мен әдебиетті оқыту әдістемесі кафедрасы,
акад. Б.Гафуров атындағы Хунджанд мемлекеттік университеті,
Хунджанд, Таджикистан
e-mail: azizov-hgu@mail.ru

Мақалада «сөйлеу мәдениеті» ұғымы, оның құрайтын мазмұндық бөлшектері және осы ғылымның басқа ғылымдармен тығыз байланысы арқылы көпқырлы екені көрсетілген. Қазіргі тіл білімінің антропоэекті парадигмасына сай сөйлеу мәдениеті әдеби тіл нормалары тұрғысынан, сөйлеушінің жеке шешендік өнері, сөйлесу барысындағы вербалды және бейвербалды қатынас құралдары мен оларды таңдауы қарастырылған.

Тірек сөздер: сөйлеу мәдениеті, норма, әдеби тіл, антропоэекті көзқарас, сөйлеу сипаттамалары.

Статья поступила 26.04.2019

EXPERIENCE OF SOCIAL ADVERTISING IN KAZAKHSTAN

Aralbaeva A.B.¹

¹Undergraduate of Journalism
Ablai khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: simultaneous_10@mail.ru

The article presents the experience of the Republic of Kazakhstan in the development of social advertising. The role of social advertising in improving the quality of life of citizens was analyzed. The article analyzes the approach to social advertising in Kazakhstan. This illustrates how social advertising can help solve social problems and how it helps them grow.

Keywords: social advertising, action, potential, poll, mass media

УДК 070
МРНТИ 16.21.27

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАРНАМА ТӘЖІРИБЕСІ

Аралбаева А.Б.

2 курс магистранты, мамандығы «6М050400-Журналистика»,
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар
және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан
e-mail: simultaneous_10@mail.ru

Мақалада әлеуметтік жарнаманы дамытуда Қазақстан Республикасының тәжірибесі берілген. Азаматтардың өмір сапасын жақсартуда әлеуметтік жарнама рөлі талданды. Мақалада Қазақстандағы әлеуметтік жарнамаға деген көзқарас талданады. Әлеуметтік жарнаманың әлеуметтік мәселелерді шешуге қалай көмектесетіні және оның дамуы үшін қандай көмек көрсететіндігі көрсетілген.

Тірек сөздер: әлеуметтік жарнама, науқан, әлеует, сауалнама, БАҚ

Шамамен сегіз жыл бұрын, 2011 жылы [www. otvet.mail.ru](http://www.otvet.mail.ru) сайтында келесі сұрақ қойылды: Қазақстанда әлеуметтік жарнама неге дамымаған? 38 респонденттің 46,15% -ы әлеуметтік жарнаманың мемлекеттік қолдауды қажет етпейтінін айтты, 46,15% әлеуметтік жарнаманы жасау шығармашылыққа қызығушылық емес деп санайды, тек 7,69% әлеуметтік жарнама Қазақстанда әлі де бар [1]. Бұл үлгі қандай да бір тұжырымдар жасай алмайды. Бірақ бұл қазақстандық әлеуметтік жарнама жұртшылық арасында қызығушылық тудырмайтын субъективтік қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Үкіметтік емес ұйымдар мен БАҚ өкілдерінің айтуынша, Қазақстанда әлеуметтік жарнама бастапқы деңгейде. Қолданыстағы әлеуметтік плакаттар мен теледидарлық алаңдар өздігінен және басқалардан оң өзгерістерге уәде беріп, тітіркендіреді. Мәселе қандай? Неліктен бұрыннан бар әлеуметтік жарнама қажет болғанда әрекет етпейді?

Әлеуметтік жарнаманың тарихына шолу. Әлеуметтік жарнама бүкіл әлемде әр түрлі әлеуметтік «қоғам ауруларын» емдеудің негізгі құралы ретінде пайдаланылды. АҚШ-та әлеуметтік жарнама 60 жылдан астам уақыт бойы қолданылған. Жыл сайын Америка үкіметі әлеуметтік жарнама үшін үлкен сома бөледі. Америкалықтар әлеуметтік сценарийдің салдарымен күресуден гөрі әлдеқайда оңай болатындығын

және әлеуметтік жарнаманың тиімділігіне жете алмайтындығын түсінеді. Ақыр соңында, теледидар мен радионың ауада тұрақты болуы, ақырында мінез-құлқының оң өзгерістеріне әкеледі деп үміттенуге болады. Сондықтан көптеген әлеуметтік науқандар, әсіресе мемлекеттік, ондаған жылдар бойы созылып жатыр. Осындай жұмыстардың арасында экологияның ластануына қарсы науқан бар, онда басты кейіпкер «жылап жатқан үндіс» Cody Steel Watch болды. Науқан 1961 жылдан 1991 жылға дейін жалғасты [2]. Ұзақ мерзімді науқандар арасында қылмыстылық деңгейін төмендету жөніндегі науқан (1979 жылдан қазіргі уақытқа дейін); (1983 жылдан қазіргі уақытқа дейін), жол-көлік оқиғаларында (1985 жылдан қазіргі уақытқа дейін) өлім-жітімнің алдын-алу науқаны [3]. Жоғарыда көрсетілген мысалдар уақыт өте келе өзінің тиімділігін көрсетті.

ТМД елдеріндегі әлеуметтік жарнама Батыс елдеріне қарағанда біршама кеш болды. Кеңес өкіметі кезеңінде барлық әлеуметтік жарнамалар насихаттаудың айқын нышандары болды. Демек, қазіргі заманғы түрдегі жарнаманың бұл түрі Ресейде 90-шы жылдардың басында пайда болды [4]. Біріншісі - «Ата-анаңа қоңырау шал!» Әлеуметтік акциясы [5]. Жақында өткізілетін науқандардың ішінде «Біздің балалар» қоғамдық қорының ауқымды жарнамалық науқаны туралы «асыранды бала туған бала бола алады» деген ұранмен атап өтуге болады [6]. БАҚ өкілдері Ресейде жақсы әлеуметтік жарнама жоқ екенін айтады. «Российская газета» газетінің журналисі Ә.Зарипова: «Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, қоғамның аса өткір мәселелерімен айналысатын әлеуметтік жарнама әлеуеті зор, Ресейде әлеуетті авторлар мен тұтынушылар үшін ол түсініксіз болып келеді» [7].

Қазақстандағы әлеуметтік жарнама бұрынғы кеңестік кеңістіктегі басқа елдердегі сияқты проблемалардан зардап шегеді. Әлеуметтік жарнама әлеуметтік маңызы бар ақпарат болып табылады және оның негізгі тәртібі – мемлекет [8]. Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің 2012 жылғы әлеуметтік тапсырыс берушілер тізіліміне қарағанда әлеуметтік маңызды ақпаратқа мемлекеттік тапсырыс: балалар мен жастарды мәдени-ағартушылық тәрбиелеу, қауіпсіз аналық мәселелер, мүгедектерді сауықтыру және әлеуметтік оңалту тұрмыстық зорлық-зомбылықты, нашакорлықты, онкологиялық ауруларды, АИТВ (адамның иммун тапшылығы вирусы) және темекі шегуді болдырмау мәселелерін талқылады [9].

Әлеуметтік жарнамаға бөлінген қаражаттардың бюджеттері жыл сайын өсіп келеді. 2012 жылы Мемлекет басшысының жолдауларын, нормативтік құқықтық актілерді жариялау мәселелерін, әлеуметтік және мәдени өмірдегі, ішкі және сыртқы саясаттағы мемлекеттік саясатты ақпараттық қамтамасыз ету үшін мемлекеттік бюджетте әлеуметтік маңызы бар ақпаратты насихаттауға 691 млн. теңге (жалпы бюджеттің 29,8%) бөлінді [10].

Алайда, Қазақстанда және басқа кеңестік кеңістіктегі әлеуметтік жарнама мемлекеттің барабар қолдауымен қамтамасыз етілмеген. Сондай-ақ, бұл байланыс түрін реттейтін тетіктер жеткілікті түрде дамымаған. Қазіргі жағдайда әлеуметтік жарнама тек түрлі жарыстар мен фестивальдарда ұсынылады және жоғарыда көрсетілген себептерге байланысты кең аудиторияға дейін жетпейді.

«Бауыржан» қайырымдылық қорының жетекшісі Ж.Омарбекова атап өткендей: «Қазақстанда әлеуметтік жарнама мәдениеті ерте сатысында тұр. Жыл сайын мемлекет ҮЕҰ (үкіметтік емес ұйымдар) мен азаматтар секторын дамытуға қаражат бөледі. Сондай-ақ, әлеуметтік клиптерді түсіру үшін көптеген лоттар ойнайды. Олардың тақырыптары әр түрлі - қазақстандық патриотизмді еске түсіру, қоршаған ортаны сақтау, нашакорлыққа қарсы күрес және т.б. Бірақ, біз орталық және жергілікті телеарналардың эфирінде соңғы өнімін қаншалықты жиі көреміз?» [11].

Ресейдің қаржы және бюджетті қадағалау қызметінің Федералды басшысы С.Павленко әлеуметтік жарнаманы миллиондаған долларларды сіңіретін және олардың тиімділігін ешкім тексермейтін «қара құрдым» секілді екендігін мойындады. [12].

Батыс елдерінде қоғамдық маркетингтің тұсаукесеріне дейін әлеуметтік жарнама қатаң тестілеуге ұшырайды. Бұл мәселеге қатысты жалпы қоғамдық көңіл-күйді анықтау үшін тапсырыс беруші, әдетте, алдын-ала әлеуметтік зерттеу жүргізеді. Бұл мәселе туралы адамдарға қалай хабардар болатынын және қандай жүгініс нысаны олар үшін артығырақ екендігін анықтау үшін жасалады. Толық жарнамалық өнім одан әрі көрерменге қаншалықты жақын және түсінікті екенін анықтау үшін сынақ алдын ала сараптауға ұшырайды. Тек қажетті жетілдіруден кейін ғана әлеуметтік жарнама бұқаралық ақпарат құралдары арқылы таратылады.

Бірақ бұл кешенді шаралармен жарнама мәселесі мәреге жетті деуге болмайды. Бұқаралық ақпарат құралдарында жарнамалық ротация аяқталғаннан кейін оны тиімділікке тексереді. Бұл фокус-топтар, сұхбаттар және ақпараттық бюллетеньдер көмегімен әлеуметтік жарнаманың әлеуметтік проблеманы қабылдауына және оны шешуге деген қызығушылығын анықтауға көмектеседі. Кезеңдік сынақ сәтсіздікке жол бермеуге және әлеуметтік жарнама үшін белгілі бір өнімділікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Және тиімділікке тексеру, қандай да бір түрде пайдаланылған қаржы активтерінің пайдасын есептеуге мүмкіндік береді.

Өкінішке орай, Қазнет желісінде әлеуметтік жарнамамен айналысатын жобаларға жұмсалған қаражаттардың тиімділігі туралы бірде-бір ресми есеп жоқ. Отандық әлеуметтік жарнаманың дамуына баға беру үшін пайдаланылатын қоғамдық пікір-сауалнамалар да жоқ.

Мүмкін, мәселе қазіргі әлеуметтік жарнамаға шығармашылық идеялар мен іс-әрекеттердің жетіспеуінде шығар. Жарнамаға тапсырыс

берушілер болып көбіне мемлекеттік лауазымды тұлғалар болады, ал олар өз кезегінде әлеуметтік жарнаманы құруда шамадан тыс батыл шығармашылық тәсілдерден бас тартады. «Gazeta.kz» газетінің тілшісі И.Захаровтың пікірінше, «жарнамалық тақталарда және теледидар экрандарында біз шын мәнінде жарнаманы емес, әлеуметтік ақпаратты көреміз. Мысалы, ол тамақ ішкенге дейін қолдарын жууға немесе тек алкогольсіз сыраның жақсы екенін ескертеді. Психологтардың пікірінше, мұндай ұрандар тиімсіз. Керісінше, ол мүлдем қарсы нәтижеге әкелуі мүмкін. Өйткені ересектер үгіттерді ұнатпайды, жалпы жарнамаға сенбейді. Талапсыз контент және абсурдтың қайталану арқасында ол күшті тітіркендіргішке айналды» [13].

Әлеуметтік жарнаманың әсерін есептеу қарапайым мәселе емес, әжептәуір қиындықтар туғызады. Нәтиже жарнама науқаны аяқталғаннан кейін пайда болуы мүмкін. Бұл сондай-ақ әлеуметтік жарнаманың аз болғанының кейбір себептері болып табылады. Әсер ету кепілдіктерінің болмауына байланысты әлеуметтік жарнамамен байланысты жобалар өте құлықсыз қаржыландырылады.

Отандық әлеуметтік жарнаманың жай-күйін жақсартуға байланысты ұсынымдарды қарастырсақ, алғашқы қатарда әлеуметтік жарнаманың әлеуметтік мәселелерді шешуде тиімді болуы үшін жарнамалық қызметті өзін-өзі реттеу үшін жеке орган құру қажет. Жарнама кеңесі деп аталатын мұндай ұйымдар Ресейде, Америка Құрама Штаттарында, Ұлыбританияда және басқа Еуропа елдерінде бар.

Америкалық жарнама кеңесін қарастырайық. Кеңес 1942 жылы құрылды, бірақ сол кезде ол Әскери жарнамалық кеңес деп аталды. Өзінің тарихы барысында Жарнама кеңесі Құрама Штаттарда танымал болған көптеген жарнамалық акцияларды жасады. Бүгінде Кеңес қоғамның ең өткір әлеуметтік проблемаларын анықтау мен шешумен айналысатын коммерциялық емес ұйым болып табылады. Кез-келген коммерциялық емес ұйым секілді, Кеңес өз миссиясын бөлісетін жеке тұлғалар, корпорациялар және ұйымдармен қаржыландырылады. Әр науқан коммерциялық емес ұйым немесе жарнама жасау және таратудың барлық шығындарын жабатын мемлекеттік федералдық агенттік арқылы қаржыландырылады. Әр жарнама науқаны 9 айға созылады және 6 кезеңге бөлінеді: 1) зерттеу және жоспарлау; 2) стратегияны құру; 3) шығармашылық дамуы; 4) өндіріс; 5) бұқаралық ақпарат құралдарын тарату / жұмыс бағдарламалары; 6) тиімділіктің мониторингі және бағалау (Жарнама кеңесі, т.б.).

Кеңестің тиімділігін бағалау үшін жарнамалық кампанияның әсер ету дәрежесін анықтау мақсатпен ауқымды социологиялық зерттеулер жүргізіледі. Науқанның табысы бағаланған медиа ресурстарын қадағалау, науқанның веб-сайтына кірулерін қадағалау немесе бос нөмірлерге қоңырау шалу саны, сондай-ақ науқанды мақсатты аудиторияны қабылдаудағы эмоционалдық, мінез-құлықтық өзгерістер мен басқа да

өзгерістерді бағалау науқаны басталғанға дейін және кейінгі зерттеулер жүргізу арқылы бағаланады.

Кешенді зерттеудің көмегімен Жарнама Кеңесі науқанға жауапты қадағалауға және оған тиісті түрде әсер етеді. Әлеуметтік жарнама науқаны кезінде келесі әрекеттер жасалады:

- Стратегиялық зерттеу және бағалау: қалыптастыру кезеңінде ауқымды зерттеулер мен бағалау ең тиімді коммуникациялық стратегияны таңдауға мүмкіндік береді.

- Байланысуды растау: шығармашылық ұғымдар тұтынушылармен жарнамаға жауапты анықтау үшін тестіленеді.

- Сараптамалық бағалау: Кеңестің барлық жарнамалық науқандары үшін шолу және мақұлдау жарнамалық кампанияны қарау жөніндегі комитеттен (еліміздің ең үздік жарнама агенттіктерінің басшыларынан тұратын, үш маңызды кезеңді қарау және мақұлдау үшін ай сайын кездесетін сарапшылар тобы) науқандар: стратегия, шығармашылық тұжырымдамалар және соңғы жарнамалық өнім).

- БАҚ-ты бақылау: ақысыз ұсынылған баспа материалдары бұқаралық ақпарат құралдарынан алынған бұқаралық ақпарат құралдарының орналастырылған санын және қабылданған орналастырудың ақшалай құнын есептеу үшін бақыланады.

- Іздестіру сауалнамасы: бұл зерттеу мақсатты аудиториядағы негізгі үрдістерді уақыт бойынша қадағалап отыруға мүмкіндік береді.

- Тұтынушыларға жауап беру: Тұтынушыларға реакцияның барлық түрлері мониторингісінің баруын, брошюралар сұранымдарын / жүктеу санын, электрондық почтаның жазылымдарын және т.б. қоса алғанда бақыланады.

Америкада танылған жарнама маманы Ричард Эрлдың айтуынша, әлеуметтік жарнама науқанының табысы көбінесе стратегияға байланысты болады [14]. Эрл коммерциялық жарнама үшін дайындалған «шығармашылық бриф» түрінің стратегиялық жоспарын жасауға кеңес береді. Осылайша, әлеуметтік науқанның стратегиялық жоспарына мыналар кіру керек:

- Маркетингтің мақсаты: Бұл бөлім «Біз әлеуметтік жарнаманы неге пайдалануды шештік?» Деген сұраққа жауап беруі керек.

- Жарнама мақсаттары: тапсырмалардың нақты сипаттамасы

- Мақсатты аудитория: Бұл бөлім «Біз олар туралы не білеміз?» Деген сұраққа жауап беруі керек.

- Бәсекелестік: ұқсас жарнамалық хабарламаларды шолу. Дегенмен, кейбір нюанстар бар. Әлеуметтік жарнамалар белсенді жарнамаланған өнімнің, мысалы, сигареттердің қабылдануына ықпал ететін жағдайда, осы бөлімде осы өнімді жарнамалау үшін айтылғандардың барлығын енгізу керек. Бәсекелестік болмаған жағдайда, осы бөлімге жарияланған ұстаным туралы басым қоғамдық пікірді немесе ықтимал көзқарастарды талдау жүргізіледі.

- Тұтынушылар үшін негізгі идея / пайда: мақсатты аудиторияға жеткізу үшін қажет бірыңғай негізгі идеяны анықтау.
- Қолдау: негізгі идеяны қолдайтын ақпарат.
- Қажетті әрекеттер: бұл негізгі идеяның сынағы. Бұл бөлім жауап беруі тиіс: Сіздің хабарламаңызды оқып / оқығаннан кейін мақсатты аудитория не істеу керек?
- Тональдылық және презентация стилі: хабардың мақсатты аудиторияға қалай жеткізу керектігін анықтау.
- Өндірістік талаптар: жарнамалық кеңістіктің сипаттамасы, техникалық сипаттама және т.б.

Сонымен, қорыта келе, әлеуметтік жарнаманың үлкен әлеуетке ие екенін қабылдай отырып, дегенмен, Қазақстандағы әлеуметтік жарнама әлі де жақсартуды талап ететіні анық десе болады. Ішкі жарнаманың әлеуеті толықтай ашылуы үшін, көп күш пен еңбекті жұмсау қажет. Америкалық жарнама кеңесіне ұқсас жарнамалық қызметті өздігінен реттейтін орган құру ұтымды шаралардың бірі деген ойдамыз. Олардың Ричард Эрл ұсынысымен бірлескен тәжірибесі қазақстандық әлеуметтік жарнама үшін көптеген әлеуметтік мәселелерді шешуде тиімді болып, нәтижелі бола алады.

ӘДЕБИЕТ

1. Почему в Казахстане не развита социальная реклама? – otvet.mail.ru/question/56853403/ (accessed on: 19.05.2019)
2. Ad Council. The Classics, ad-council.org/Our-Work/The-Classics (accessed on: 19.05.2019)
3. Ad Council, n.d., Frequently Asked Questions. [ad-council.org/About-Us/Frequently-Asked-Questions#How%20do you evaluate your campaigns?](http://ad-council.org/About-Us/Frequently-Asked-Questions#How%20do%20you%20evaluate%20your%20campaigns?) (accessed on: 19.05.2019)
4. Николайшвили Г.Г. Социальная реклама в политическом процессе современной России. – Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. политических наук. – М., 2009. – 28 с.
5. Wikipedia, n.d., Социальная реклама. – ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0 (accessed on: 19.05.2019)
6. Adme.ru, n.d., 05 ноября 2011, «Найди меня, мама!», adme.ru/social/najdi-menya-mama-325205/ (accessed on: 19.05.2019)
7. Зарипова А. «Российская газета» – Федеральный выпуск. – №5795 (122). – 2012. rg.ru/2012/05/31/plakat.html (accessed on: 19.05.2019)
8. Минбалеев А.В. Правовое регулирование социальной рекламы. – medialawca.org/old/node/7596 (Accessed on: 29.05.2019)
9. mk.gov.kz, 2012. Реестр поставщиков социального заказа. mk.gov.kz/index.php?lang=rus&id_open_rubric=875 (Accessed on: 30.05.2019).
10. Zakon.kz, 2012. Проблемы и перспективы государственного заказа на проведение информационной политики в СМИ. – 9 июля 2012, 18:04. – zakon.kz/pravovye-novosti/4501380-problemy-i-perspektivy-goszakaza-na.html (accessed on: 19.05.2019)
11. Социальная реклама послужит повышению гражданской активности казахстанцев. – 19 июля 2010, 17:33, lenta.kz/news/article=311785 (accessed on: 19.05.2019).
12. Росфиннадзор сравнил расходы на социальную рекламу с «черной» дырой. – 19.07.2011 в 15:55 inews.kz/news/2011/07/19/5937299.html (accessed on: 19.05.2019)

13. Захаров И. Шершавым языком ре-кламы. – 24.07.2008. – articles.gazeta.kz/art.aspaid=114749 (accessed on: 19.05.2019)

14. Richard Earle. The art of cause marketing: how to use advertising to change personal behavior and public policy. – McGraw – Hill – 2000.

ОПЫТ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ В КАЗАХСТАНЕ

Аралбаева А.Б.¹

¹магистрант 2 курса специальности «6М050400-Журналистика»,
Казахский Университет Международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Алматы, Республика Казахстан,
e-mail: simultaneous_10@mail.ru

В статье представлен анализ опыта Республики Казахстан в развитии социальной рекламы. Рассмотрены подход к социальной рекламе в Казахстане, роль социальной рекламы в улучшении качества жизни граждан. Проведенный анализ иллюстрирует, как социальная реклама может помочь решить социальные проблемы и как она помогает им развиваться.

Ключевые слова: социальная реклама, акция, потенциал, опрос, СМИ.

Статья поступила 16.05.2019

THE MANIFESTATION OF THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD IN COGNITIVE LINGUISTICS

Akhmet Z.A.¹

¹second year graduate student, major
«6M011900 – Foreign language: two foreign languages»
KazUIRandWL named after Ablai khan
Almaty, Kazakhstan

In this article the picture of the world in cognitive linguistics is scientifically studied, and the concept picture of the world is openly considered by scientific theories. In the process of studying a foreign language, the picture of the world or the formation of a second consciousness is very important. Cognitive linguistics is regarded as the most important branch of linguistic research.

Key words: linguistics, cognitive linguistics, the image of the world, the language picture of the world, the national image of the world, language, consciousness, thought, concept.

ӘӘЖ 81

ҒТАМТ 16.21.07

КОГНИТИВТІ ЛИНГВИСТИКАДАҒЫ ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІНІҢ КӨРІНІСІ

Ахмет З.А.¹

¹2-інші курс магистранты, мамандығы
«6M011900 – Шет тілі: екі шет тілі»
Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ,
Алматы, Қазақстан, e-mail:zamy.kz@mail.ru

Бұл мақалада когнитивті лингвистикадағы әлемнің тілдік бейнесі ғылыми тұрғыда зерттеліп, әлемнің тілдік бейнесінің концепциясы ғылыми теориялар бойынша ашылып, қарастырылады. Шетел тілін үйрену барысында әлемнің тілдік бейнесінің

қалыптасуы немесе тұлға бойында екінші сананың қалыптасуы үлкен маңызға ие екені көрсетіледі. Когнитивті лингвистика тіл білімін зерттеу бойынша ең маңызды сала ретінде қарастырылады.

Тірек сөздер: лингвистика, когнитивті лингвистика, әлем бейнесі, әлемнің тілдік бейнесі, әлемнің ұлттық бейнесі, тіл, сана, ой, концепт.

Жалпы тіл білімі көптеген салаларға бөлініп қарастырылады. Тіл білімінің қазіргі кезінде кеңінен таралып, бой жайған жаңа парадигмасына сай прагмалингвистика, лингвомәдениеттану, когнитивті лингвистика, мәдениетаралық қатынас негіздері, психолінгвистика, лингводидактика сияқты тіл білімінің салалары тілді жан-жақты қарастырады яғни тілдің құрылысын, атқаратын қызметін, теориялық маңызын көрсетеді. Осы тіл білімінің салаларында ең маңызды рөлді когнитивті лингвистика атқаратыны еш күмән туғызбайды десе болады. Себебі когнитивті лингвистика тілді таным процесімен тығыз байланыста зерттейді, яғни тілді адамның санасымен тығыз байланыста қарастыра отырып, таным процесінде тілдің маңызын түсінуге жол ашады.

Жалпы әлемнің бейнесі (картина мира) когнитивтік модельде айқындалады, сондай-ақ ол ұжымдық санамен, көзқараспен, ұжымдық философиямен байланысты болады. Ғаламның тілдік бейнесі негізінен адамдар санасындағы әлемнің логикалық бейнесімен сәйкес келеді. Ал ғаламның кез келген ұлттық тілдік бейнесінің әмбебаптығы өзіндік ерекшелігін айқындайтын метафора, теңеу және концепт болып табылады. Осы механизмдер негізінде ғалам бейнесі танылады, тілді игеру, табиғи тіл механизмін түсіндіру үшін білім жинау, қолдану, оны түсіну моделін құрау тұрғысынан кештеледі. Бір жағынан когнитивтік лингвистика бұл моделді тек бүкіл когнитивтік ғылымдар шеңберінде ғана жасай алады. Ол ғылым білімнің әр түрлі типтерін, олардың ұйымдастырылу және өзара әрекеттесу тәсілдерін зерттейді.

В.А.Маслова когнитивтік лингвистика нәтижеге жету үшін төмендегідей міндеттерді жатқызады:

1. Ғаламды тану мен пайымдау, іс-әрекеттің даму барысы, қимылдың өрістеу қалпындағы тілдің рөлі.

2. Ғалам туралы ақпарат алу, қайта өңдеу және беру процесіндегі тілдік білімдер.

3. Білімді концептілеу мен категориялау процестері, мәдениет тұрақтылығын тілдік тұрғыдан категориялау мен концептілеудің құралдары мен тәсілдерін суреттеу.

4. Концептілік аймақты ұйымдастыратын және оның мүшеленуінің негізгі бөлігі болып табылатын әмбебап концептілер жүйесін суреттеу.

5. Ғаламның тілдік бейнесі мәселелері» [1].

Когнитивтік лингвистиканың жеке ғылым саласы ретінде танылуы

үшін оның негізгі ұғымдары, өзіне тән негізі категориялары мен бірліктері болуы шарт. Антропологиялық тіл білімін зерттеушілер «білім, концептуалдылық, концептуалды жүйе, когниция, когнитивтік модель, вербалдылық, менталдылық, концепт, әлем бейнесі, концептілік өріс, ұлттық мәдени бірліктерді» когнитивтік лингвистиканың негізгі ұғымдары ретінде қарастырады. Аталған ұғымдардың адам санасындағы әрекеттері, тілдегі көрінісі, сол арқылы «әлемнің тілдік бейнесін» тануға мүмкіндік жасау қабілеті туралы мәселе бүгінгі таңда жалпы лингвистер алдында негізгі де өзекті проблемалар санатында тұрғандығын кейінгі зерттеулерден айқын көруге болады. Қазіргі тіл білімінде концептуалдылық таным процесіндегі білімнің нәтижесінен көрініс табуға. Бұл атауға байланысты Е.С.Кубрякова: «Концептуализация интерпретируется как «некоторый» «сквозной» для разных форм познания процесс структура знаний из неких минимальных концептуальных единиц», - деген болатын [2].

Когнитивті лингвистикада әлем бейнесі және әлемнің тілдік бейнесі өте жақсы спатталған. Яғни қоршаған ортадағы құбылыстардың бари адамының санасымен тікелей байланыста жүріп, таным процесінде белгілі бір санада әлемнің бейнесін қалыптастыру болып табылады. Когнитивті лингвистикадағы әлем бейнесін зерттеу әрі оны тіл білімінде өте маңызды жүйеге айналдыру когнитивті лингвистиканың ең маңызды бөлігі. Төменде әлемнің тілдік бейнесінің жалпы түсінігімен оны зерттеген ғалымдардың теорияларымен танысамыз.

Әлем бейнесі - «қоршаған орта мен адам туралы ақпаратты қайта өңдеудің нәтижесі». Әлем бейнесі дүниенің біртұтас ғаламдық образы, ол адамның бүкіл рухани белсенділігінің нәтижесі болып табылады, адамның ғаламмен жасайтын барлық байланыстары барысында пайда болады.

Әлемнің тілдік бейнесінде сыртқы дүниенің өзі емес, сыртқы дүние туралы ментальдік түсініктердің жүйесі - концептілік жүйе беріледі, сонымен қатар тілден тыс, лингвистикалық емес факторлардың өзгеруі әр дәуірде әр түрлі болуы мүмкін. Когнитивтік лингвистикада әлемнің тілдік бейнесі концептілерді бөлу мен ішкі танымын ашу (репрезентация) негізінде зерттеледі, концептіге ұғым енгенімен, ол сонымен аяқталып қалмайды, қайта сөздің барлық мазмұнын қамтып отырады. Осыған орай сөздің алуан түрлі ассоциациялық байланыстары арқылы құбылыстар туралы мәдениетті тасымалдаушылардың түсінігін бейнелейтін денотативті (таңбаланушы) және коннотативті (қосымша мағына) мазмұн болмақ. Ол өз ішіне көптеген лексикалық бірліктердің мағыналарын жинақтайды. Концептіде әрбір тілдік тұлғаның мәдени

деңгейі іске асады, ол концептінің өзі сөзде ғана емес сондай-ақ сөз тіркестерінің, дискурста сөйлеуде, мәтіндердеде жүзеге асырылады.

Дүниенің тілдік бейнесінің әр этноста әр түрлі болуы, сол этностың тәжірибесімен, білімімен байланысты, себебі тілдік таңбаның таңбалаушы қызметі сыртқы дүниемен тікелей байланысында емес, адамның өмірінен көрген білгені, көңілге түйгені білімнің негізі болып табылады. Әр ұлттың, әр халықтың өмірлік тәжірибесі әр түрлі болғандықтан, дүниенің тілдік бейнесі де, сол қоғамда өмір сүрген адамдардың тәжірибесі де әр түрлі болмақ, сондықтан тілдік тұлға ретінде олардың когнитивтік санасындағы дүниенің тілдік бейнесінде айырма болады. Сөздің артында ақиқаттың, шындықтың үзігі тұрады, оның тілдік бейнесі әр халықта әр түрлі болмақ. Дүниенің жалпыға бірдей болуы, ұқсас заттардың болуы олардың санада бейнеленуінің ұқсас болуын қамтамасыз етеді, алайда адамзатқа ортақ нәрсенің негізінде ұлттық ерекшеліктер жасалады.

Дәлірек айтқанда, когнитивтік лингвистика дәстүрлі лингвистиканың тар аумақта шектелуін болдырмауды және тілдік «сыртқы» көріністері арқылы танылатын терең әрі жан-жақты заңдарын көріп білуді мүмкін етеді. Дүние туралы ғаламның тілдік бейнесін ономастикалық тұрғыда концептілерін вербалдау тәсілдері тұрғысында қарастыру керек.

Е.С.Кубрякованың пікірінше: «лингвист объективтік шындық туралы түсінік соңында жеке, лингвистикалық формалардың қандай жүйеде тұрғандығын ғана болжауды емес, сонымен қатар тілдік бірлік, іштей байланысты табиғи тұтастық, тілдік берілімдер, категориялар дүниені қабылдаумен қалай байланысқандығын және олардың танымды қалай бейнелейтіндігін білуі тиіс» [3]. Тіл теориясында «әлемнің тілдік бейнесі» жөніндегі ұғымның пайда болуы тіл мен ойлаудың тепе-тең еместігін және тілдік ойлаудың мазмұнының ерекшелігін көрсетеді. Ол әр халықтың (әр түрлі деңгейдегі, уақыттағы әлеуметтік, этностық т.б. топтың) әр түрлі ойлауымен тығыз байланысты.

Когнитивті лингвистика ғылымындағы «әлемнің тілдік бейнесі» теориясының тілдегі номинация, таңба, уәж т.б. мәселелерімен тығыз байланыстығы мен сабақтастығын былай қойғанда, грамматикалық құрылымға тікелей қатысты болады. Осыған орай ғылымның диалектикалық әдісіне сай уақыт факторларының мәні ерекше екенін аңғаруға болады. Демек «әлемнің тілдік бейнесі» де тілдің даму барысымен, мәдени рухани және сананың дамуымен байланысты мифтік ойлаудан поэтикалық ойлау дәрежесіне дейін өзгеріп, дамып отырады. Тілдік семантиканың құралдары арқылы тілдік санада сақталған дүниенің бейнесі уақыт пен кеңістіктегі мезгілге сай белгілі бір

дәрежеде реликтілік, архайкалық деңгейде сақталуы мүмкін. Бірақ олар тілдің ұйымдастыруымен сақталған дүниенің тұтас тұжырымдамасы (концептуализация), тілдік ұжымның лексика, фразеология, грамматикада көрініс тапқан ұлттық-мәдени тәжірибесінің тілдегі көрек бейнесі болып табылады. Когнитивті лингвистика ғылымындағы көптеген ұғымдардың негізгісі «дүниенің тілдік бейнесі» теориясының негізін В. Гумбольдт т.б. салса, одан әрі дамытқан Г.В. Колшанский, Ю.Д. Апресян, А.Н. Леонтьев, Б. Касевич т.б. Батыс Еуропаның көптеген университеттерінде тіл мен танымды адаммен бір тұтастықта қарастыратын ғалымдардың лингвист-антрополог деп аталуы кездейсоқтық емес.

Жоғарыда көрсетілгендей, адамның санасы, болмысы және рухани негіздерінің тығыз байланыстылығы, дәстүр жалғастығы мен сақталуы тек тілге тікелей қатысты болып келеді. Ал адамның этностық ұғымда танылуы – белгілі бір қоғамдық-әлеуметтік ортада, ұжымда қалыптасқан танымның тілдегі көріністері мен осыған байланысты этнос болмысын оның тілі арқылы танып-білу мақсатында туындаған тіл білімінің жаңа да дербес саласы – этнолингвистика деп аталады. Тіл әлемнің табиғаты мен болмыс бітімін жан-жақты зерттеу барысында жіктелген социоллингвистика, психоллингвистика, лингвомәдениеттану салаларынан этнолингвистиканың ерекшелігі, тұтастық сипатын академик Ә. Қайдар атап көрсеткендей, оның «этностың инсандық хәм дүनियाуи табиғатын тереңнен танып білу үшін басқа емес, тек тіл феноменінің өзіне ғана тән ғажайып мүмкіншіліктері мен қазына байлығын зерделеп мақсат ететін ғылым» екендігінде [4].

Концепт – ұлттық болмысқа негізделген ұжымдық және тұлғалық санадағы ақпараттар бірлігі ретінде танымдық лингвистиканың басты ұғымы болып табылады. Ол зерттеудің түрлі қырларына қарай лингвомәдениеттану, психоллингвистика және когнитивті лингвистикада жан-жақты қарастырылуда.

Ал, А.В.Маслова концептінің бірнеше анықтамасын төмендегіше келтіреді: «... концепт – біздің санамызды ментальдік немесе психикалық ресурстарының бірліктерін және адамның білімі мен тәжірибесін бейнелейтін ақпаратты құрылымды түсіндіру қызметін атқаратын термин; концепт - сақтаудың, ментальдік лексиконның, концептуальдық жүйе мен тілдің, ақыл-ойдың, адам жүйкесінде бейнеленген дүниенің бүкіл бейнесінің мазмұндық бірлігі; концепт – өзінің іске асырылатын бүтін бір тілдік тобымен берілетін, тиісті лексика-семантикалық парадигма жасайтын, мәдениеттің таңбаланған вербалді мағынасы, сондай-ақ тіл арқылы айтылатын этномәдени ерекшелікте таңбаланған ұжымдық білім бірлігі» [1, 23]. В.А. Маслова концептіге өз ұғымы

бойынша тағы да төмендегідей анықтама береді: «... ол лингвомәдени ерешелікті таңбалаған және белгілі бір тұрғыда этномәдениетті тасымалдаушыларды сипаттайтын семантикалық жасалым. Концепт этникалық дүниетанымды бейнелей отырып, дүниенің этникалық тілдік бейнесін белгілейді, «болмыс шаңырағы» құрылысындағы бір кірпіш болып табылады (М. Хайдеггер бойынша). Сонымен қатар ол – бүкіл адам әрекетінің мазмұнын бейнелейтін өзіндік бір білімдер жиынтығы. Концепт сөз мағынасынан тікелей туындамайды, ол өзінің сөздік мағынасының жеке адамның және халықтың тәжірибесімен түйісуі болып табылады (Д.С. Лихачев бойынша). Сондай-ақ концепт эмоциялық, экспрессивтік және бағалаушы қасиеттерге ие» [1, 25].

Адамның ақиқат дүниеге қатынасы тілдік құралдар арқылы беріліп, соның негізінде ақпарат жүйесі қалыптасады. Бұл әлем бейнесін бейнелейтін ақпарат жүйесі ақындардың ғалам туралы концептуалды тұжырымдамаларынан көрінеді. Демек, көркем шығармаға тіліне (поэзия тілі болсын немесе проза тіліндегі философиялық этюдтерді) концептілік талдау ғаламның тілдік бейнесі туралы білімді анықтау үшін қажет. Қандай да бір көркем шығарманы тек лингвистикалық талдаумен, яғни шығарманың көркемдік ерекшелігін талдаумен шектеуге болмайды. Мұндайда автор шеберлігі, оның ақиқат дүние туралы таным-түсінігі, көзқарасы айқын көріне бермейді. Осы ретте концептілік талдау автордың ақиқат дүниеге қатынасын айқындап, көркем шығарманы талдаудың екінші бір қырын ашатын бірден бір тілдік құрал ретінде қызмет етеді.

Концепт бір сөздің беретін ұғымы мен түсінігі емес, күрделі семантикалық бірлік. Концепт пен ұғым екеуінің аражігі бұл күндері толық ашылған логика лингвистикалық бірліктер болып табылады. Ол тілдік бірліктердің қандайда болса да (сөз, сөз тіркесі, сөйлем, дискурс) белгідей алатын, семантикалық өріс ретінде көрініс беретін мағына. Онсыз ол концепт деңгейіне көтеріле алмайды.

Қазіргі лингвистикалық зерттеулер объективтік шындықты идеалды түрде бейнелеудің адамға ғана тән ең жоғарғы формасы оның ақыл-ойы, санасы ойлауы, рухани ішкі дүниесімен тығыз байланысты зерттеуге бағытталады. Әлемдік және отандық тіл білімінің қазіргі тандағы дамуы лингвистикалық зерттеулердің антропоцентристік бағытталуымен сипатталады, тілді ішкі жүйелік талдаудан антропоцентристік талдауға көшу ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың басындағы тіл білімінің есте қаларлықтай ерекшеліктерінің бірі болып табылады, өйткені тілдік құбылыстарды зерттеуде лингвистика тек қана тілдік, атап айтқанда адамдардың бір-бірімен қатынас жасауы, пікір алысып өзара түсінісуі,

дыбыстық, сөз құрамы және грамматикалық тәсіл жүйесімен шектеліп қала алмайды. «Когнитивтік қағиданың негізгі белгісі тілді зерттеуде жаңа тәсілдер қолдануда ғана емес, танымдық бағыттың өзгешелігінде, сондай-ақ тілді танымдық тұрғыдан қарастыруында» - деген тұжырым қазіргі тіл білімінде кеңінен таралып орныққан десе болады [5, 22].

Когнитивті лингвистиканы танымдық тіл білімі немесе немесе тілдің танымдық сипатын зерттеуші антропоцентрлік бағыттағы тіл білімінің үлкен бір саласы деуге болады. Танымдық тіл білімінің негізгі зерттеу нысандары – таным мен ақыл, ой мен сана, тіл мен таным, тіл мен ой. Когнитивті лингвистика тілді адаммен, объективтік шындықты идеалды түрде бейнелеудің адамға ғана тән ең жоғарғы формасы оның ақыл-ой, санасымен ойлауы, рухани ішкі дүниесімен тығыз байланысты зерттеуге бағытталады.

ӘДЕБИЕТ

1. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 296 с.
2. Кубрякова Е.С. Семантика производного слова // Аспекты семантических исследований. – М., 1980.
3. Кубрякова Е.С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и формы его объективации) // Известия Академии наук. Серия литературы и языка. – М., 1999.
4. Қайдар Ә. Қазақ тіл білімінің өзекті мәселелері. – Алматы, 1989.
5. Мажит Б. Б. Концептілердің антропоцентристік парадигмада жіктелуі // Известия КазУМОиМЯ. Серия филологическая. – № 3, 2018. – 20 – 27 б.

ПРОЯВЛЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Ахмет З. А.¹

¹магистрант 2 курса, специальность «БМ011900 – Иностранный язык:
два иностранных языка»,
КазУМОиМЯ им.Абылай хана, Алматы, Казахстан
e-mail:zamy.kz@mail.ru

В статье рассмотрено понятие языковой картины мира в когнитивной лингвистике как важнейшей отрасли лингвистического исследования, которое имеет большое значение при изучении второго языка, формировании языкового образа мира и языкового сознания личности на втором языке.

Ключевые слова: лингвистика, когнитивная лингвистика, образ мира, языковая картина мира, национальный образ мира, язык, сознание, мысль, концепция.

Статья поступила 03.05.2019

COGNITIVE BASES OF POLITICAL DISCOURSE

Kutbanbayeva I.¹,

¹Undergraduate of Journalism

Ablai Khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

e-mail: kutbanbayeva.indira@gmail.com

Discourse-cognitive phenomenon, which is a simulation of the system of knowledge and psychological state in the mind of communication depending on the speech state, knowledge transfer, learning, and learning. The cognitive consideration of discourse is necessary when considering the communicative function of a language to identify the cognitive potential of discourse, the interaction of linguistic data with extra-linguistic factors.

Key words: discourse, cognitive foundations, political communication, political discourse, manipulation.

УДК 321
FTAMT 16.21.07

САЯСИ ДИСКУРСТЫҢ КОГНИТИВТІК НЕГІЗДЕРІ

Қутбанбаева И.¹,

¹2 курс магистранты, мамандығы «6М050400-Журналистика»

ҚазХҚжәнеӘТУ Алматы, Қазақстан

e-mail: kutbanbayeva.indira@gmail.com

Жалпы, дискурс – когнитивтік құбылыс, ол коммуниканттардың санасындағы психологиялық жағдай мен білімдер жүйесін сөз жағдаятына орай модельдеу, білімді беру, меңгеру, үйренуді білдіреді. Дискурсты когнитивтік түрде қарастыру тілдік мәліметтердің экстралингвистикалық факторлармен әрекеттестігін, дискурстың когнитивтік әлеуетін анықтау үшін тілдің коммуникативтік функциясын қарастыру кезінде керек.

Тірек сөздер: дискурс, когнитивтік негіздер, саяси коммуникация, саяси дискурс, манипуляция.

Когнитивтік лингвистика – жас ғылым салаларының бірі. Оның ішінде ғалымдар мен зерттеушілер тарапынан қызығушылығын тудырып отырған салалардың бірі десек қателеспеспіз. Когнитивтік лингвистикасана, ойлау, білім және білімнің табиғаты мен мәнін, ақиқат дүниенің санада қабылдауының нәтижесін, адамдардың танымдық қызметін, белгілі бір білімнің адам санасында жинақталып, ой елегінен өтіп, байыпталып, ақпараттық жүйеге түскен білімін қалыптастырады.

Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі бойынша, когнитивтік тіл білімі (лат. *cognito* білім, түсінік) – табиғи тілді сана әрекетінің көрінісі, ойдың тікелей шындығы ретінде зерттейтін тіл білімінің саласы. Когнитивті тіл білімі табиғи тілдің игерілуін, қолданылу механизмін түсіндіруді және соған лайық оның моделін жасауды мақсат етеді. Ол үшін ниет, ес, еске сақтау, түсінік, жоспарлау, басқару сияқты сөйлеуге қатысты тілдік, психологиялық, физиологиялық т.б. ақпараттардың басын біріктіретін когнитивтік категориялар пайдаланылады. Когнитивтік тіл білімі тілдің көмегімен ақпараттың берілу, сақталу

тәсілдері мен құрылымы жайында түсінікті кеңейтеді және машиналық аударма, ақпараттық ізденіс, есептеу жүйесімен т.б. байланысты бірқатар қолданбалы міндеттерді шешуге мүмкіндік береді.

XX ғасырдың аяғында когнитивті ғылымның пайда болуы мен когнитивті бағыт дамып кеңейе түсуі когнитивті лингвистиканың жеке дара пән ретінде қалыптасуына айрықша рөл атқарды. Когнитология мен лингвистиканың бірігуі «таным, тілді меңгеру, мәселені шешу, пайымдау, үйрету, тұжырымдау, негіздеу мен білімдерді пайдалану сияқты когнитивтік ғылымның орталық ұғымдарымен түсіндіріледі». Қазіргі таңда когнитивті лингвистика мәселелеріне арналған (Ж. Манкеева, Қ. Жаманбаева, Э.Д. Сулейменова, Э. Оразалиева және т.б. шетелдік ғалымдардан Т.А. ван Дейк, Р. Джэкендофф, Дж. Лакофф, Л. Талми, А. Ченки, орыс зерттеушілерінен А.П. Чудинов, В.З. Демьянков, Н.Д. Арутюнова, А.Н. Баранов, Е.С. Кубрякова, М.В. Пименова) т.б. еңбектері жарыққа шыққан.

Жалпы алғанда, когнитивті лингвистика бұл АҚШ-тан бастау алатын ғылым саласы. Когнитивті бағыт Америкада XX ғасырдың 70-80-жылдары пайда бола бастады. Оның атауын «когнитивті грамматика» деп американдық лингвистермен аталған. Кейін келе осы бағыт басқа елдерде де таралып, зерттеле бастады. Ал орыс зерттеушілері болса «когнитивті семантика» деген терминді қолданады.

Когнитивті ғылым туралы лингвистер түрлі пікірлер ұстанды. Мысалға В.Б. Касевичтің пайымдауынша, когнитивті ғылым зерттеу пәні бойынша да, зерттеу әдісі бойынша да жаңа ғылым бағыты болып табылмайды дейді. Ал кейбір зерттеушілер керісінше оның жаңалығына баса назар аударып жатады.

Профессор Б. Момынова когнитивті ғылымның табиғатын ментальды және психологиялық үдерістердің байланысы негізінде қарастырады. Ғалымның көрсетуі бойынша, «ментальды процестерді зерттеумен шұғылданатын когнитивті психологиямен ілесе дүниеге келген психологиялық процестердің жаңа қырларын, оның ішінде, қабылдау, ынта (внимание), есте сақтау, ойлау, т.б. қарастыратын когнитивті терминнің бүгінгі таңда мазмұндық көлемі кеңігені анық. Когнитивті теория – ментальды ақпаратты немесе адам санасындағы (ойындағы) және адамның ой-санасының негізін қалайтын ментальды лексиконда жинақталған ақпаратты зерттейтін ілім» [1].

Қазіргі кезде когнитивтік лингвистика ғылымы қарастырады: тілдік білімнің табиғатын; тілдік таңба арқылы берілген өзге де білімнің түрлері мен типтерін; тілдік таңбадан білімді «ала білудің» тетігін; яғни интерпретация жасау (когнитивтік семантика мен прагматика);

тілдік таңбаның игерілуі мен қолданылуын; тілдік таңбалардың пайда болуы мен дамуы; тілдік таңба мен мәдени реалийлердің арақатынасы, т.б. мәселелерді айқындау тілдік коммуникацияның астарында жатқан тетіктері туралы түсінікті тереңдете түседі.

Сонымен, когнитивті лингвистика дегеніміз – танымдық құрылымдардың лингвистикалық сәйкестіктері мен мүмкіндіктерін анықтау, белгілі бір тілдік жағдайда қойылатын мақсатқа, әсер етуші себеп-салдарға орай әр түрлі тілдік құралдар арқылы сипаттау, олардың әр келкі деңгейде қабылдану өзгешелігін зерделеу.

Ал қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «таным-дүниені, өмірді танып-білу қабілеттілігі» деп анықталады. Таным ұғымы ғылымдағы ең күрделі ұғым болуына қарамастан, ол когнитивті бағыт үшін, әсіресе когнитивті лингвистика үшін ең негізгі ұғым болып табылады. Когнитивті ғылым деп когницияны (танымды, ойлау жүйесін, ментальды үдерістерді және т.б.) зерттейтін ғылымды танысақ та, осы ұғымдардың барлығы да танымнан тұрады және ол барлық когнитивті талдауға қажет түсініктемесін керек етеді».

Тіл адаммен бірге дамып, өзгерістерге ұшырап, толығып отыратын құбылыс болғандықтан, тілді зерттеген кезде оның танымдық аспектісі назардан тыс қалмауы керек. Өйткені қандай құбылыс болмасын, қандай тілдік өзгеріс болмасын оны адам жеке дара түрде алып түсіндіру мүмкін емес, өйткені сөз – түрлі экстралингвистикалық факторларды есепке алатын «сана көрінісі» мен танымның көрінісі.

Таным сыртқы дүние заттарына бағытталған тәрізді көрінгенмен, оны жүзеге асырып отырған адам болмысы тұрғысынан бағдарласақ, айтылған процестің үнемі ішке қарай (адамның ішкі дүниесіне қарай) бағытталғанын көреміз. Сондықтан танымның адамның ішкі жан дүниесінде болып жататын күрделі де қиын психологиялық үдерістермен байланысын қарастырады. Тіл – когнитивті ғылымның басты тақырыбы. Өйткені тіл ойлауды жеткізудің негізгі құралы ретінде танымды бейнелейді, сондықтан да тілді үйрену бұл дегеніміз танымды игеру болып табылады. Сонымен қатар, тіл адам санасына да әсер етуі мүмкін, оның санасына қандай ұғымдар бар екені мен адам басында қандай ойлар бар болуына әсер қалдыруы әбден мүмкін.

Ғалым К. Ахановтың пайымдауы бойынша, тіл «ойлау формаларын белгілейтін материалдық құрал. Тіл арқылы адам ойлайды, тіл шындық өмірдегі заттар мен құбылыстардың, олардың сан алуан белгілері мен өзара қатысының адам санасындағы бейнелері болып саналады» деп тұжырымдайды [2]. Яғни тіл үнемі адам және оның санасында танымдық тұрғыда өмір сүреді.

Жоғарыда тілге берілген анықтамаларды саралай келе, тілді когнитивті тұрғыдан кең, ауқымды мағынада былайша анықтаса болады: «Тіл адам баласының қол жеткен табыстарын сөздер арқылы көрсетеді. Әрбір тілдің сөздік құрамындағы сөздер халықтың басынан өткен ұзақ сонар тарихын, оның саяси-әлеуметтік өмірін, тұрмыс-салтын, күнкөріс-тіршілігін, мәдени-рухани өмірін, бүкіл экономикасын айнытпай айқын бейнелей бере алады. Сөз байлығында біздің барлық біліміміз, ойымыз, идеямыз, ұғымымыз сақталған», - деп зерттеуші ғалым Ә. Болғанбаева көрсеткендей, тілдің, оның тілдік бірліктерінің танымдық (когнитивтік) қызметі сол халықтың өмірінен, салт-дәстүрінен, халықтың тыныс-тіршілігінен хабардар етіп, тілдің сол халық рухы екенін түсінуге болады.

Тілді шындық болмысты танудың, қарым-қатынастың құралы және білімді сақтаушы ретінде түсіну саяси дискурстағы түрлі ақпараттың тілдегі көрінісін когнитивтік тұрғыдан зерттеуге аса қызығушылық тудырып отыр. Қазіргі жаһандану заманында саяси коммуникация саяси көзқарасты қалыптастырудың, танудың маңызды құралы болып отыр.

Қоғамның көпжылдық қоғамдастығы қоғам мүшелерін қоғамдық-саяси коммуникация, қарым-қатынастың институционалды формасындағы тілдік әрекет туралы нақты біліммен қамтамасыз етті. Саясат арнасы кең ауқымды қамтиды: оның құрамына адамдардың саяси қоғамдастықтары, саяси субъектілер, мекемелер мен институттар, нормативті жүйелер, дәстүр мен рәсімдер, саяси әрекеттің әдістері, саяси мәдениет, идеология, ақпарат құралдары және т.с.с. кіреді. Е.И. Шейгалдың пікірі бойынша, «саясат арнасының барлықэлементтері қалай да болса дискурспен түйіседі, дискурста көрініс табады, дискурс арқылы іске асады немесе прагматикалық мәнмәтіннің, соның ішінде прагматикалық пресуппозицияның элементі бола алады» [3]. Демек, саяси дискурс коммуникативтік және когнитивтік үдерістер жүзеге асатын ақпараттық кеңістік болып табылады.

Қазіргі лингвистиканың жаңа парадигмасы ретінде когнитивті парадигма арқылы саяси дискурсты зерттеу өте өзекті және саяси коммуникацияда көрініс тапқан саяси және әлеуметтік мәселелерді көрсетудің болашағы зор. Когнитивті тұрғыдан әр қоғамның өзіне тән саяси бейнесі сипаттауға және мәселелерді лингвистикалық тұрғыдан қарастырып, оның дамуына үлес қосса болады.

Саяси дискурсты зерттеу дегеніміз, бір жағынан, түрлі семиотикалық жүйені қарастыру болып табылады. Бұл орайда М.В. Ильин саяси дискурс пен семиотиканың байланысын былайша тұжырымдайды: «егер саяси дискурстың мәні саясаттың ең алдымен, бүкіл саяси үдерістің, оның қатысушыларының жеке әрекетінің, олардың саясатының

мазмұндық тұрғыдан ұйымдасуындажатқанын мойындасақ, сонымен қатар, мәтіндер, сөздер, сөз актілері өзінің маңыздылығына қарамастан сол дискурстардың жай ғана бөлшегі екені болатынын да айтуымыз керек. Негізгі бөлімі, яғни мазмұндық тірегі интенциялар арқылы жасалып, әрине, белгілі бір мазмұнға ие болады, бірақ олар үнемі сөздер арқылы жасала бермейді, алайда конвенцианалды таңбалық формада болады. Солай, саясат семиотикасы саясат тілінің семиотикасы мен саяси әрекеттің семиотикасына немесе адамдар арасындағы билеушілік қарым-қатынасты жүзеге асыруға мақсатталған әрекет түріндегі саясатқа бөлінеді» [4].

Зерттеуші Т. ван Дейк дискурстың когнитивтік-әлеуметтік табиғатына көңіл бөледі. Дискурстың өзі қоғамда болып жатқан әлеуметтік құрылымдардың өзгерісін вербалды тілдік амалдар арқылы көрсетіп отырады. Дискурс – белгілі бір кеңістіктікте, уақыт және әлеуметтік-саяси мәнмәтінде жүзеге асатын күрделі коммуникативтік құбылыс. Сәйкесінше, дискурсты әлеуметтік мәнмәтіннің моделі ретінде қарастыру керек. Ол келесідей элементтерден тұрады: 1) әлеуметтік жағдаяттың түрінен – тұлғалық, қоғамдық, институционалдық (ресми), бейресми; 2) әлеуметтік қарым-қатынас қатысушыларының сипаттамаларынан – позициясы (рөлі, мәртебесі), ерекшелігі (жынысы, жасы және т.б.), қатынасы (жоғары, авторитеттік), қызметі.

Т. ван Дейк идеологияны әлеуметтік танымның бір тәсілі деп таниды. Саяси қарым-қатынасқа үнемі идеологиялық реңк тән, өйткені қарым-қатынастың коммуниканттары өз қызығушылықтарын алға қойған тұлғалар ретінде емес, саяси институттар мен саяси топтардың өкілдері ретінде қатысады. Саяси қарым-қатынастың субъектілерін идеологияның ментальды схемасымен қамтамасыз ету оның вербалды қатынасын, әсіресе риторикалық әдістер мен стратегияларды, импликациялар мен пресуппозицияларды, сөздік амалдарды, дискурстың тақырыптық құрылымын анықтайды.

Т. ван Дейктің тіл мен идеология арақатынасы туралы зерттеулері тілдің, ең біріншіден, когнитивті, екіншіден, әлеуметтік құрылымдармен байланысын көрсетеді. Осы тұрғыда тілдік форма семантикалық та, прагматикалық та мағыналарды кодтаудың нәтижесі болып табылады. Басқаша айтқанда, ментальдық модель «идеология – тіл» қатынасының екі бірдей маңызды жағын көрсетеді: біріншіден, жеке және жалпы арасындағы, қоғам және тұлға арасындағы, яғни топ және индивид арасындағы қатынасты қалыптастырады; екіншіден, мәнмәтінді анықтайтын ментальды модельдер тілдік құрылымдар мен әлеуметтік жағдаяттардың, яғни тілді қолданушы мен тілдік қолданыс арасындағы қарым-қатынасын басқарады [5].

Саяси дискурс әлеуметтік ерекшеліктерді есепке ала отырып, сөз ретінде бейнеленеді. Ал сөз саясаттағы маңызды амалдардың бірі екені бәрімізге мәлім. Сөз қоғамдағы индивидтердің қарым-қатынасын қамтамасыз етуге және когнитивтік үдерістерді бейнелеуге бағытталған әлеуметтік әрекет ретінде қарастырылады.

Сондықтан да, дискурстық талдаудың биліктің әлеуметтік, мәдени, тұлғааралық және когнитивті аспектілері арасындағы байланысын орнатуға мүмкіндігі бар, өйткені саяси дискурстық талдаудың негізгі міндеті билік, таным, сөз, тәртіп сияқты күрделі қарым-қатынастың механизмін ашуға бағытталған.

Когнитивтік зерттеулерде сөз ықпалы мәнін түсіну өзгеріске ұшырап отыр. Ғалым Н. Уәли сөз ықпалын қарастырған кезде мәтін бағдарға алынатын айта кете, «сөз ықпалдылығы, біріншіден, сөз субъектісін, мәтінді, сөз объектісін қамти қарауды негізге алады. Бұл сөз объектісінің әлеуметтік-психикалық ерекшеліктерін мәтінмен бірлікте қарау дегенге саяды. Коммуникациялық құрылым әлеуметтік қатынастан – субъектілердің білім, тәжірибесі, жас ерекшеліктері т.б. әлеуметтік сипаттан және тілдік қатынастан тұрады. Сөз әрекеті дегеніміз өзі, біріншіден, психологиялық құбылыс. Екіншіден, сөз ықпалы ек іжақты әрекет, өйткені қарым-қатынас жасаушылар бір-біріне ықпал етеді. Үшіншіден, ықпал етудің негізгі формасы – сендіру, иландыру. Сөйлеуші/жазарман тыңдаушының/оқырманның санасына сенім ұялату арқылы ықпал жасайды... Өйткені, сөз ықпалы дегеніміз – реципиенттің қарым- қатынасқа қатысу белсендігін арттыруарқылы иландыру, сендіру» [6].

Сөз ықпалы реципиенттің эмоциясына әсер ететін риторикалық әдістер мен тәсілдердің жиынтығы ретінде қарастырылған. Когнитивтік-дискурстық парадигмада сөз ықпалы коммуниканттардың санасында жүзеге асатын когнитивті үдерістердің аспектісінде зерттеледі. Сөз ықпалы индивидтің когнитивті құрылымында мәтіндік ақпараттың әсерімен болатын өзгерістерге негізделген. Индивидтің когнитивті құрылымы ментальды схемалармен өзара байланысқан ментальды континуумнан тұрады. Индивидтің ментальды схемалары бірыңғайланбаған: олар күрделік деңгейімен ажыратылады. Таным үдерісі қарым-қатынастыңшындық болмыспен саналы түрде емес ментальды схемаларына негізделеді. Ақпарат мәтін түрінде индивидтің когнитивті жүйесімен қарым-қатынасқа түседі.

Когнитивтік тәсіл тілдік көріністі, сөзді тудыру, хабарламаны интерпретациялау, автордың прагматикалық мақсаты мен коммуникативтік ұмтылысын анықтау арқылы семантикалық шешімге

келу сияқты универсалды танымдық үдерістермен байланыстырып қана қоймайды, сонымен қатар, хабарламаны вербалды тұрғыда автордың тілдік құзыреттілігі мен тілдік емес біліміне байланысты ұйымдастырады. Когнитивті тәсілдің бұл ерекшелігін саяси жағдаяттың құрылымы, саяси әрекеттің мақсаты, саясаткердің құндылықтары туралы саясаткердің түсінігін анықтауда қолданады. Когнитивті тәсілдің келесі бір ерекшелігі саяси мәтін негізінде жатқан ментальды схемалар мен когнитивті модельдерді анықтау мүмкіндігінде жатыр. Осы когнитивті модельдердің мазмұны мен құрылымы елдің түрлі саяси құрылымдарына әсер етуімен ерекшеленеді, өйткені мемлекеттік және мемлекеттік емес саяси мекемелер мен институттар өкілдерінің ойлау ерекшеліктерін белгілі бір тарихи кезеңде анықтайды, сонымен қатар, саясаттануда болжамдық модельдер құрастыра алады.

И. Засурский БАҚ пен саяси саланың байланысып кеткенін айта кете, зерттеушінің пікірі бойынша, ол байланыс саясаттың медиатизациясы туралы сөз етуді қажет етеді. И. Засурский бойынша, медиатизация – саяси өмірдің бұқаралық ақпарат құралының символдық кеңістігіне ауысу үдерісі [7].

Ал бұқаралық коммуникацияның өзі не? Бұқаралық коммуникация – әрбір елдің ішінде және мемлекет пен халықтар арасындағы ұғымдық қатынастардың дамуына елеулі әсер ететін қазіргі қоғамның маңызды құбылыстарының бірі. Ол қоғамдық сананың идеологиялық, қоғамдық психология мен ғылым сияқты салаларының қыр-сырын меңгереді, осылайша оның саяси-құқықтық, этикалық, эстетикалық, діни формаларын анықтайды.

Медиа-коммуникация саласында когнитивтік әрекеттің өзіндік спецификасы бар. Осы туралы Р.Г. Сейдахметова былай тұжырымдайды «оның түпкі мақсаты медиалық құрылымдардан тыс тұрған адамға тән өзі үшін емес, бір топ адамдар үшін өзі арқылы танып білу. Мұндай ментальды әрекет әлемнің медиа бейнесі ретіндегі әлемнің ерекше бейнесін білдіреді» [8]. Медиа-коммуникация терминімен қатар медиамәдениет деген термин де қоса қолданылады.

Яғни медиа мәдениет дегеніміз – тұлғаның әлеуметтенуі мен қоғамдық сана білімінің құрылуына мүмкіндік беретін мәдени-тарихи даму барысында адамзат меңгерген ақпараттық- коммуникациялық құралдарын анықтайды. Яғни медиа- коммуникация мен медиамәдениет үнемі байланыста болады. Бір жағынан, медиа-коммуникацияның талабы – идеологиялық қызметтің түрі ретінде медиамәдениеттің болуы.

Әлемнің медиа бейнесі қоршаған әлем құбылыстары мен оқиғаларын модельдеу бойынша ментальды-когнитивті әрекеттің

нәтижесі ретінде қарастырылады. Бұл бізді қоршаған дүние туралы шындықтың, ақпараттың жаңа реңк алып, медиа ақпарат түрінде белгілі болып жүргенін де айта кеткен жөн. Сондықтан әлемнің медиа бейнесі шындықтың – медиа-шындықтың айрықша түрі ретінде қарастырылады. Онда медиалық амалдар индивидтің ментальды әрекетімен, яғни ойлау формасымен, кейінгі бұқара аудиторияға трансляция мен мультипликация арқылы әсер етумен таңбалаңады. Әлемнің медиа бейнесінің екі бірдей түрде өмір сүру формасы бар: бірі – БАҚ мәтінінің индивидтің ойлау құрылымына әсер ету нәтижесі болып табылатын ментальды формада; бірі – медиа-хабарлама мәтіне айналған формасында.

Сонымен, саяси коммуникация саяси дискурсты да, масс-медиа дискурсын да қамтиды. Саяси дискурс пен масс-медиа дискурсы өзінің ұқсастықтарына қарамастан, айырмашылықтары да бар. Егер саяси дискурстың құрамына «кез келген тілдік жасалым, субъект, адресат немесе оның мазмұны саясатқа жататын болса», ал масс-медиа дискурсы ол – бұқара аудитория мен саяси оқиға немесе қоғамдық құбылыс арасында өкіл ретінде қызмет атқаратын журналист тарапынан құрастырылған кез келген мәтін. Медиа-мәтіндер табиғаты жағынан күрделі болып келеді, өйткені ол «күрделі көпфункционалды гетерогенді ойлау жүйесін білдіреді. Ол бір мезетте индивидтің әлемді тануы бойынша когнитивтік әрекетінің вербалдану өнімі және бұқаралық ақпарат құралдарының прагматикалық бағдарына сәйкес вербалды-бейвербалды кодтар арқылы мағыналарды мақсатты түрде құрудың нәтижесі болып табылады» [9].

Осыған байланысты зерттеуші Р.Г. Сейдахметова зерттеу аппаратына қоғамдық-саяси медиа-мәтін деген терминді енгізу қажеттігін көрсетеді. Ол термин «медиалық репрезентация арқылы қоғамдық маңызы бар қоғамдық- саяси оқиғаларды вербалды түрде бейнелеуді көрсетеді». Ал Қ.Есенова өз кезегінде ғаламның ақпараттық бейнесін жасаушылар ретіндегі журналистер мен медиа-мәтіннің сабақтастығын былайша көрсетеді: «Қоғам өмірінің айнасы болып табылатын БАҚ ондағы саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, спорт, өнер, кино, денсаулық сақтау және білім беру салаларындағы барлық қордаланған проблемаларды жұртшылық назарына ұсынатын да, қандай да бір ғылыми жаңалықтар мен жетістіктерді көпшілікке таныстырып жеткізетін де әмбебап құрал болғандықтан журналистер қауымын ғаламның ақпараттық бейнесін жасаушылар деп тануға негіз бар. Осы топтың жинау, талдау, саралау, іріктеу сияқты сатылардан өткізіп барып, көпшілікке ұсынатын түпкі өнімін медиа-мәтін деп атауға болады. ... Сөйтіп БАҚ арқылы таралатын аудиалды және визуалды түрде қабылданатын хабарламалардың бәрі бірігіп келіп вербалды және медиалық белгілердің жиынтығы ретінде медиа- мәтін ұғымын құрайды» [10].

Қорытындылай келе, саяси дискурс масс-медияның маңызды аспектісі ретінде индивидтің когнитивтік өзгерістерін ғаламның медиа бейнесінде репрезентациялайтын, универсалды ететін жаңа ментальды құрылымдар құру негізінде жүзеге асыру болып табылады. Ғаламның медиа бейнесі – медиа мәтін арқылы репрезентацияланған, адресант-адресат қатынасынан тұратын, адамның ментальды әрекетімен байланысты құбылыс. Осыған байланысты саяси дискурс – когнитивтік және коммуникативтік үдерістерді өзара байланыста жүзеге асыратын уникалды құбылыс.

Саяси дискурсты когнитивті тұрғыдан интерпретациялау қоғамдық танымды, қоғамдық және саяси ортадағы тілдің орны мен рөлін анықтау, саяси коммуникациядағы концептілерді, фреймдерді, метафоралық модельдерді және прецеденттік феномендерді талдау арқылы жүзеге асады.

ӘДЕБИЕТ

1. Момынова Б. Тілдегі жаңа бағыттар мен типтік қатынастар: Оқу құралы. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. – 144 б.
2. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: Санат, 1993. – 496 б.
3. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: Гнозис, 2004. – 23-24 с.
4. Ильин М.В. Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий. – М.: Рос.полит.энцикл., 1997. – 432 с.
5. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М, 1989. – 23 с.
6. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: фил.ғыл.док. ... дисс. – Алматы, 2007. – 48 б.
7. Засурский И. И. Масс-медиа второй республики. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 272 с.
8. Сейдахметова Р.Г., Машинбаева Г.А. Теледидар тілінің лингвопрагматикалық аспектілері: фил.ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2007. – 125 б.
9. Машинбаева Г.А. Теледидар тілінің лингвопрагматикалық аспектілері: фил. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2007. – 37 б.
10. Есенова Қ.Ө. Қазіргі қазақ медиа-мәтіннің прагматикасы (қазақ баспасөз материалдары негізінде): фил.ғыл.док.дисс. ... автореф. – Алматы, 2007. – 49 б.

КОГНИТИВНЫЕ ОСНОВЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Кутбанбаева И.¹,

¹ магистрант 2 курса, специальность «6М050400 - Журналистика»
ҚазХҚжәнеӘТУ Алматы, Қазақстан
e-mail: kutbanbayeva.indira@gmail.com

Дискурс – явление когнитивное, обозначает происходящие в сознании коммуникантов в процессе речи психологические процессы моделирования, познания, понимания, обучения. Когнитивный подход к анализу дискурса необходим при рассмотрении взаимодействия языковых данных с экстралингвистическими факторами, при выявлении когнитивного потенциала дискурса.

Ключевые слова: дискурс, когнитивные основы, политическая, саяси коммуникация, политический дискурс, манипуляция.

Статья поступила 17.05.2019

LINGUOCULTURAL SIGNIFICANCE OF SYMBOLS FROM THE PERSPECTIVE OF THE MODERN ANTHROPOCENTRIC PARADIGM

Koshkarbaeva B.K.¹, Koshkarbaeva Sh.K.²,

¹Master of Pedagogical Sciences, senior teacher,
Kazakh State Women Pedagogical University,

² M. Teacher of school № 140 named after M. Makataev
Almaty, Kazakhstan
e-mail: shariyat_66@mail.ru

This article discusses the linguocultural significance of symbols, their difference from signs. According to the anthropocentric paradigm, in linguistics of the XXI century there was appeared a new direction, considering language of an individual, his thoughts, culture, and his way of life. Within the direction, there is an interest of some issues concerning language, culture and an individual connected with the development of cultural and economic relations among nations.

Keywords: linguistics, culture, linguocultural significance, symbol, anthropocentric paradigm.

ӘӨЖ 81'1
ҒТАМТ 16.21.07

ҚАЗІРГІ АНТРОПОӨЗЕКТІ ПАРАДИГМА ТҮРҒЫДАҒЫ СИМВОЛДЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ МАҒЫНАСЫ

Қошқарбаева Б.Қ. ¹, Қошқарбаева Ш.К. ²,

¹педагогика ғылымдарының магистрі, Қазақ мемлекеттік қыздар
педагогикалық университетінің аға оқытушысы,

² М.Мақатаев атындағы № 140 орта мектебінің оқытушысы
Алматы, Қазақстан
e-mail: shariyat_66@mail.ru

Бұл мақалада символдың лингвомәдени мағынасы, оның бәлгіден айырмашылықтары қарастырылған. Антропоөзекті парадигмаға сай, ХХІ ғасырда тілді жеке адаммен, оның ой санасымен, мәдениетімен, тұрмыс қызметімен байланыстыра қарастыратын жаңа бағыт дами бастады. Бұл бағыт негізін тіл, мәдениет және жеке тұлға мәселелері, олардың халықтар арасындағы мәдени, экономикалық байланыстарының дамуы құрайды.

Тірек сөздер. Антропоцентристік парадигма, мәдениет, жеке тұлға, символ.

Тіл мәдениетпен тығыз байланыста бола отырып, онымен бірге дамиды. Сондай-ақ, тіл мәдениетті қалыптастырады, дамытады және оны мәтін түрінде сақтайды. Осы орайда, тіл арқылы материалдық және рухани мәдени құндылықтардың шынайы, объективті шығармалары пайда болды. «Ұлттық мәдениеттің бөлінбейтін бөлігі бола отырып, тіл мен оның дамуына септігін тигізеді. Мәдениет тілдің барлық формалары қайнайтын қазандық болатындықтан, мәдениетке де кері әсері сөзсіз жүріп отырады» [1]. Сонымен тіл мен мәдениетті біртұтас бірлікте қарастыру негізінде антропологиялық лингвистиканың жаңа бағыты лингвомәдениеттану қалыптасты. Жоғарыда аталған мәселелерді лингвомәдени тұрғыдан қарастыру олардың жеткіліксіз зерттелген

тұстарын ашып беруге көмегін тигізді. Себебі лингвомәдениеттану тіл мен мәдениет туралы ғылыми-мәдени ой қозғалысының жаңа зерттеу парадигмасы болып табылады. Бұл сала зерттеу идеяларының қатарын кеңейтіп қана қоймай, сонымен бірге оның мүмкіндіктері мен қорларын тереңірек және жан-жақты танытуға мүмкіндік береді [2]. Сонымен жоғарыдағы айтылғандарды бір түйінге сала айтқанда, лингвомәдениеттану қандайда болмасын ұлт мәдениеттінің тілдегі көрінісін зерттейді.

Лингвомәдениеттану ғылымның дамуындағы үш кезеңді атап көрсетуге болады: бірінші кезең В. Гумбольдт, А.А. Потебня, Э.Сепирдің еңбектері – ғылым дамуының алғышарты болса, екінші кезең – лингвомәдениеттанудың жеке зерттеу саласы болып қалыптасуы, үшінші кезең – қазіргі кездегі пәнаралық ғылым лингвомәдениеттанудың негізі қалануы.

Тілші-ғалымдар атаулы лингвистикалық дербес сала лингвомәдениеттану жайлы ғылыми пікірлер айтып, зерттеу жұмыстарында оған түрлі анықтамалар бере кеткен. Айталық, ресейлік тілші Е.О. Опарина: «Лингвомәдениеттану – ұлттық тіл мен тіл процестеріндегі материалдық және рухани мәдениет көріністерін бірлікте зерттейтін гуманитарлық пән» десе, лингвомәдениеттанудың этнолингвистикамен тығыз байланысты екені соншалықты, оны А.Н.Телия этнолингвистиканың бір саласы ретінде қарастырады. Оның пікірінше, лингвомәдениеттану тілдің корреспонденциясы мен мәдениеттің өзара қатынасының синхронды түрін зерттейтін және сипаттайтын этнолингвистикасының бір бөлшегі [4]. Ал, лингвомәдениеттану ғылымның теориялық және әдістемелік жолын зерттеуші ғалым В.В. Воробьев оны «метолингвистика» ғылымы ретінде қарастырып, бұл саланың тіл мен мәдениеттің өзара әсерінің негіздерінен туындағанын дәлелдейді, әрі мынадай ғылыми анықтама береді: «Лингвомәдениеттану – қызметі тұрғысынан тіл мен мәдениеттің өзара байланысы мен өзара әрекетін зерттейтін және осы процесті қазіргі басымдылықтар мен белгілеулерге (қағидалар мен жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесіне) бағыт сілтейтін жүйелі әдістердің көмегімен тілдік және тілдік емес (мәдени) бірліктердің біртұтас құрылымында бейнелейтін жинақтау үлгісіндегі кешенді ғылыми пән» [5]. Ғалым В. Маслова бұл пәнді халық мәдениетін танытушы ғылыми деп санап, мынадай анықтама ұсынады: «Лингвомәдениеттану – лингвистика мен мәдениеттанудың түйіскен жерінде пайда болған, халық мәдениетінің тілдегі бейнеленген және қалыптасқан көрінісін зерттейтін ғылым».

Жоғарыда келтірілген анықтамалардан байқағанымыздай,

В.В. Воробьев, В.А. Маслова, В.Н.Телияның бұл ғылыми тұжырымдамаларына арқау болған мәдениет пен тіл арасындағы байланыстың сыры американдық ғалымдар Э.Сепир мен Б.Уорфтың «Лингвистикалық қытималдылық теориясының» негізін танытқан «этнос дүниетанымындағы ерекшеліктің ізі халық тілінде сақталады» деген қағидамен астасып жатқандығынан сезіледі. Бұл жай лингвомәдениеттану пәндерінің ортақтық тіпті ұқсас жақтары біршама айтылғанымен, В.В. Воробьев көрсеткендей, этнолингвистика ғылымының өзіндік ерекшелігін былайша түсіндіруге болады: Этнолингвистика кешенді этнографиямен шектес, халық мәдениеті, халықтың шығу тегі мен таралуын зерттейді. Бүгінде ғылымда этнолингвистиканың зерттеу мақсаты – тілдің қызметі мен дамуына лингвистикалық, этномәдени этнопсихологиялық факторының әсерінен ерекше араластыру, ұлттық болмыспен ұштастыру».

Дегенмен тіл мен мәдениеттің өзара қарым – қатынас, әсіресе мәдениеттің тілге ықпалы, мәдениеттің тілдегі көрінісі жан-жақты сөз болып келеді. Лингвомәдениеттанудың негізін құрайтын ғылыми ой-тұжырымдардың, дәлірек айтқанда, тілдің еншісі мәдениетпен толығатын, ұлт мәдениеті сол халықтың тілінде сақталып, болашаққа аманатталатыны сияқты ой-пікірлердің туынды төркіні тереңде жатыр. Айтылған ой жайында немістің лингвист ғылымы В. Гумбольдттың лингвистикалық зерттеулеріндегі «Тіл халық рухы, халық рухы тіл арқылы көрініс табады» деген тұжырымы – жаңа ғылыми жолдың концепциясының алғашқы нышаны немесе қағидасы. Сондай-ақ, оның мәдениетті тілдің ішкі құрылымдық бөлшегі деп қарастыруы да тіл табиғатын таныта түсумен қатар, жарыққа шығып келе жатқан ғылыми жаңалықтардың шығу тегіне арқау болғаны сөзсіз. Атап айтқанда ғылымның пікірінше, біріншіден, мәдениеттің екі түрі-материалдық және рухани мәдениет ізі халық тілінде сақталады. Екіншіден, мәдени-ұлт нышаны, тілде өз жүйесін табады: үшіншіден, тіл-адам мен табиғатты жалғастырушы күш; төртіншіден, мәдениет пен халықтық рух-тілдің ішкі формасына тән [6]. Сонымен бірге В. Гумбольдт еңбектерінде «ұлтты», «тілдік мәртебесі» бар «адам рухының даралану формасы» деп қарастырып, ол адамзаттың тілге бөлінуін халыққа бөлумен сәйкестендіреді. Демек, тіл мен адам рухының арасындағы байланыс берік болып келеді, бірақ бұл екеуі бір-бірінен бөлек не бірінен кейін бірі дамымайды, бұл процесс екеуіне де бірдей жүреді. Сондықтан тіл мен адам рухы бірігіп, интеллектуалды қабілет әрекетін қалыптастырады.

Мәдениеттің көнесі мен жаңасын, мәдениеттің арғы бергі тарихын сөйлетуші жеткізуші де тек ана тілдің құдіреті екені әр халықтың

тілі мен мәдениетінің өзара қарым-қатынасынан, өзіндік тұрмыс тіршілігі, тілі арқылы өрнектелуінен, мәдениеті тіл арқылы басқа елге танылуынан, тіл мен мәдениет арасындағы ажырамас байланыстың бар екенін көрінеді. Аталған ғылыми тұжырымның негізін американдық ғалым Э. Сепир: «Тіл мәдениеттен тым өмір сүрмейді. Ол дәстүр болып жалғасқан, халықтың тұрмыс-тіршілігімен әбден қабысып кеткен салт-дәстүр мен наным-сенімдерден арыла алмайды. Тілдегі лексика өзі қызмет етіп отырған мәдениетті өз қалпында көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, тілдің тарихы мен мәдениет тарихы жапсарлас дамиды деуге болады» деп анықтай келе, ірі халықтың танымдық ерекшелігі тек табиғатынан байқалатынын дәлелдейді [7]. Осы орайда, ұлт мәдениеті мен тіл формаларының байланысы мен арақатынасын қарастырған ғылымды аты белгілі «Сепир – Уорф болжамы» дүниетаным мен ойлау тәсілдері арасындағы құрылымдық байланысты этнолингвистикалық тұрғыдан баяндап береді [8]. Тілдің ерекшелігін әлемтану тұрғысынан зерттеген ресейлік тілші ғалым А. Потемня тіл халық мәдениетімен біте байланысқан ұғым екенін айта келіп: «Тіл-халықтық рухтың жемісі, сондықтан тіл ұлттық ерекшелікті көрсетеді» – деп анықтайды. Мәдениет тілдің таңбалау қасиеті арқылы танылатынын, оған дәлел халық ауыз әдебиеті үлгілері екендігін жан жақты сөз ете келе, «халық рухы алдымен тілде, содан кейін барып әдет-ғұрып, салт-дәстүрінде, ән өнерінде, фольклорында көрініс береді» [9]. Жоғарыда айтылған ғалымдардың ғылыми тұжырымдар ұлттық тіл мен халық мәдениеті арасындағы байланысты о бастан байқап, тілдің ішкі формасына сай келетін қасиеттерін айқындаудан туған. Ішкі форманың тілдегі көрінісін өзек қылған ғылыми құнды ой-пікірлер тіл налымының жаңа бағытымен ерекшеленетін лингвомәдениеттану пәнінің болжамы іспеттес. Лингвомәдениеттану ұлттық мәдениет пен ұлттық тілдің өзара байланыстары бір-біріне ықпалы айқын деректердің бір этносқа тән екенін зерттейді.

Жоғарыда шолу жасаған еңбектерге сүйене отырып, лингвомәдениеттану және оған жақын лингвистикалық ғылым салаларының арасындағы өзіндік ерекшеліктер мен ұқсастықтарды негізге ала отырып, лингвомәдениеттану пәні туралы ойымызды былайша қорытпақпыз.

Лингвомәдениеттану - ұлттық мәдениеттің көрінісін зерттейтін, ұлттық мәдени ақпаратты тіл арқылы ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп, ұлттық рух пен ұлттық тілдің өзара байланыс механизмдерін саралайтын, лингвистика мен мәдениеттану пәндерінің қағидалары мен заңдылықтарының қиысу негізінде қалыптасқан, қоғамдық-әлеуметтік, эстетикалық, этикалық, философиялық сипаты бар кешенді пән.

Лингвомәдениеттануда символдардың ролі үлкен және өте маңызды болып табылады, себебі ол адамның іс-әрекетінің бағдарламасы және моделі тәріздес. Символда лингвомәдениеттануға сай келетін символдар күллі этносқа тән жалпы мінез-құлық, тәртіппен әрекетті анықтайды. Символдың лингвомәдениеттану ғылымы мен байланысын анықтауда біз А.А. Потебняның тілдік көмегімен ғана ұлттық орныққан пікіріне сай символдарды дұрыс топтастырып, анықтауға болады деген ойын айта аламыз.

Адам баласын басқа жанды нәрселерден айыратын нәрсе – символ құрудың қажеттілігі. Адам физикалық ортада ғана символтикалық ғаламда өмір сүреді. Символдар әлемінің пайда болуын біз салт – жорамалмен анықтай аламыз. Салт жоралар символдар түрінде қызмет атқарған және оларды білу тұлғаның әлеуметтік маңыздылығы мен мәдениетті білу деңгейін анықтаған. Соған байланысты біз символдарды өз-өзімен пайда болып өмір сүретін емес, адам санасының жемісі ретінде қарастырамыз.

В.А. Маслова символға байланысты бірнеше проблеманы анықтаған. 1) символ таңбаға барабар ұғым (қолдан формалдаған тілдерде); 2) өмірді өнермен образды түрде қабылдауда бағытталған универсалды категория (өнердің эстетикасы мен философиясында); 3) мағынасы конвенциялды (яғни сөздіктерде орнықтырылған) болып келетін мәдени объектінің басқа объектінің мағыналық аналогы болуы (мәдениеттануда, социологияда және басқада гуманитарлық ғылымдарда); 4) өзінің алғашқы мағынасының басқада мазмұнның формасы ретінде қолданылуы (көптеген гуманитарлық салаларда-философия, лингвистика, семиотика және т.б. кездесетін және т.б. кездесетін символдық кең мағынасы); Я.И. Кант, Ф.В. Шеллинг, Г. Гегель, И.В. Гете символға нағыз ғажап мазмұн ретінде түсініктеме береді.

Біз символдарды мәдени тұрғыдан қарастырамыз, соған байланысты символ басқа да мәдениеттерге тән стереотиптенген құбылысқа қатыстырылуы әбден мүмкін. В.А. Маслова өз еңбегінде: «А.Ф.Лосев символ өзінде ұйысқан мазмұнның мағынасының ары қарай күшейген жалпылама принципі деген, яғни ол ақпараттық әлеуметтік-мәдени кодтың спецификалық факторы және сол ақпаратты тасымалдау механизмі ретінде қаралуы мүмкін. Символдың осы қасиетін Ю.М. Лотман да атап өткен; оның айтуы бойынша, мәдениет, бір жағынан құралған мәтіндердердің белгілі бір саны болса, екінші жағынан құралған символдардың саны»

Символ терминін тілшілер және әдебиетшілер әрқалай қарастырады. Мысалы, Ю.С. Степанов символ ұғымын ғылыми емес, поэтикалық

және оның нағыз мағынасы поэтика жүйесінде танылады деп есептесе, О.С. Ахманованың «Лингвистикалық терминдер сөздігінде» символға мынандай қысқаша анықтама берілген «Символ (англ. symbol, исп.simbolo) – знак, связь (связанность), которого с данным референтом является мотивированной» [10]. Ал, қазақстандық ғалым З.К.Теміргазинаның айтуы бойынша, «символ (от греч.условный знак) – это вещь, награжденная смыслом. Например, дерево предметно, вещно, осязаемое и зримо, имеет форму и цвет. В русском национальном сознании береза выступает символом родины, России»

Дегенмен, философияда символға өзгеше көзқарасты байқаймыз. «Философиялық энциклопедиялық сөздікте» символға келесі анықтама берілген: «Символ (грек. Symbolon) – айрықша таңба; белгілі бір идеяны жандандыратын таңба, образ; мәнімен байланысы жоқ, белгілі бір топ адамдарды ғана елейтін көзге көрінетін, сирек естілетін құрылым».

«Символдың философиядағы түсінігі антик уақытына келіп тіреледі; дәлірек айтсақ, дерексіз мағыналардың, абстрактылы ойлаудың өзін көбіне антик мәдениетімен байланыстырады. Платон символға объектің жоғарғы идеалды формасына интуитивті түрде жетуі туралы айтқан».

Адамның күнделікті өмірі оған әсер ететін және бір нәрсені есіне түсіретін, іс-әрекет етуге болатын немесе болмайтындығын көрсететін символдарға толы. Барлық нәрсенің ар жағында тұрған жасырған бір нәрсені символ деп қарастыруға болады.

Мәдениеттану энциклопедиясында символға мынандай анықтама берілген:

«Символ (грек – таңба, зат) – 1) табиғи формалданған тілдерде таңбаға сәйкес келетін таңба; 2) өнердің философиясы мен эстетикасында өмірді өнер арқылы образды түрде қабылдаудың универсалды категория специкасы; өзінің; өзінің таңбалық бейнесінде көрініс табатын әдеби шығарманың элементін қамтиды; 3) әлеуметтік-мәдени ғылымдарда мазмұны өзге объект мағынасының конвенционалды аналогы ретінде коммуникативті немесе трансляциялық процесте таңба бола алатын материалды мәдени объект».

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде символға мынандай анықтама берілген: «Символ» зат. Белгілі бір құбылыс не ұғымның орнына балама, тепе-теңдік белгісі ретінде алынған екінші бір зат, құбылыс».

Ағылшын тілінде мынандай анықтама берілген: «Symbol /'simbl/ noun 1- (of sth) a person, an object, an events, etc. that represents a more general quality or situation: White has always been a symbol of purity in Western cultures.

Mandela became a symbol of the anti-apartheid struggle. 2- (for smth)

a sign, number, letter, etc. that has a fixed meaning, especially in science, mathematics and music: What in the chemical symbol for copper? A list of symbol used on the map is given in the index»

Адамның шығармашылық қызметі мәдениетпен, әдебиетпен, тілмен қалай сабақтасады деген мәселемен семиотика ғылымы айналысады. Семиотика әлдістері тіл білімінің номинация, сөзжасам, таңбалау, уәждеме, фразеология, лингвистикалық графика салаларында жиі қолданылады, яғни аталған тілдік деректерді редакциялық негізінде ұлттық мәдени дәстүрлерді анықтайды.

Семиотиканың іргетасын қалаушылардың бірі Ч. Пирс өз еңбектерінде үш түрлі компонентті – таңба (sign), десигнат (designatum), интерпретант (interpretater) және сонымен қатар интерпретатор (interpretfer) ұғымдарын алға тартады. Бұлар лингвомәдени бірліктер ретінде (таңбалар және олардың мазмұны) біртұтас семиотикалық қалыпқа түсіп, «тіл – мәдениет – сана» бірлігінің өзегі, яғни сөздің дыбысталуы мен графикасының таңбалау белгісі, денотат ретінде көрініс, таңбаның мазмұны мен мағынасы және субъект қызметін атқарады.

Символдың ең басты қасиеті – оның образдылығы. Осыған байланысты көптеген ғалымдар символ ұғымын бейне арқылы анықтайды. Көптеген анықтамаларда «образ – символ – таңба» концепттерінің жиынтығын кездестіреміз. Символ мен таңба семиотиканың ең басты ұғымдары ретінде қолданылып, шын мәнінде екеуіне де ортақ қасиеттерді қамтиды: екеуі де үш компонентті модель түрінде құрылған: бейнеленетін – бейнелегіш және семиотикалық байланыс конвенционалды және т.б. Бірақ таңбаның мағынасы символға қарағанда, конвенционалды ғана емес, сонымен бірге, дәл болу қажет, мысалы, жол тәртібіне байланысты таңбалар жол үстіндегі ақпараттардың болмауына септігін тигізу мақсатында жасалған. Н.Д. Арутюнованың айтуы бойынша, таңбалар конвенцияланады (конвенционализируются), ал символдар канонданады (канонизируется). Егер таңбаның мәні – таза нұсқау болса, символдың мәні әлдеқайда кең.

Символдың мәдениеттегі күрделі, дихотомиялық белгісін оның таңбаға қатыстылығынан тани аламыз. Символдың таңбадан түбегейлі айырмашылығы – оның мағынасының денотатқа (белгіленген объект) тура бағытталмауында. Таңбаның символдануын оның қолданысының жалпы мағыналық кертартпалыққа ие болғанда, яғни символданып тұрған объект емес, (таңбаның экстенционалды немесе интенционалды мағынасы) оның дерексіз мағынада (немесе жиірек көп мағыналарда), конвенционалды түрде осы объекспен түрлі деңгейде байланыста

болғанын көре аламыз.

Символды неғұрлым тереңірек түсіну үшін оның таңбадан айырмашылығын анықтап алған дұрыс. Бұл жерде біз ғалым Н.Д. Арутюнованың пайымдауына сүйенеміз:

1. Таңба мен символ өмірдің әртүрлі өрісіне және әрекеттің түрлеріне жатады. Символ адам әрекетінің бағдарламасы мен моделін түзейтін болса, таңба адам қолында қарым-қатынас және практикалық әрекет құратын қызметін атқарады. Таңба адам қызметінің сыртқы құбылыстарына әсер етсе, символ оның наным-сенімдеріне ықпал етеді.

2. Символ жалпы тәлім-тәртіп, мінез-құлық моделін құрайтын болса, таңба нақты іс-қимылдарды реттейді. Соған сәйкес біз жол символдары емес, жол белгілері дейміз. Таңбаның адам жердегі судағы, ауадағы қызметін реттесе, символдар өмір жолында жүреді. Таңбаның мағынасы нақты, дәл болу керек, өйткені оның берілген нұсқаулығы дұрыс орындалмауы мүмкін. Өзінің айқындығын жоғалтса, ол нышандалып кетпек. Таңбалар түсінуді қажет етсе, символдар мен нышандар талдау немесе интерпретацияны талап етеді. Сондықтан да «таңбалар конвенцияланады, ал символ канонданады».

3. Символ адресатсыз және коммуникативті емес. Ол семиотикалық жүйеде сирек кездеседі. Символ, тіпті образ, ойлауға жақын көркем, мифтік, діни ойлау, ал таңба болса, қарым-қатынасқа тән келеді.

4. Таңба мен символ әртүрлі «қылмыстық» әрекеттер жасауға қабілетті: таңба өтірік айтуы мүмкін, символ алдамшы болуы мүмкін. Символда алдансаң, таңбада қателесуің мүмкін. Таңба ерікті түрде бұрмалана алмайды: адресат әрекеті бір мағыналы түрде бағдарламаланған. Символ күшті, бірақ қорғансыз. Оны образ сияқты бұрмалау оңай. Таңбада емес, символда демагогия (бос сөз) туындайды. Таңбада тек қана этикеттік монтанылық (лицемерие) пайда болуы мүмкін.

5. Символ бола тура, ол өмір жолдарын және әрекет модельдерін таңдауда септігін тигізу функциясын иемденіп, жеке тұлғаның немесе ұжымның өмірін анықтайды. «Биліктің» кеңеюі символ мазмұнына зиян болып келеді. Ол жалпы және түсініксіз болып кетеді. Бірақ таңбамен салыстырғанда, символ коммуникацияға кең көлемде бағытталған. Символ өміршең, бірақ коммуникативті емес.

Сонымен жоғарыда айтылғандарды жинақтай келіп, біз символдың әртүрлі салаларда өзіндік түсінігі мен мағына үстейтінін байқадық. Символ белгілі бір таңба, белгі, көрініс, образ, зат және басқа да формаларда келе отырып, адамдардың іс-әрекет моделі, қызмет, өмір сүру жолдарын анықтап, ықпал ететін, шексіз мәнге, мазмұнға,

образдылық қасиетке ие құбылыс. Философияда ол белгілі бір идеяны жаңғыртады десек, ал мәдениеттануда оның дерексіз мағынасына жете көңіл бөлінеді. Лингвистикадағы символдың анықтамасы нақты толық берілмеген дегенмен, символ туралы кеңірек түсінік семиотикаға шеңберінде әлдеқайда нақтылы түседі. Символдар қоғам өмірінде болған көнелік, мифология, салт-жоралардан бастап, қазірге дейін қалыптасқан, адмның ішкі дүниесін ықпалын тигізуде. Олар қоғамда болған түрлі жағдайлардың, құбылыстардың, әдебиеттің, поэзияның және т.б ықпалынан пайда болып, өзінің алғашқы мазмұнын жоғалтпайды, бірақ басқа форма беріледі.

Жоғарыда біз символдың ерекшелігін құрайтын сипаттамалары мен белгілерін қарастырдық. Ал олардың мазмұнына байланысты топтамасына келсек, зерттеуші А.С. Айкулованың классификациясы негізінде, төмендегідей жіктеп, бөлеміз:

1. Ұлт мекендеген орынның табиғи-климаттық жағдайларынан туындаған символдар,

2. Түске қатысты символдар,

3. Ғарыштық символдар,

4. Сандық символдар,

5. Анималистикалық символдар,

6. Жалпы этносты сипаттайтын символдар.

Бұл жерде айта кететін жайт, жалпы этносты сипаттайтын символдар құрамының кеңдігі, оның ішінде орнаменттік символдар да бар. Бұл символдардың зерттелуі жеке ұлттық сипаттама қатарында зерделенеді. Жалпы этносты сипаттайтын символдарды айтқан кезде біз ағылшын немесе қазақ ұлты деген кезде бірден тіл ұшына оралатын, бейнелік пайда болатын образдар мен символдарды талдау қажеттілігі туындайды.

ӘДЕБИЕТ

1. Культурология. XXвек. – Энциклопедия. – 2-том. – С.-Пб.: Университетская книга, 2007.

2. Шакенова Э. Художественное освоение мира. – В кн: Кочевники. Эстетика – А., 2006

3. Joseph Warren Beach. Symbolism in Poetry of the 1930s and 1940s. – U of Minnesota Pres, 2009.

4. <http://www.assosiatedcontent.Com/article>.

5. Джан Юнь. Қазақ және қытай ұлттары дәстүрі үйлену тойының символдық мәні жөнінде. – Хабаршы. «Шығыстану» сериясы – 1(1), 2004.

6. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – 8-том. – А.: Ғылым, 2004

7. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. – Алматы, 2004

8. Рысбаева Г.Қ. Киелі, қасиетті «жеті» санының қолданылуы. – Хабаршы. Филология сериясы. – 4 (13), 2005

9. Жүнісов С. Өшпейтін іздер. Әңгімелер мен повестер. – А.: Жазушы, 2008

10. http://www.Experience festival.com /a / Dream_Symbol_Mountain/id/61461

11. Айкулова А С. Казахские художественные символы и этнобытовые знаки:

практикум по художественному переводу для студентов вузов, обучающихся по специальности 050207- «Переводческое дело». – Алматы : КазНПУ им. Абая, 2006. – 49 с.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СИМВОЛА С ПОЗИЦИИ СОВРЕМЕННОЙ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

Кошкарбаева Б.К.¹, Кошкарбаева Ш.К.²,

¹магистр педагогических наук, старший преподаватель Казахского государственного
женского педагогического университета,

²учитель средней школы им.М.Макаатаева
Алматы, Казахстан

e-mail: shariyat_66@mail.ru

В данной статье рассматривается лингвокультурологическое значение символов, их отличие от знаков. Согласно антропоцентрической парадигме, в лингвистике XXI века появилось новое направление, рассматривающее язык в связи с отдельным человеком, его мыслями, культурой, бытом. В основе этого направления лежит интерес к проблемам языка, культуры и отдельной личности, в связи с развитием культурных, экономических связей народов.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма лингвистика, культура, личность, символ.

Статья поступила 10.04.2019

THE ROLE OF COGNITIVE METAPHOR IN POLITICAL DISCOURSE

Onalbay B.¹

¹Master's degree student II course, specialty 6M020700 -Translation studies,
KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: balnuronalbay@gmail.com

The aim of this article is to investigate cognitive metaphor in the context of political discourse as persuasion realization and speaker's intent transfer means. This work also considers the notion of cognitive metaphor, its main functions and role cognitive metaphor plays in the texts of political nature. The article apart from classic approaches to cognitive metaphor classification in the political discourse also studies and defines approaches to cognitive metaphor functions investigation proposed and developed by other scholars of our time.

Key words: metaphor, cognitive metaphor, discourse, political discourse, metaphor functions, role of metaphor, lexical means, culturological peculiarities.

УДК 574

МРНТИ 16.21.55

РОЛЬ КОГНИТИВНОЙ МЕТАФОРЫ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Оналбай Б.Т.¹

¹Магистрант II курса, специальность: 6M020700 - Переводческое дело,
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан
e-mail: balnuronalbay@gmail.com

Целью данной статьи является рассмотрение когнитивной метафоры в контексте политического дискурса как средства осуществления персуации и передачи интенции оратора. В данной работе также рассмотрено само понятие термина когнитивная

метафора, основные функции и роль выполняемая в текстах политического характера. В статье помимо классических подходов к классификации когнитивной метафоры в политическом дискурсе также определяются и анализируются подходы к изучению ее функций учеными-современниками.

Ключевые слова: метафора, когнитивная метафора, дискурс, политический дискурс, функции метафор, роль метафоры, лексические средства, культурологические особенности.

Политика является наиболее значимым и существенным инструментом воздействия на человеческий разум. При помощи политики свое развитие получают и другие области деятельности людей, другие виды дискурсов. К примеру, новости политического характера способствуют развитию медиа дискурса, или некоторые политические события могут привлечь за собой изменения в медицинском или экономическом видах дискурса. Метафоры в политическом дискурсе встречаются в самих речах выступлений политических деятелей, но не являются обязательным компонентом речевого аппарата оратора. Как заявляют такие ученые, как Чартерис-Блэк, Коллер и Семино, Лакофф и Джонсон, когнитивная метафора помогает оратору достичь более глубокого понимания своей аудитории, так как при употреблении и передаче когнитивной метафоры между политиком и его слушателями образуется когнитивно-дискурсивный канал, который способствует более плодотворному и легкому обмену информацией [1, 176].

С древних времен метафора была предметом интереса для многих лингвистов, писателей и философов. Первые исследования в области когнитивного подхода к метафоре зародились еще в 1980 году с модели предоставленной Джорд Лакоффом и Марком Джонсоном в их книге “Метафоры, которыми мы живем”. Как заявляют ученые, метафоры представляют не только лексический контент человеческого сознания, но и его когницию. Так как согласно когнитивистам, само мышление человека метафорично и реализуется в повседневной жизни, в языке, в мыслях и даже в манере поведения человека [2, 256].

На данный момент активное внимание уделяется проблеме изучения метафоры в когнитивном аспекте, в контексте взаимодействия языка и когнитивного аппарата человека. С точки зрения когнитивного подхода к метафоре, последняя рассматривается как один из важнейших способов познания окружающей действительности, мира человеком, способом создания новой точки зрения по отношению к какому-либо объекту. Когнитивная метафора – результат когнитивного процесса переноса признаков одного концепта из одной ментальной сферы в концепт другой ментальной сферы, процесс также известный как концептуальная проекция. В современной лингвистике метафору понимают как наиболее

перспективный к изучению феномен и ее исследованию способствовали такие ученые как А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов, З.Ю. Петрова, М.В. Никитин, Н.Д. Арутюнов и другие [3, 35-36].

Но может ли существовать политический текст без употребления когнитивных метафор? Или использование последних является ключевым фактором проведения всех политических выступлений и существования политического дискурса как такового в целом? Ответ на данный вопрос мы можем найти, проведя анализ существующих на сегодняшний день различных публикаций по заданной тематике.

Как заявляют дискуртологи, метафора может представлять собой отличный инструмент воздействия на аудиторию, используемый в политическом дискурсе, так как одной из основных функций политического языка является непосредственно борьба за власть и удержание этой власти в руках определенного человека или группы лиц в случае овладения ею. Согласно Дж. Чартерису-Блэку метафора идеально подходит для применения в политическом дискурсе, так как она ставит перед собой цель продемонстрировать какую-то определенную проблему, привлечь внимание аудитории и заверить, убедить в ее верности и правдоподобии. При этом, чем насыщеннее является сама метафора, тем убедительнее она становится. Дж. Чартерис-Блэк предполагает, что метафора в руках политика служит своего рода мифом созданным на основе амбиций и желаний самого политика. Так как целью политического дискурса является привлечение внимания аудитории и убеждению в своей позиции, то метафора при помощи своей эмоциональности и яркости образа идеально подходит для достижения заданных целей. Как отмечает Дж. Лакофф, по большей части политики предпочитают задействовать в своих речах конвенциональные метафоры, которые по своей природе не требуют огромного труда для их восприятия и понятны широкой аудитории, к примеру, метафора «Нация есть семья», в которой глава государства выступает в роли отца семейства, а различные политические партии и сам народ его детьми, которых он опекает и защищает от других семей (стран). Политические проблемы сами по себе являются достаточно сложными и трудными для понимания и правильно подобранные ораторами языковые средства способны не только упростить понимание какой-либо идеи, но также и способны показать самого оратора в более выгодном свете [4, 245-260].

Таким образом, метафора является неотъемлемым элементом политического дискурса, в котором ее главная роль заключается в создании яркой, запоминающейся и легко расшифровывающейся образности, которая способствовала бы достижению нужного

прагматического эффекта и отображала бы в лаконичной и доступной манере взгляды оратора. Однако, это вовсе не означает, что присутствие метафоры является обязательным компонентом существования политических дискурса. Безусловно, политические дискурсы могут, как включать метафоры в свой состав, так и обходиться без них, при этом с таким же успехом добиваясь поставленных коммуникационных целей и задач. И это касается не только политического дискурса, а любого его вида. Метафора, в первую очередь, представляет собой инструмент передачи идей и мыслей говорящего, способ коммуникативной реализации, нежели коммуникативную константу. Вне всяких сомнений, политический текст может существовать и без употребления различных риторических элементов, к примеру тех же когнитивных метафор, однако разница в скорости восприятия информации, в качестве достижения ответной реакции и в степени оказания воздействия на аудиторию будет существенной. Например мысль «помочь голодающим в Африке» можно выразить двумя способами: с использованием метафор и без. Например, рассмотрим вариант без употребления метафоры:

«Для оказания помощи голодающим в Африке, правительству США стоит выделить 230 миллионов финансовых средств для покупки 568 кг белого риса, 230 кг муки...» Что мы видим? Мы видим текст, говорящий нам о необходимости оказания финансовой помощи африканским детям, однако каков шанс того, что данный посыл окажет должное влияние на сознание людей и подвигнет слушателей предпринять меры по спасению голодающих. А теперь рассмотрим текст с такой же идеей, но образованным другим путем, с использованием метафоры (в данном случае с употреблением когнитивной метафоры МЫ - СЕМЬЯ):

«Для оказания помощи нашим голодающим африканским братьям и сестрам, нам стоит выделить 230 миллионов финансовой помощи для покупки еды в размере 568 кг белого риса, 230 кг муки...» В данном случае, вы можете заметить небольшое изменение текста с добавлением местоимения «нам» с лексической стороны (метафоры МЫ-СЕМЬЯ), однако если рассмотреть текст с коммуникативно-когнитивного подхода, то можно увидеть, что добавив в него когнитивную метафору мы объединили нации перед одной проблемой (стали семьей) и поставили их на место голодающих, оказав эмоциональное воздействие на аудиторию. Шанс того, что люди окажут свою помощь во втором тексте по сравнению с первым увеличился в разы, в этом и заключается основная роль метафоры – усилить эффект используемых слов и выражений оратора [5, 113].

Согласно И.М. Кобозевой, в зависимости от типа дискурса, в котором употребляется метафора, выполняемая ею функция может различаться.

К примеру, в научном дискурсе метафора будет иметь эвристическую и познавательную функции, в то время как в поэтическом дискурсе основной функцией метафоры станет украшение речи (эстетическая функция). Все это зависит от цели использования определенного вида дискурса. Так как в научном дискурсе нам важно передать какую-либо познавательную информацию, поделиться с аудиторией, научить их чему-то, то и функции используемой метафоры будут направлены на достижение этих самых целей. В поэтическом же дискурсе, автору нужно передать информацию с художественной точки зрения, сохранив чувственность, эмоциональность и мелодичность работы, в таком случае и функция метафоры будет соответствовать намерениям автора. Так как в политическом дискурсе собеседники продвигают определенные идеи, конкурируют друг с другом за внимание аудитории, агитируют и пропагандируют свои позиции, то и функции, выполняемые метафорой, будут различаться. В политическом дискурсе метафора выполняет, по большей части, аргументативную и эвристическую функции, когда нам важны наличие аргумента (основной идеи или позиции) и причины выполняемых действий или принимаемых решений. Помимо данных видов, в политических текстах может появиться и побочная функция метафоры, к примеру, такая, как эстетическая и познавательная, для украшения речи и передачи информативного содержания в речи соответственно. Аргументативная и эвристическая функции метафоры в первую очередь связаны с характером политического дискурса, с необходимостью для политика достичь поставленных коммуникативных целей, с составлением и выступлением перед аудиторией с политически корректным текстом, со стремлением сохранения благоприятной атмосферы, избегая рисков возникновения проблем недопонимания и мисинтерпретации со стороны слушателей. Как отмечает Кобозева, метафора представляет собой идеальный инструмент передачи основных идей и интенций оратора, так как при помощи метафоры оратор образует между ним и слушателем общую коммуникативно-когнитивную платформу (канал), через которую и транслирует свои предложения и мысли. Метафора в политическом дискурсе «создает у партнеров по коммуникации общую платформу, опираясь на которую, субъект речи может более успешно вносить в сознание адресата необщепринятые мнения» [6, 41-46].

Согласно А. Н. Баранову, аргументативная функция метафоры не только создает общую платформу между адресатом и адресантом, но также способствует воздействию политическим деятелем на позицию и убеждения оппонента. Используя метафору, оратор подключается

через данную платформу ко всем слушателям, устанавливает с ними связь и только затем предоставляет свою точку зрения. Примером аргументативной функции метафоры может служить следующее предложение: Америка наш дом, который мы должны вместе строить и беречь. В первой части высказывания, автор создает общую платформу – семья, встает на одну ступень родства с аудиторией и затем, во второй части высказывания, добавляет свои идеи и предложения. Другим примером может служить предложение: Природа – мать, её стоит ценить и оберегать. В данном случае также посредством построения общего канала речи оратор находит нужную волну и делится своими мыслями. Метафора в политическом дискурсе понимается и как средство или механизм речи и как ментальная операция, как трудоемкий когнитивный процесс, как результат оказания должного воздействия на реципиента речевого акта. Как заявляет Арутюнова, метафора представляет собой некую форму приговора, выдвигаемую по отношению к какому-либо человеку, объекту или явлению без проведения судебного процесса. Само использование метафоры в политическом дискурсе подразумевает наличие у участников речи некой точки соприкосновения, точки согласия (конвенциональные отношения) в определенной коммуникативной ситуации, данное явление называется метафорической моделью. При помощи данной модели структурируется и функционирует именно когнитивно полноценный дискурсивно-реализованный политический текст [7, 33-43].

Если говорить о функционировании метафоры, то когда она используется в практической речи, неподходящей наличию метафорических выражений, к примеру в определенных видах дискурсов или речевых актов, то может вызвать непонимание и коммуникативный дисбаланс между собеседниками. Так что, несмотря на смысловую емкость метафоры, на ее когнитивное содержание, следует знать в каком дискурсе она применяется и определить функцию, выполняемую ей в этом виде дискурса. К примеру, использование метафоры при написании телеграмм может выглядеть достаточно неуместно, тоже самое касается и «телеграммного стиля» в художественной литературе. Также использование метафоры не допускается в таких видах дискурса как: законы и военные распоряжения, уставы и указы, различного рода требования, правила поведения, инструкции по безопасности, медицинские рекомендации, заключения экспертов, программы и разработки и т.д. То есть следует понимать, когда и при каких обстоятельствах следует или же не следует употреблять метафору [8, 167-192].

В заключении, следует отметить, что с изменением понимания концепта метафоры, пришло и осознание изменения ее основных функций реализуемых в языке. Если раньше метафора понималась исключительно как лингвистический феномен, используемый для придания остроты, красочности и специфичности языковому (лингвистическому) выражению, то с приходом когнитивной революции в конце XX-го века образ метафоры, ее понимание в сознании людей приобрело новый революционный оттенок – метафора стала элементом когнитивных операций человека, способом познания (концептуализации) мира и интеракции с окружающей действительностью. Основной функцией метафоры является содержание точного и яркого образа какого-либо объекта или явления. Однако, в процессе ее использования также могут раскрыться и некоторые вторичные ее функции, например, осуществление переноса признаков одного элемента на другой, персонификация (передача признаков одушевленного объекта на неодушевленный), создание сходства между двумя совершенно разными объектами (аналогия) и т.д. Вы можете задаться вопросом, а стоит ли прибегать к использованию метафор в политических речах или обойтись без нее. На что, проанализировав все вышеописанное, можно сделать вывод, что использование метафоричных концептов хоть и не является обязательным фактором передачи информации в политическом дискурсе, однако играет огромную роль в агитационно-аргументативном аспекте данного вида дискурса. За последние 20 лет (концептуальные) метафоры стали и тенденцией, и вызовом для различных политических деятелей, спикеров и спичрайтеров. Все это связано с тем, что в последнее время все чаще начали встречаться когнитивные метафоры в выступлениях политических деятелей по всему миру, количество таких ораторов растет в геометрической прогрессии и поэтому уметь выявлять и определять функции и роль когнитивной метафоры в политическом дискурсе представляют на данный момент наибольшую актуальность. Политические деятели используют когнитивные метафоры в своей речи с целью обогащения своего дискурса, привлечения внимания аудитории и установления с ними единой общей волны для дальнейшей без затруднительной передачи информации. На данный момент когнитивная метафора стала апогеем политического дискурса, и осведомленность о ее роли и важных выполняемых функциях не только играет огромную роль при оказании воздействия на мышление аудитории, на их процесс принятия решений (со стороны оратора), но и в идентификации настоящих и скрытых идей и намерений оратора, скрытых идеологий политических деятелей и подводных камней в политическом дискурсе

(со стороны реципиента речевого акта). Может существование политического текста и возможно без наличия в ней когнитивной метафоры, однако существование человека в политическом дискурсе в наше время без использования когнитивной метафоры – другой вопрос.

ЛИТЕРАТУРА

1. Чудинов А.П. Очерки по современной политической метафорологии: Монография / Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2013. – 176 с. ISBN 978-5-7186-0504-4
2. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / пер. с англ.; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
3. Скребцова Т. Г. Современные исследования политической метафоры: три источника и три составные части // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 9. Филология. Востоковедение. Журналистика. – 2005. – Вып. 1. – С. 35-46.
4. Charteris-Black J. Analysing Political Speeches: Rhetoric, Discourse and Metaphor. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2014. – 274 p.
5. Плотникова С.Н. Политик как конструктор дискурса реагирования // Политический дискурс в России: Материалы постоянно действующего семинара / Под ред. В.Н.Базылева, В.Г.Красильниковой. – Вып. 8. – М., 2005.
6. Кобозева И. М. Лексико-семантические заметки о метафоре в политическом дискурсе // Политическая лингвистика. – 2010. – № 2 (32). – С. 41-46.
7. Баранов А. Н. Метафорические модели как дискурсивные практики // Известия АН. Серия литературы и языка. – 2004. – Т. 63. – № 1. – С. 33-43.
8. Баранов А.Н. Политическая метафорика публицистического текста: возможности лингвистического мониторинга // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. – М., 2003.

САЯСИ ДИСКУРСТАҒЫ КОГНИТИВТІК МЕТАФОРАНЫҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ

Оналбай Б.Т.¹

¹Аударма ісі мамандығының ІІ курс магистранты,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ
Алматы, Қазақстан
e-mail: balnuronalbay@gmail.com

Осы мақаланың мақсаты шешеннің интенциясын жеткізу және тыңдаушылардың сендіруін жүзеге асыратын құрал ретінде саяси дискурстағы когнитивтік метафораның рөлін қарастыру болып табылады. Бұл мақалада когнитивтік метафораның саяси мәтіндеріндегі берілетін ұғымы, оның функциялары мен рөлі талқыланады. Саяси дискурстағы когнитивтік метафораның топтастыру дәстүрлі тәсілдерден бөлек, оның функцияларын айқындауға бейімделген қазіргі ғалымдардың көзқарастары мен пікір-ойлары берілген.

Тірек сөздер: метафора, когнитивтік метафора, дискурс, саяси дискурс, метафораның функциялары, метафораның рөлі, лексикалық тәсілдер, мәдениеттанымдық ерекшеліктер.

Статья поступила 17.05.2019

**2 Бөлім. АУДАРМАНЫҢ ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА АЯСЫНДАҒЫ
ЗЕРТТЕУЛЕР**

**Раздел 2. ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА
Part 2. RESEARCHES IN THEORY AND PRACTICE OF TRANSLATION**

TRANSLATION TRANSACTIONS FROM CHINESE TO RUSSIAN LANGUAGE

Baidaletov A.E.¹

¹Postgraduate of Translation Studies of
Ablai Khan KazUIRandWL
Almaty, Kazakhstan
e-mail:a.bidauletov@mail.ru

This article is devoted to translational transformations and problems when translating from Russian into Chinese, the problem of this work is relevant because Chinese is one of the most common in the world. Its carriers number over a billion. It is not surprising that the Chinese translation is in great demand. The history of the language is extremely rich. It is worth noting that the translation from Russian into Chinese characters is incredibly complex. In addition, in European countries, most translators specialize in English, French, German, Italian, other Romance and Slavic languages. That is why the chosen research topic is quite relevant now.

Key words: Lexical problems, transformation with simultaneous translation, Putonghua dialect, the basis of Chinese.

УДК 327
МРНТИ 16.31.41

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ С КИТАЙСКОГО НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Байдаулетов А.Е.¹

¹ магистрант 2 г.о., специальность 6М020700 - Переводческое дело
КазУМОиМЯ им. Абылай хана
г.Алматы, Казахстан
e-mail:a.bidauletov@mail.ru

Данная статья посвящена актуальной проблеме переводческих трансформаций и проблем при переводе с русского языка на китайский, носителей которого насчитывается более миллиарда, что обеспечивает громадный спрос. Сложность переводов с русского на китайский обусловлена особенностями китайского письма.

Ключевые слова: трансформация, синхронный перевод, основа китайского языка, лексические проблемы, диалект путунхуа.

Говоря о переводах, связанных с китайским языком, следует иметь в виду, что это, с одной стороны, один из древнейших языков, на котором зафиксированы памятники письменности, представляющие собой мировую культурную ценность, а с другой, это язык страны, претендующей на звание сверхдержавы, стремительно развивающейся экономики и культуры, растущих связей во всем мире. Из миллиарда жителей Китая на китайском языке говорят более 90%. Кроме того, он

распространен также в Индонезии, Камбодже, Вьетнаме, Таиланде, Сингапуре и других странах.

Китайский язык есть всеобъемлющее понятие, включающее в себя несколько языков. В том числе: разговорный язык по линии социальной подразделяется на так называемый «мандаринский» язык (гуаньхуа), который является обязательным «государственным» языком, и на так называемые «простонародные», или местные языки (сухуа, тухуа).

Китайский язык является важнейшим представителем сино-тибетской (китайско-тибетской) языковой семьи. На китайском говорят, по меньшей мере, 90% более чем миллиардного населения Китая. Он распространен также в Индонезии, Камбодже, Лаосе, Вьетнаме, Мьянме, Малайзии, Таиланде, Сингапуре и других странах. По оценке 1989 года, число говорящих на китайском языке за пределами «большого» Китая, включающего Тайвань, Макао (Аомынь) и Гонконг (ныне Сянган в составе КНР), составляло примерно 50 млн. Китайской письменностью веками пользовались в таких соседних с Китаем странах, как Япония и Корея, языки которых не родственны китайскому. Для китайского, как и для большинства других сино-тибетских языков, характерно наличие смыслоразличительных тонов, моносиллабизм почти всех простых слов и - в большей степени, чем для других языков этой семьи, - почти полное отсутствие словоизменительных аффиксов.

Средством общения носителей разных диалектов служит литературный китайский язык «путунхуа» (букв. «всеобщий язык»), он сформировался на основе группы северных и северо-восточных диалектов «гуаньхуа» (букв. «чиновничий язык»). Китайских чиновников в западноевропейской историографической традиции называли «мандаринами», поэтому «чиновничий язык» и его основной представитель, пекинский диалект, на Западе иногда называют «мандаринским» (MandarinChinese). На путунхуа ведется теле- и радиовещание, преподавание в школах и вузах, именно его учат иностранцы.

Путунхуа имеет довольно простую фонетическую систему. За немногими исключениями, каждая минимальная значащая единица в китайском языке равна слогу, состоящему из инициали (начальнослогового согласного), финали (остальная часть слога за вычетом инициали) и тона. Любой из гласных *i*, *u* может выступать также в качестве неслогового гласного, или медиали - элемента, занимающего позицию между инициальной и слогаобразующим гласным; *i* и *u* (или *o*) возможны также в самом конце слога после слогаобразующего гласного. Таким образом, существуют дифтонги типа *ia*, *uo*, *ai*, *ei* и трифтонги типа *uai* и *iao*.

Единственные существующие конечнослоговые согласные - это -n и -ng, а также в сравнительно немногих словах -r и -m (наличие таких слов в большинстве словарей не отражено, но они встречается в речи в случае выпадения гласных при беглом произношении). В китайском языке не может быть слов, фонетический облик которых был бы подобен русским «плеск», «скос» или «свищ».

Различных слогов-слов в китайском языке более 500. Благодаря различной интонации, число это доходит до 1000, но и совершенно один и тот же звук имеет часто до 40 разных значений.

Китайская письменность использует иероглифы - знаки, каждый из которых обозначает отдельный слог или понятие. Общее количество иероглифов превышает 80 тысяч, но большую часть из них можно встретить лишь в памятниках литературы или словарях. Элементарная грамотность начинается с владения 1500 знаками, для чтения газет достаточно 3000 знаков, а наиболее полный словарь иероглифов содержит 87019 знаков. Иероглифы существуют в упрощённом варианте (КНР) и в традиционном варианте (Тайвань, Гонконг, Сингапур и Макао).

Формальная трансформация и лексико-семантические переходы между методами лексической трансформации. Первая группа включает в себя транскрипцию, транслитерацию и перевод.

Транскрипция и транслитерация - переводите форму перевода оригинальных лексических единиц, используя буквы в ИТ. Стенограмма основана на дословном выражении на другом языке и алфавитной структуре в транслитерации. Среди этих методов лексического преобразования мы ссылаемся на наиболее часто используемые типы перевода с китайского.

Метод транскрипции широко используется в китайском переводе. В качестве примера способа транскрипции слово «霍尔果斯» (Huò ěr guǒ sī) по-китайски означает хоргос, слово «阿拉木图» (Ālā mù tú), «哈萨克斯坦» (Hāsàkè sītǎn) переводится на казахский язык.

Перевод исходных лексических единиц при прокаливании осуществляется путем замены их составных частей на лексические конформации в ИТ. Таким образом, создается новое слово, которое копирует структуру лексической единицы исходного языка.

Например: 世界的前途 命运 必须由各国 共同掌握 - Будущее вселенной должно составляться каждым состоянием. Правильный перевод: все государства должны участвовать в формировании будущего вселенной.

Лексико-семантические замены включают в себя конкретизацию, обобщение, модуляцию (семантическое развитие).

Модуляция, или семантическое развитие, часто используется в переводе с китайского.

Например: 我不怪他们 - я их понимаю. Я не виню их, потому что я их понимаю. Заменено по причинам.

Китайская письменность рассматривает каждый иероглиф в отдельности, поскольку он может быть как отдельным слогом, так и морфемой.

Принято считать, что письмена в китайском языке состоят из 50 000 иероглифов, частью прямо рисующих предмет (древнейшие), частью фонетических, слагающихся из двух знаков: одного для произношения и другого для определения объема понятия - ключа.

Китайские иероглифы делятся на два вида. Первый вид - это упрощенный, второй - традиционный. Упрощенные иероглифы используются в письменности Китая. Традиционное написание иероглифов практикуется в Гонконге и Тайване. Китайский язык традиционно имел свою технологию написания. Иероглифы пишутся сверху вниз, при этом столбцы идут справа налево. В настоящее время китайская письменность осуществляется горизонтально - слева направо.

Сколько различий насчитывается в разговорном китайском языке, столько же различий можно найти и в письменном китайском. В настоящее время выделяют два вида китайских иероглифов - традиционные и упрощенные.

Раскол языка был вызван введением правительством в 1949 году упрощенного китайского и его популяризацией в материковом Китае. Причиной этого являлась необходимость повышения уровня грамотности населения. Материковый Китай начал использовать новый вариант иероглифов, в то время как китайское население за пределами материкового Китая (в Тайване, Гонконге и Макао) продолжало использовать традиционную письменность.

Главное различие между ними заключается в том, что в основу традиционного китайского положены древние иероглифы с более сложным написанием. Современные же упрощенные иероглифы намного проще.

Однако китайцы Тайваня, Гонконга, Аомыня, Сингапуранововведение не приняли. И сегодня приходится изучать две иероглифические системы. Примут ли Гонконг и Тайвань упрощенную письменность - большой вопрос. Пожалуй, скорее возможен вариант возвращения КНР к традиционной системе письма.

Отличительная особенность китайского языка - его лаконичность, китайцы экономно расходуют грамматические средства. Язык использует

минимум слогов и слов в предложении, согласование отсутствует, особое значение имеют служебные слова, порядок слов. Существует целая система модальных частиц. Без знания этих частиц понять точный смысл предложения бывает невозможно. Интересно, что все морфемы в китайском языке представляют собой только целые слоги. В лексическом багаже больше всего двухсложных и односложных слов, есть и многосложные. Язык богат по звучанию и по-своему красив.

Отдельных юридических норм по синхронному переводу нет – большинство вопросов качества, упущенной выгоды (отмена или срыв мероприятия по вине какой-либо из сторон), неразглашения и т. п. решаются в рамках общего законодательства и договоров.

В современный период действует Международная ассоциация переводчиков конференций (АПС), которая разрабатывает общие стандарты и рекомендации, в том числе и этические. Их можно брать за основу для создания на европейских рынках и более актуальны для регулирования отношений переводчика, работающего на организации. Переводчик-синхронист с китайского языка должен обладать не малой смекалкой, догадливостью, памятью и прекрасно разбираться в теме переговоров, ведь по отношению к русской фразе китайская перевернута, и перевод китайской фразы начинается с ее конца. Получается, что в этом случае необходимо угадать, о чем же скажет сейчас китайский спикер. Специфика китайских лингвистических и культурологических особенностей требует того, чтобы переводчик обладал не только прекрасным знанием китайского языка, но и глубокими познаниями в области истории и современной жизни страны. В процессе перевода постоянно приходится прибегать к грамматическим и лексическим трансформациям. Грамматические трансформации обусловлены различием в структурах двух языков – языка оригинала и языка перевода. В их лексических системах тоже наблюдаются несовпадения. Сложной задачей для переводчика является передача стилистических приемов, основанных на игре слов, если в соответствующих словах обоих языков выделены различные признаки. Контекстуальное значение слова всегда очень эффектно как семантически, так и стилистически, благодаря своей неожиданности. Оно часто используется в стилистических целях и поэтому переводчик сталкивается с двойной задачей: он должен избегать нивелировки и в то же время не нарушить норм языка перевода.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев В.М. Труды по китайской литературе. В двух книгах. – М.: Московская литература, 2002. – 574 с.
2. Алещанова И.В., Бурдоленко Л.М. Рейтинговая система контроля как способ оптимизации процесса обучения // Прогрессивные технологии в обучении и

производстве: Материалы Всероссийской конференции. – Камышин, 2002. – с.56

3. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частичной теории перевода). – М.: Международные отношения, 1999. – 240 с.

4. Борисова Л.И. Лексические трудности перевода. – М.: ВЦП, 2000. – 350 с.

5. Вейзе А.А., Коньшева А.В. Практическое пособие по обучению реферативному переводу. – Минск, МГЛУ, 1997. – с.88

6. Влахов С.С., Флорин С.В. Непереводимое в переводе. – М.: Р.Валент, 1998. – 360 с.

7. Голденков М. Осторожно – HotDog! – М.: ЧеРо, 2001. – 272 с.

8. Демина Н.А., Чжу Канци. Учебник китайского языка. Страноведение Китая. – М.: Восточная литература, РАН, 1998. – 351 с.

9. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. – М.: Международные отношения, 2000. – 176 с.

10. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М.: Международные отношения, 1999. – 215 с.

ҚЫТАЙ ТІЛІНЕН ОРЫС ТІЛІНЕ АУДАРМА ТРАНЗИТИ

Байдаулетов А.Е.¹

¹мамандығы 6M020700 – Аударма ісі ІІ курс магистранты

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ,

Алматы, Қазақстан

e-mail:a.baidauletov@mail.ru

Бұл мақала орыс тілінен қытай тіліне аударғанда трансляциялық өзгерістерге және проблемаларға арналған, осы жұмысқа қатысты мәселе өзекті болып табылады, себебі қытай тілі – әлемдегі ең кең таралғандардың бірі. Оның тасымалдаушылары миллиардтан асады. Қытай аудармасы үлкен сұранысқа ие болғаны таңқаларлық емес. Тілдің тарихы өте бай. Айта кету керек, орыс тілінен қытай тіліне аудару өте күрделі. Сонымен қатар, Еуропа елдерінде көптеген аудармашылар ағылшын, француз, неміс, итальян, басқа роман және славян тілдерінде маманданған. Сондықтан таңдалған зерттеу тақырыбы қазір өте өзекті.

Тірек сөздер: лексикалық мәселелер, синхронды аударумен айналдыру, Путонхуа диалектісі, қытай тілінің негізі.

Статья поступила 16.05.2019

PECULIARITIES OF TRANSLATION OF ENGLISH DETECTIVES KAZAKH LANGUAGE

Kaliyeva M.R.¹

¹Master's degree student II course, specialty 6M020700 -Translation studies,

Abylai Khan KazUIR&WL, Almaty, Kazakhstan

e-mail:mikakali1994@gmail.com

In the article defined translation peculiarities and problems of Kazakh detective prose into English as the national cultural information sources. As well as proposed the examples of their translations.

Key words: detective translation, phraseological units, metaphors, translation.

ӘӨЖ 327
ҒТАХТ 16.31.41

АҒЫЛШЫН ДЕТЕКТИВТЕРІН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қалиева М.Р.¹

¹ 2 к. магистранты, мамандығы 6M020700 – Аударма ісі,
Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ, Алматы, Қазақстан
E-mail:mikakali1994@gmail.com

Мақалада ұлттық мәдениет ақпарат көзі ретінде қазақ тілді детективті прозаны ағылшын тіліне аудару ерекшеліктері мен аудару барысында кездесетін қиыншылықтар анықталды. Сонымен қатар, аударманың үлгілері мен мысалдары ұсынылған.

Тірек сөздер: детективтік аудармалары, тұрақты тіркестер, метафора, аударма.

Аударманың ешқашан адастырмайтын темірқазық айнымас бағдары – автордың стилі. Осы бағытты дұрыс ұстанса, аудармашы көркемдік дүниесіне жол тауып шығады.

Стиль дегеніміз мазмұн мен түрдің белгілі бір жарасымды тұтастығы, ой мен оның образдық бейнесінің әлдеқандай бір баламасы, ақырында ол ой мен сезімді бейнелеудің белгілі бір мәнері, салты, әдіс-тәсілі, ал көркем шығарманың стилі суреткердің жүрегіндегі үздіксіз үн беріп тұратын сезімге байланысты. Автордың стилін сақтап, сөйлемдерін бұзбай беру – еркіндіктен жұрдай болу, қазақша сөйлемнің қисынын келтірмей, сірестіріп қою деген сөз емес. Ұзақ сөйлем тек әйтеуір ұзақ болсын деп құралмайды, сондағы ой мен көріктің тұтастығын сақтау үшін құрылады. Автордың стильдік ерекшеліктерін аудару сөйлем құрамын, сөзді қиыстыру жүйесін ескеру арқылы шешілсе, сонымен қатар әрбір сөздің нақтылы және ауыспалы мағыналарын ескеру жолымен шешіледі.

Шындығында, ағылшын детективтерінің қайсысын алып қарасақта, оның негізінде заңға бағынышты адамдар құрайтын, тұрақты қоғам құндылығы жатыр. Бұндай детективтік романдарды оқудың маңызды мотивтерінің бірі – нормативті тәртіпті қалыпқа келтіруге күш салу, өзінің тұрақты жағдайын (әлеуметтік статусын т.б.) қалыпқа келтіру. Ағылшын детективтерінің мазмұны контрабанда, сыбайластық, экономикалық қылмыс, мафия т.б. осы сияқты сюжеттерге толы болғанмен, классикалық ағылшын детективтерінде қылмыс ашылғаннан кейін бәрі бірден қалпына келіп, жақсы болды деп айтуға болмайды (себебі, тексеру барысында, іске қатысы бардың бәрі күмәнді болып саналады, олардың да құпия сырлары бірте-бірте аян бола бастайды). Алайда, тәртіп кісі өлімінен кейін ғана қалыпқа келеді. Тәртіпті қалыпқа келтіру мүмкіндігі тек қылмысты ашқаннан кейін ғана жүзеге асады, ал кінәлі адамға жаза беріледі (қызығы, төре жазаламайды, өз тағдырынан көреді).

Ағылшындар қашанда тұрақтылықты талап ететін, менталитеті

жоғары халықтардың бірі. Олардың психологиялық деңгейі мен ойлау-көз жеткізу деңгейін анықтау оңай шаруа емес. Англиядағы халық тынысын, өмір тіршілігін, әлеуметтік жағдайын, бүгінгі проблемасын, ертеңгі болашағын басқа халық оқырманына жеткізу қиынның қиыны. Оның үстіне, Англия басқа елдерге қарағанда дамыған, өркениетті елдердің бірі. Алайда, халықтарының ар-ұяты бетінде тұрса да, алдау, қиянат жасау, байлыққа қызығу, қатыгездікке бару басымдау. Осындай әлеуметтік ортаның тынысын, басты-басты проблемасын детектив жазушылары өз шығармаларында өзек етеді. Ал енді ол екінші халыққа қалай жетеді, сол мәселеге көңіл аударайық. Шығарманы түпнұсқадан аудару қашанда отандық әдебиетке баға жетпес үлес қосатыны сөзсіз. Ал ағылшын тілінен аудару үлкен қырағылықты, сауаттылықты, парасаттылықты, жан-жақтылықты талап етеді.

Аудармашы бір автордың шығармасын тәржімалағанда өзінің стиліне жақын өмірін, творчестволық еңбегін жете ұғатын авторды таңдағаны дұрыс. Кейбір аудармашылар түпнұсқаны өңдеуге, дәлірек айтсақ, өз бетінше жаңаша жазып шығуға құқығымыз бар деп ойлайды. Мұның бір ұшығы сол аудармашының қауқарсыздығында немесе өз ісіне жауапсыз қарайтындығында жатыр. Аудармашы – белгілі бір халық жазушысының еңбегіне қамқорлықпен және зор сүйіспеншілікпен қарайтын, тәржімашылықтың бар сиқырын түгел білетін өнер иесі. Аударманың сапалы болуы автор мен аудармашының бірлесе өнімді еңбек етуіне байланысты. Салыстырмалы әдебиеттану саласының көрнекті зерттеушілерінің пікірі: «Ұғымдылық, шынайылық және табиғилық - күллі өнер шығармаларына тән тамаша қасиеттің ғажайып үш белгісі, міне осы» дегенге негізделеді.

Осы шығармаларды қазақ тіліне Әділ Ахметов аударып шықты. Әділ Ахметов - салыстырмалы әдебиеттануға (компаративистикаға) үлкен еңбек сіңірген ғалымдарымыздың бірі. Ол аудармашы, тілші, әдебиетші, үлкен психолог-маман. Ә.Ахметов ағылшын тілінен көптеген шығармаларды түпнұсқадан тікелей аударған, оның аудармаларынан үлкен сауаттылықты, байыптылықты, парасаттылықты көресің. Әсіресе, Ә.Ахметов өзінің осыншалықты ұқыптылығын, қазақ тіліне, әдебиетіне, мәдениетіне деген көзқарасын, мәдениеттілігін тақырып таңдаудан бастаған. Әрбір аудармасындағы тақырып таңдауы, оның аталуы үлкен философия, өзінің аудармасының басты өзегін білдіретін факторлардың бірі ретінде ұстана білген. «Ағылшын детективтерін аударуда менде бір ғана мақсат болды. Ол – ағылшын тілінің қыр-сырларын тереңірек үйрену, сол халықтың ішкі дүниесімен жақыннан танысу мақсаты еді. Аударудың әдіс-тәсілдері немесе ережелеріне мүлдем мән берген

жоқпын. Тек, автордың ой-пікірін қазақ оқырманына өз күйінде жеткізуге тырыстым. Шындығына келсек, кейбір сөздердің қазақша баламасын табуда ұзақ ойлануға тура келді. Мәселен ағылшынның «sexu» сөзі, орыс тіліне «сексопильный» деп аударылады. Ал осы сөзді қазақша дәлме-дәл айтып көріңіз. Осы бір сөздің қазақша баламасын табу үшін үш айдай уақыт өткіздім. Ақыры «қылықты» деп алдым. Менің ойымша бұл өте дұрыс балама сияқты. «Қылықты» қазақ тілінде «тартымды», «жағымды» деген мағынаны білдіреді емес пе?»

Ә.Ахметов Агата Кристидің («The case of the perfect maid» (Мінсіз періштенің сыры), «The witness for the prosecution» (Қуәнің құпиясы), «The million dollar bond robbery» (Ғайып болған миллион) «Where there the will», (Мұрагер) т.б. көптеген шығармаларын қазақ тіліне түпнұсқадан аударған, қазір олар өзінің жеке жинағы болып жарық көрді. Мысалы, аудармашының алғаш аударған еңбектерінің бірі – «The case of the perfect maid» (Мінсіз періштенің сыры) шығармасы еді. Шығармадағы оқиға желісі бір әйелді екі-үш қырынан көрсетіп, әйел адамның қылығынан қулығы асып түсетін құпия сырды ашып түседі. Мысалы, түпнұсқада шығарманың аталуы тек «Қызметші әйел туралы сыр» деп берілсе, оның осыншама жұмбақтығын, сонымен қатар сол әйелде барлық жұмбақтың шешуі жасырылғанын білдіру үшін аудармашы «Мінсіз періштенің сыры» деп атаған. Өте тамаша, жұп-жұмыр, оқырмандарды ынтықтыра түсетін бір қасиет те бар сияқты.

Шығарманың қай тұсын алып қарасаң да, көңілің толатындай мазмұнды ой, салауатты сөз саптауды байқайсың. Мысалы, түпнұсқадағы: «Only Miss Lavinia believed devoutly in her sister's martyrdom and patience under affliction and willingly ran errands and trotted us and down to the village for things that «my sister had suddenly fancied» делінген жері қазақ тілінде сондай тамаша берілген. Қараңыз: «Тек мисс Лавиния ғана сіңілісін шынымен азап шегіп, қорлық көріп жатыр деп, оның асты-үстіне түсіп, айтқанын істеп, сіңілісіне керек еді деп, бірдемелерді іздеп, селоны шарлап кезіп жүретін», – деп келтіреді.

Бұл жерде ол сөзбе-сөз аударып отырса да, ешқандай мазмұнға кедергі келіп тұрған жоқ, барлық сөз өз орнында, мазмұн жойылмаған. Жалпы, Ә. Ахметовтың аудармасында бұндай жерлер жеткілікті, оқырманды тек таң қалдырып, құпия сырды белгілі бір өзіндік стильмен шеше білген. Ол аудармадағы эквиваленттілік түрінің барлық қағидасын сақтай отырып, жақсы аударма жасаған білікті мамандарымыздың бірі. Төменде біз аудармашы жаратқан еңбектердің біразын ашып көрсетуді жөн көрдік. Түпнұсқада: «Yes, indeed. I really feel Mary has been sent to us as an answer to prayer», - дегеннің қазақшасы: «Айтпаңыз.

Жалбарынғанымыз құдайдың құлағына шалынып, Мэриді жіберді ғой бізге», - деп береді аудармашы өз стилі бойынша.

Ағылшынша «...as an answer to prayer», - деген фразаны ол қазақ құлағына жағымды қарапайым тілмен «құдайдың құлағына шалынып» деп тамаша жеткізген.

Түпнұсқадағы: «Mary, the paragon, was missing! Her bed had not been slept in and the front door was found ajar. She had slipped out quietly during the night», - деген жері қазақшада: «Мэри, әлгі мінсіз періште, жоғалып кетті. Төсегі жаюлы қалпында, сыртқы есік ашылған күйінде қалыпты. Түнделетіп, ешкімге сездірмей сытылып кеткен болса керек» - деп берілген.

Ағылшын тіліндегі «paragon» сөзі қазақ тілінде «мінсіз» деген мағынаны білдіреді, ал аудармашы шығарманың сюжеттік оқиғасын оқырманға одан сайын күшейтіп жеткізу үшін тақырыпты өзі таңдағандай «мінсіз періште» деп алған. Бұның өзі аудармашының ой-өрісінің қаншалықты кең екендігін көрсетеді.

Ә.Ахметов («Куэнің құпиясы») стилінде жалпы, оқырманды жіпсіз байлайтын бір қасиеті бар. Осы шығармасын да бір құпия сырдан бастайды: «Extraordinary, the whole thing. An extraordinary woman. A very dangerous woman. Women were the devil when they got their knife into you»,- деген жері қазақ тілінде: «Ерекше жағдай. Шығаннан шыққан, өте қауіпті әйел. Әйел деген қастандық істеймін десе сұмдық боп кетеді екен ғой», - дегенде шығармаға еріксіз көз жүгіртіп, оқиға желісін жіті бақылап, оның немен аяқталатынын білмейінше, тоқтамайтын күйге жетесің. Оқырмандарға әсер ету күші жағынан аудармашы автордан асып түспесе, төмен емес.

Ал мына жері: «The whole thing hinges a good deal on the testimony of Janet Mackenzie,” said Mr. Mayherne. “She hates you. That much is clear” «She can hardly hate me, protested the young man.», - делінген жері қазақшада былай берілген: «Бәрі де енді Жанет Маккензидің беретін куәлігіне тікелей байланысты болады», - деді Мейгерн мырза. « Ол сізді иттің етінен жек көреді. Ол жағы анық» - «Олай бола қоймас», - деді жігіт сөз таластырып.

Сонымен қатар, мына бір жері де ойдағыдай шыққан: «Suddenly the woman, for it was a woman, gave a chuckle and opened the door wider. So it’s you, dearie,” she said, in a wheezy roice. Nobody with you, is there? No playing tricks? That’s right. You can come in – you can come in» делінген жері қазақ тілінде өте тамаша шыққан:

«Кенеттен әлгі әйел мырс етіп күлді де есікті кеңірек ашып:

«Сен екенсің ғой, көкешім», - деді даусы қыр-қыр етіп. Қасында

ешкім жоқ па? Пәле ойлап тұрған жоқсың ба? Дұрыс. Ішке кіруіңе болады, ішке кір».

Адвокат екі ойлы боп, табалдырықтан аттап кішкентай, лас, ішінде газ шамы сығырайған бөлмеге кірді деген жерінде автордың ойынан ауытқымай, дәл сол күйінде бірде бір сөзді тастамай, артықшылыққа бармай оқиға желісін бір күйде ұстайды. Бұл шығармада байқап отырсаңыз, әсіресе сипаттау өте жақсы шыққан. Әсіресе, ішке кірген адвокаттың күйін беруі, бөлме ішін сипаттауы, сонымен қатар әйелдің қылықтарының бәрін сол қалпында түпнұсқада қалай болса солай жеткізе алған. Бұл жері де ойдағыдай, көңілден шығады. Сөз қолданысында да бір жүйелілік бар. Мысалы, лағынетті жаудыра жөнелген әйел деуінде де бір байланыс бар, түпнұсқадан байқап отырсаңыз, онда ұрсып отырған, көбінесе ренжулі әйелдің кейпін береді. Ал сол әйелді қазақ әйеліне ұқсату (қазақ әйелі жәй ренжіп қана қоймай, лағынет айтпай тұра ма, құдай-ау) немесе сол шығармадағы әйелдің кейпін сол қалпында ештеңесін бұрмаламай жақсы берген, шығарманы оқып отырып, оқырман алдында кейіпкердің бүкіл қимыл-әрекеті әйгілі болады. Мысалы: Ақырында ашудан жұдырықтары біресе ашылып, біресе жұмылып әлгі әйел сүлейсапа отырып қалды деуі. Түпнұсқадан асып түспесе бір кемшілігі жоқ, қайта оны жандандыра түскен. Мысалы, сүлейсапаның дәл аудармасы түгілі оған жақын да сөз жоқ ағылшын тілінде дегенмен, аудармашы әйелдің құдай соққандай отырып қалған кейпін көрсетуге тырысқан. Сонымен қатар, осы шығармаға қатысты айтайын дегенміз, шығарманың өн бойында тек ағылшын тіліндегі сөздер ғана емес, сонымен қатар басқа тілден енген сөздер қатары да жиі ұшырасады. Мысалы, «dear» сөзі, дәлме-дәл аудармасына келетін болсақ, «қымбаттым», «сүйіктім» деген мағынаны білдіреді. Алайда аудармашы австрия азаматшасының ағылшын тілін жетік игермегендіктен пайдаланғанын біліп, *dearie* сөзінің мағынасын бірден ұғып, қазақ тілінде де жиі ұшырасатын қолданысты пайдаланып *көкешім* деп келтірген. Сонымен қатар, түпнұсқаның мына бір жеріне көңіл аударсаңыз: «As the story proceeded, the feeling of the court which had, to begin with, been slightly favourable to the prisoner, now set dead against him» деген жері қазақ тілінде:

«Түсінік беру әрі қарай жалғасқан сайын, алғашында ептеп оң көзімен қарап отырған соттың мүшелері енді тұтқынға мүлдем теріс айналды. Тұтқынның өзі де басын жерден алмай, саудасы біткен адамша, түнеріп отырып алды» делінген.

Немесе мына бір жерінде де, тамаша, жақсы келтірілген. Түпнұсқадағысы:

«Vole smiled back at him. You'll find the alibi is all right, - he said

cheerfully» делінген жері қазақ тілінде:

«Воул да оған қарап жымыш күлді де: «Дәлелдің тастай екеніне көзіңіз жетеді», - деді ол мәз болып.» «...alibi is all right», – деген жеріне «тастай дәлел» деген тіркесті табудың өзі қандай шеберлік десеңізші!

Мысалы: «She rose suddenly to her feet. All the intense emotion that the lawyer had been conscious of in the atmosphere was now concentrated in her tone. I hate him, I tell you! I hate him! I hate him! I hate him! I would like to see him hanged by the neck till he is dead» деген жері қазақ тілінде:

«Әйел кенеттен орнынан тұрып кетті. Бағанадан бері адвокат куә болып отырған ширыққан долы сезім әйелдің тамағына тығылғандай: Мен оны жек көремін, біліп қойыңыз! Мен оны жек көремін! Өзін дарға асып өлтіргенін көрсем», - дейді. Бұл жерде:

«I would like to see him hanged by the neck till he is dead» сол күйінде сөзбе-сөз берген болса, «Дарға асылып, жаны шыққанын көруді қалар едім» делінген болар еді. Бұл шығармада А. Кристидің негізгі мақсаты сол кейіпкердің немесе әйелдің қаншалықты күйеуін жек көретінін көрсету. (Әрине шығарманың сюжеті бойынша жағдай мүлдем басқаша, дегенмен кейіпкер адвокатты осылайша сендіруге мәжбүр). Сол үшін «жек көремін», «жек көремін» деп қайта-қайта айтады. Егер Ә. Ахметов осы жолдарды дәлме-дәл аудару принципі арқылы аударған жағдайда, сюжеттің негізгі желісі оқырманға түсінікті болар ма еді. Немесе, Ә. Ахметов жоғарыда келтірілгендегідей, қайталанған қолданыстардың көпшілігін керек санамаған. Ол мүмкін аудармашының стилі болуы мүмкін, немесе автордың тавтологиядан қашуы ма кім білсін? Алайда, ағылшын тілінде артық қолданыс, сөз орамдары жоқ деседе болады. Ойларды қайталап айтса, солай қайталау қажеттігінен туындаған стиль екенін ұмытпаған жөн. Сонымен қатар, Ә. Ахметовтың барлық аударған шығармаларынан байқағанымыз, түпнұсқаның өзінің көңілінен шықпаған жерін үзіп-кесіп алып тастаған. Алайда, автордың негізгі ой-пікірі толық, жұп-жұмыр, бұрмаланбай сол күйінде қазақ оқырмандарына жеткізілген.

«Ғайып болған миллион» деген шығармасында да аудармашы ағылшын тіркестеріне қазақтың небір тамаша қолданыстарын балама сөздер ретінде пайдалануда аянбай еңбек еткен. Мысалы түпнұсқада «жүдеу-ақ» деген бір-ақ сөзбен берсе, қазақшасында «өңі тайған», «жақтары суарған» деп түпкілікті сипаттайды. Немесе, сол шығармадағы «әңгіменің шығып кетуі» деп берілетін түпнұсқадағы жерді «қауесет» деп береді.

Сонымен қатар, мына бір жерлерін де айтпасқа болмайды. Түпнұсқадағы:

«So that's the way your enthusiasm runs! You would have liked to cross swords with the man who sneaked the Liberty Bonds?» - дегеннің қазақшасы: - «Ә, әр жағың белгілі болды! Әлгі құнды қағаздарды үптеп кеткен «серімен» семсер серпіскің келіп отыр ғой сірә?» Ағылшынша «So that's the way your enthusiasm runs!» деген тіркестің: «Ә, әр жағың белгілі болды!» деген қазақша баламасын таба білуі немесе оны «серімен» семсер серпіскің келіп отыр ғой сірә? деп келтіруін нағыз тапқырлық деп білуге болады.

«He laughed rather bitterly. The thing stared me in the face, Monsieur Poirot. I couldn't have missed it. My cabin trunk was half out from under the bunk and all scratched and cut about where they'd tried to force the lock» - дегеннің қазақшасы:

«Қалайша білмеймін, егер мен мұңдалап тұрса, Пуаро мырза. Каютамдағы төсектің астында тұрған чемодан жартылай бері шығып қалыпты. Бұзып ашпақшы болған. Құлыптың айналасы айқыш-ұйқыш сызылып қажалып қалыпты», - деп береді.

А. Тәжітов А. Кристидің біраз шығармаларын аударған. Соның ішінде «The Kidnapped Prime Minister» (Қолды болған Премьер) деп аталатын шығармасын алып отырмыз.

Негізгі сюжет Англия премьерінің тағдыры туралы өрбиді. Соның әрбір қимылын бақылап, оқиғаның қалай шешім табатынын қазақы тілмен, мазмұнды оймен жақсы берген аудармашыларымыздың бірі. Аудармашының біраз жақсы деген жерлерін мақтан тұтып көрсетуге болады. Мысалы:

«At last! The spot of grease, he is gone! I am at your disposal» деген жері:

«Бәсе! Кетті-ау ақыры мына майдың дағы! Ал, енді әміріңізге құлдық деп жақсы», - тіпті тамаша аударған деп айтуға болады. Әйтпесе, ағылшын тілінде «әміріңізге құлдық» деген қолданыс жоқ әрине, дегенмен аудармашы қазақ тілін меңгерген, ұйтқы-тұйтқысын жақсы игерген маман екенін көрсетіп-ақ баққан. Осындай оқырманға тікелей әсер ететін, таңқалдыратын, қанағаттандыратын жерлер А. Тәжітовтің аудармасында жеткілікті. Мысалға, мына бір жеріне көңіл аударайық:

«Oh, come on- don't let's beat about the bush! As far as I can see, the whole of England will know the hole we're in soon enough. Time's everything!» - деген жері қазақ тілінде былай берілген:

«Әрі-бері орағытпай, шаруамызға көшелік! Біздің қайда келіп отырғанымыз онсыз да көп кешікпей бүкіл Англияға белгілі болады. Сондықтан уақыт тығыз», - деп келтірілген, бұл жерде де «әрі-бері орағытпай» деген қолданыста ағылшын тілінде жоқ болса да, аудармашы

сөз өрнегінің шеберлігін сақтап отырған, сонымен қатар ағылшын халқына тән шапшаңдық, адалдық, әр нәрсені өз орнымен пайдалану қасиеттері әр қимылынан көрініп тұрады. Мысалы:

«Time's everything!» - деген қолданыс түпнұсқада «уақыт бітті» деп берілген, алайда аудармашы оқырманға түсінікті қылып уақыт тығыз деп келтірген. Сонымен қатар, мына жерінде: «One moment, if you please. Who is this Captain Daniels? You have his dossier?» - деген мысал қазақ тілінде:

«Бір минутқа сөзіңізді бөлейін, сол капитан Дэниельс дегеніңіз кім өзі? Сіздерде ол туралы мәлімет бар ма?» - деп аударылған, адекватты аударма принципін пайдалана отырып, аудармашы автордың ойын дәл, жақсы берген.

Мысалы, түпнұсқадағы: «You regard the Captain Daniels, then, as above suspicion?» - делінген жері қазақ тілінде:

«Сонымен, сіздіңше, капитан Дэниельс күдіктен тыс қой, солай ма?» - делінген, дәлме-дәл, сөзбе-сөздік принципі болғанмен, қазақ тіліндегі балама сөздерді тауып, орынды пайдалана білген. Тағы бір мысалда: «A shade of bitterness crept into Lord Estair's voice, as he replied: No, Monsieur Poirot. In this days, I should hesitate before I pronounced anyone above suspicion» - делінсе, қазақ тілінде:

«Жоқ, мсье Пуаро. Бұл күндері кімді болса да күдіктен тыс деуге дәтім бармас еді, - деп жауап қайырды лорд Эстайр күйінішті кейіппен» деп аударған. Эстайрдың күй-жайын ұтымды көрсете отырып, жақсы, орамды сөздерді пайдаланып, құрылымы жағынан да дұрыс аударған.

Ал, мәселеге объективті қарау үшін, мына мысалдарға көңіл аударайық:

«One night-it was in june, 1889 – there came a ring to my bell, about the hour when a man gives his first yarn and glances at the clock. I sat up in my chair, and my wife laid her needle-work down in her lap and made a little face of disappointment». Орыс тілінде: «Однажды вечером, в июне 1889 года, как раз в то время, когда начинаешь уже зевать и посматривать на часы, в квартире моей раздался звонок. Я выпрямился в кресле, а жена, опустив свое шитье на колени, недовольно поморщилась» деп аударылған. Ал енді қазақ тіліндегі аудармасына көңіл аударатын болсақ:

«1889 жылғы июнь айының бір кешінде ұйқы қысып, сағатқа есіней қарап отырғанымда пәтерімнің қоңырауы шылдыр ете қалды. Бойымды жиып алдым, әйелім де тігіп отырған нәрсесін тізесіне қоя салып, ұнатпаған сыңай байқатты» деп берілген. Түпнұсқадағы берілген chair сөзі, орыс тілінде кресло деп берілген, алайда дәл аудармасы үстел деген мағынаны білдіреді. Ал Т.Кәкішев мазмұнның көркемдігін жоймау үшін

бұл жерді «бойымды жиып алдым» деп аударған. Біздің ойымызша, орыс тілінен қарағанда, бұл қолданыс ұтымды шыққан секілді.

Кейбір жерде түпнұсқадағы анықтауыш мәніндегі сөздер түсіп қалған. Мысалы, түпнұсқадағы «clad in some dark-coloured stuff» орыс тілінде: «в темном платье» қазақ тілінде «жәй қара көйлекті» деп алынған. Бұл жерде «coloured» сөзі «гүлді» деген мағынаны білдіреді, бірақ орыс тілінде де, қазақ тілінде де бұл сырт қалған. Немесе мына бір жерінде: «A patient! Said she. You will have to go out».

Орыс тілінде: «Пациент! – сказала она. – тебе придется идти к больному». Қазақ тілінде:

«Пациент шығар! – деді ол. – «Жан азабымен арпалысқан адамға жәрдем беруге тағы аттанасың-ау», - деп жұп-жұмыр етіп, салмақты ой берген. «Жан азабымен арпалысқан адамға» деген қолданыстарды аудармашы сөз өрнегіне дәм беру, оның мазмұнына жан бітіру мақсатында пайдаланған. Бұл жерде аудармашы ол жәй шақырыс емес, тағы да бір өмірмен арпалысқан жанмен кездесу күтіп тұрғанын анық білдірген.

Т.Кәкішев қашанда өз аудармаларында шығарманың мазмұнын қарапайым тілмен, жинақы сюжетпен бере білген. Байқап отырсаңыз, бұл шығармада негізгі оқиға желісі бір азамат төңірегінде өрбиді, яғни негізгі мақсат оның қаншалықты күйлі бола тұра, өмір сүру салтының жиіркеніштілігін көрсету, сонымен қатар ақша табу жолына түсудің негізгі себебін көрсету, бет пердесін жасыруының сырын ашу еді. Осындай негізгі мақсаттарды алдыға қоя отырып, аудармашы детективтегі негізгі оқиға желісін үнемі қазақ өмірінде кездесетін қолданыстармен әшекейлейді және сөз өрнектері де ағылшын психологиясынан гөрі қазақ психологиясына ұқсастау жерлері басым, бұған біз ешқандай аудармашыға кінә тақпаймыз, себебі шығарма түпнұсқадан аударылмаған ғой, сондықтан бірен-саран ауытқушылықтар үнемі кездесіп отырады. Мысалы, мына бір жерлерінде:

«Қасіретке душар болған адамдар, жарыққа шыр айналатын соқыр көбелектей менің әйеліме келіп мұңын шағып, мауқын басатын» деп оқиға желісін қазаққа тән қолданыстармен байланыстырып, түсінікті етіп береді. Орыс тілінде жай ғана: «Люди, с которыми случалась беда, устремлялись к моей жене, как птицы к маяку» деп берілген. Немесе, жалпы ағылшын тілінде «Маңдайының сорына тап болу» деген қолданыстың жақын келетін жері де жоқ, байқап отырсақ, түпнұсқа түгілі орыс тілінде де бұлай келтірілмеген, алайда аудармашы қазақ оқырмандарының жүрегіне жақын сөзді іздеп таба білген және өте орынды қолданған да. Т.Кәкішев өз аудармасында орыс тіліндегі оқиға желісінен шатыспай, бір ізбен келе жатқандай, онда дәлме-дәлдік, сөзбе-

сөздік болмағанмен, адекваттық аударма түрі де жоқ, ешқандай артық сөз жоқ, мазмұн сол күйінде, негізгі ойдан ауытқымай дәл сол күйінде беріп отырады. Әйткенмен де кейбір жеріне біз түсінбейміз.

Осы талдау барысында, негізінен сүйенген принципimiz – аудармалардағы эквиваленттілік принципті барынша көрсету, сонымен қатар аударылған шығармалардағы түпнұсқа мен аударма арасындағы байланыс түрін көрсету, бір-біріне жақындығын анықтау. Әрбір аудармашының ұстанған принципін анықтап, олардың стиліне, аудару шеберлігіне баға беру, аудармаларға жан-жақты сипаттама беру.

Осындай негізгі мақсат-міндеттерді жүзеге асыра отырып, енді әрбір аудармашыға тоқталсақ. Зерттеуіміздің нысанасы ретінде алған шығармалар туралы қорыта пікір айтатын болсақ, ең жоғары деңгейдегі өлшемге Әділ Ахметов аударған шығармалар жатады. Оның аудармаларының бағалылығы, құндылығы – оның түпнұсқадан тікелей аударылуында. Қазақ тілін жетік меңгерген автор мамандығы бойынша аудармашы болмаса да асқан қырағылық, қас шеберлік танытқан. Аудармасының өн бойында күмәнданып қарайтын жері жоқтың қасы. Ә. Ахметовтың аудармалары құрылымдық жағынан дұрыс, семантикалық өрісі кең, жанрлық жағынан қазақ әдебиетінде ерекше орынға ие болатын шығармалардың бірі болды. Ә. Ахметов аудармасында пайдалануға мүмкін болған адекватты, сөзбе-сөздік, дәлме-дәлдік сияқты эквиваленттік түрлердің барлығын көруге болады. Әсіресе ол аударған шығармалар кейбір сәттерде ситуацияны бейімдеу, немесе оның баламалық нұсқасын дәл табу бойынша өте жоғары дәрежеде тұрады. Бұл, әрине, эквиваленттіліктің IV типіне, яғни аударма саласындағы ең құнды типке, жатады. Бұл типтегі ұтымды шығарманы дүниеге алып келу кез келген аудармашының қолынан келе бермейтінін де айтып кеткен жөн. Ал, ол аударған әр бір шығармасында ойын дәл ұстап отырып, өз тілімен шығарма сюжетін құрастыра білген, ондағы сөз қолданысы, мазмұнды беруі өте жатық тілмен, тамаша берілген. Сонымен қатар, антропонимдердің мағыналық тұрғыдан құрылымын өзгертіп шығуда да аудармашы асқан шеберлік танытқан. Сөзімізге дәлел ретінде аудармашының шығарма тақырыбын қазақ оқырманына дәлме-дәл, түсінікті және де тартымды жеткізу үшін басқа сөздерді қолдану арқылы таңдайды. Сонымен, Ә. Ахметовтың аудармалары жоғары деңгейдегі шығармалар қатарына жатады.

ӘДЕБИЕТ

1. Динамов С. Зарубежная литература. – М.: Гослитиздат, 1935. – 434 с.
2. Большая советская энциклопедия. – М.: Норинт, 2000. – 346 с
3. Қазақ Совет Энциклопедиясы. – Алматы: Қазақ Совет Энциклопедиясының Бас редакциясы, 1973. – 3 Т. – 622 б.

4. Томан Н. Что такое детективная литература? // «Литературная газета», 23 октября 1968, №43.
5. Артоболевский И. «Московский комсомолец», 4 июля 1969 г., № 159.
6. Честертон Г.К. Как сделать детектив. / Пер.с англ. В.Ворониной. – М., 1990. – 320 с.
- 7 Маркулан Я. Зарубежный кинодетектив. – Л.: Искусство, 1975. – 50 с.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ ДЕТЕКТИВОВ НА КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК

Қалиева М.Р.¹

¹магистрант 2 к., специальности 6М020700 – Переводческое дело (референт)
КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Қазақстан
e-mail:mikakali1994@gmail.com

В статье определены особенности и проблемы перевода детективной прозы с английского на казахский язык; рассмотрены способы передачи национально-культурного компонента, проанализированы примеры переводов разных произведений, разными переводчиками.

Ключевые слова: детективный перевод, фразеологизмы, метафоры, перевод.

Статья поступила 08.05.2019

LINGUO-COMMUNICATIVE CHARACTERISTICS OF DIPLOMATIC DISCOURSE IN THE TRANSLATION

Kambarbek A.¹

¹Postgraduate of Translation Studies of
Ablai Khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: abay.kambarbek@mail.ru

This thesis examines the translation of diplomatic documents. In addition, the peculiarity of diplomatic discourse in its relation to diplomatic communication was determined. Participants learned about terminological units, preferred by diplomats when they are informed, motivated, familiar choice.

Keywords: peculiarities of diplomatic discourse, pragmatic aspects of translation, stylistic means of expression.

УДК 81'25
МРНТИ 16.31.41

ЛИНГВОКОММУНИКАТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА ПРИ ПЕРЕВОДЕ

Камбарбек А.¹

¹Специальность: Переводческое дело магистрант II курса
КазУМОиМЯ им. Абылай хана
e-mail: abay.kambarbek@mail.ru

В статье рассматривается проблема перевода дипломатических документов как важной составляющей дипломатического дискурса в его отношении к дипломатической коммуникации. Приводится описание терминологических единиц, предпочитаемых дипломатами при их осознанном, мотивированном, привычном выборе.

Ключевые слова: особенности дипломатического дискурса, прагматические аспекты перевода, стилистические средства выразительности.

Выражение «дискурс» связано с названием определенного состояния, которое отражает речь, генерируемую при различных условиях общения. Тип речи определяется типом социальной и коммуникативной деятельности человека. При анализе дискурсивного компонента данной сферы деятельности должны быть перечислены характеристики дискурса.

Поэтому Е.С. Кубрякова считает, что основным компонентом дискурса является исторический компонент реального времени, указывающий тип социальной активности (поскольку дискурс возможен только в определенных социальных контекстах), взаимодействие (большая часть дискурса отражается в разговорном словесном дискурсе), и, следовательно, нацеливание (целевая аудитория речи), интенциональность (взаимодействие между коммуникационными партнерами, т.е. отправителем и получателем информации), постановка целей (определение конкретных задач в дискурсивной деятельности).

Одним из подходов современной лингвистики к изучению дискурса является изучение его структурных особенностей с точки зрения текстовых характеристик. Таким образом, понятие речи связано с понятием текста. V.I Карасик (Карасик 2000: 5) Термин «речь» относится к тексту:

«Речь означает два или более предложения, которые находятся в другом направлении». В контексте дискурсивного анализа текста мы рассматриваем уровень лингвистической реализации дискурсивного контента. Текст является неотъемлемой частью речи.

Многие ученые полагают, что на основе концепции типа текста можно выделить виды текстов в той или иной коммуникационной сфере. Однако среди ученых-лингвистов как российских, так и западных нет единства мнения относительно способа классификации видов текстов. Экземпляр текста, то есть конкретное текстовое произведение, согласно В.Е. Чернявской, существует в лингвистической системе как представитель соответствующего типа текста и должен рассматриваться именно в таком ключе. Типологизация текстов (критерии для разграничения текстов на конкретные типы) несмотря на ее многогранность, происходит, как утверждает Н.С. Валгина, на основе выделения основных признаков текста: информационных, функциональных, структурно-семиотических и коммуникативных. Типология текстов рассматривается с учетом лингвистических и экстралингвистических факторов.

Типы текстов разными учеными выделяются в зависимости

от принадлежности текста к той или иной категории, функциональности текста, а также по другим признакам. Барбара Зандиг разделяет тексты по восемнадцати классам на основе экстралингвистических признаков: письмо, интервью, реклама и т.д. Э. Гроссе выделяет восемь классов типов текстов на основе выполняемой текстом функции В зависимости от той или иной классификации тексты дипломатической сферы можно отнести к разным типам текста.

Особенности структуры текстов дипломатических документов зависят от их жанровой принадлежности. Соблюдение дипломатического протокола и традиций, принятых в дипломатической практике, требует сохранения переводчиком структуры текста оригинала и особенностей его оформления. Тематика текстов дипломатического дискурса связана с проблемами организации сотрудничества и поиска согласия с зарубежными странами и межгосударственными объединениями, продвижением национальных интересов в рамках международных организаций, обеспечением безопасности государства и укреплением его национального суверенитета, участием в общемировых процессах с целью поддержания стабильного и демократического миропорядка, защитой прав и интересов граждан за рубежом. Тематическое разнообразие текстов определяется точками пересечения дипломатического дискурса со смежными дискурсами: политическим (защита интересов государства, реализация внешней политики, борьба за власть, стремление занять лидирующие позиции); экономическим (развитие и поддержание международных контактов в экономической сфере), медийным (формирование общественного мнения путем распространения информации), юридическим (защита интересов государства, урегулирование международных отношений), военным (обеспечение международной безопасности, предотвращение и урегулирование международных конфликтов) [4]. Наиболее распространенными видами связи, обеспечивающими тематическое единство текстов дипломатических документов, являются лексические повторы, интерреляции лексем, отношения синонимии и антонимии, средства референции и т.д. [1, 122]. Задачей переводчика является сохранение тематического единства ИТ как внутренней содержательной прогрессии, реализуемой от одной структурно-композиционной части к другой. Коммуникативной целью письменного дипломатического дискурса может являться обмен информацией между адресантом и адресатом, организация взаимодействия между ними для решения общих задач, убеждение с целью изменения взглядов, отношений, установок, констатация достигнутых договоренностей, выражение реакции на

сложившуюся ситуацию и т.д. Многие исследователи подчеркивают стратегичный характер дипломатической коммуникации

М.П. Брандес определяет тип текста следующим образом: «В рамках определенного сорта текстов наблюдается дальнейшая дифференциация текстов на основе более конкретной цели высказывания, которая объективируется в речевых жанрах». Э.Г. Ризель под типом текста понимает класс определенных письменных и устных текстов, обладающих одинаковой функциональной и ситуативной спецификой, а если и не одинаковой, то, по крайней мере, сходной языковой спецификой (Ризель 1975, 13). Вид текста, или его тип, определяется в коммуникативных ситуациях на основе типовых признаков. В сфере дипломатии, как и в иных текстах официально-делового стиля, в результате коммуникативной деятельности возникают определенные типы дипломатических текстов со своими характерными особенностями и структурой. Дипломатический документ, рассматриваемый как элемент дипломатического дискурса, содержит результаты дипломатической деятельности и текстовые элементы, которые отсылают реципиента к другим текстам дипломатической деятельности.

Типы текстов в дипломатической сфере можно выделить на основе видов деятельности:

1. Тексты документов дипломатической переписки;
2. Тексты в результате переговоров;
3. Тексты для публикаций в СМИ и на официальном сайте МИД;
4. Тексты договоров.

С лингвостилистической точки зрения типологизация текстов представляется интересной в вышеупомянутой работе Л.Г. Фарафоновой. Автор выделяет стили типов текстов в соответствии с иерархией системы официально-делового функционального стиля. Л.Г. Фарафонова намеренно разграничивает такие понятия, как «тип текста», «стиль типа текста» и «стиль подтипа текста». Так, дипломатический подстиль рассматривается как структурный элемент официально-делового стиля, а дипломатические документы, по мнению автора, можно подразделить на группы типов текстов. Следует обратить внимание, что данная классификация относится только к письменной форме дипломатической деятельности (документов):

- Внутриведомственные документы;
- Документы, связанные с назначением и отзывом дипломатических представителей (верительные грамоты, ноты);
- Документы для публикации в прессе или, так называемые, заявления внешнеполитического ведомства (заявления официальных

представителей внешнеполитических ведомств, заявления для печати);
- Документы, связанные с ратификацией, присоединением, денонсацией;

- Документы дипломатической переписки;
- Документы, появляющиеся в результате переговоров;

В свою очередь, в дипломатической переписке автор выделяет следующие стили типов текстов: нота, послание, *promemogias*, заявление. В документах, появляющихся в результате переговоров – договор и коммюнике.

Если рассматривать типологию текстов в аспекте соотнесения текстовых элементов с экстралингвистическими факторами, то наименования типов текстов могут совпадать с обиходными наименованиями. В том числе, это касается и дипломатической сферы. То есть любой дипломатический документ является представителем определенного типа текста.

Тексты могут быть объединены в группы и подгруппы на основании одинаковой функциональной специфики. Однако такое выделение текстовых единиц, то есть типологизация тестов на основе наличия аналогичных структурных и функциональных признаков, имеет «дотеоретическое происхождение». Исследователи в последние десятилетия стремятся к тому, чтобы свести множество тестов к определенному числу видов на основе общих лингвистических и экстралингвистических признаков.

Иерархия системы дипломатического подстиля, по мнению Л.Г. Фарафоновой, имеет пятичленную структуру: официально-деловой стиль, дипломатический подстиль, стиль объединения типов текстов, стиль типа текста, стиль подтипа текста.

Языковыми особенностями организации речевых жанров официально-делового стиля с формальной точки зрения является стандартизированность речевых конструкций, клишированность и «предписанность языковых приемов построения речи». Именно эти приемы призваны избавить речевой жанр данного стиля от субъективности, избыточной информации и излишней эмоциональности. Эмоциональная экспрессивность выражается лишь в торжественности определенных текстов.

Исходя из определения дипломатического дискурса как текста официально-делового характера, имеющего институциональную направленность, содержание которого имеет целью урегулирование спорных вопросов мирным путем, были конкретизированы его экстралингвистические и лингвистические особенности, определены способы перевода лексических единиц.

ЛИТЕРАТУРА

1. Владимирова С. В., Аникина А. В. Особенности перевода дипломатического дискурса // Вестник Марийского ГУ. – 2017, Т.11, № 4 (28). – с. 121 – 124
2. Кафтя А. И. Лексические особенности функционирования и перевода дипломатического дискурса // Молодой ученый. – 2016. № 2. – С. 904 –908.
3. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Р-Валент, 2007. – 244 с.
4. Тарасенко М.А. Дипломатический дискурс как объект письменного перевода. – Моногр. – <http://www.doc.knigi-x.ru/22kulturologiya/97632-1-diplomaticheskij-diskurs-kak-obekt-pismennogo-perevoda-tarasenko-diplomatic-discourse-the-object-trans.php>

Статья поступила 16.05.2019

PROBLEMS OF COGNITIVE METAPHOR TRANSLATION IN POLITICAL DISCOURSE

Onalbay B.¹

¹Master's degree student II course, specialty 6M020700 -Translation studies,
KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: balnuronalbay@gmail.com

Abstract. The aim of this article is to investigate the problems of cognitive metaphor translation in the context of political discourse as persuasion realization and speaker's intent transfer means. This work also considers the notion of cognitive metaphor, main approaches to the research on the problems of cognitive metaphor transference proposed by various scholars and the ways of translating cognitive metaphor in simultaneous interpretation of the political discourse. The article apart from classic approaches to the problems of cognitive metaphor translation in the political discourse also studies and defines approaches to cognitive metaphor element transference suggested and developed by other scholars of our time.

Key words: metaphor, cognitive metaphor, discourse, political discourse, metaphor translation ways, metaphor classification, lexical means, culturological peculiarities.

УДК 81'25

МРНТИ 16.31.41

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА КОГНИТИВНОЙ МЕТАФОРЫ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Оналбай Б.Т.¹

¹Магистрант II курса, специальность: 6M020700 - Переводческое дело,
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан
e-mail: balnuronalbay@gmail.com

Целью данной статьи является изучение проблемы перевода когнитивной метафоры в контексте политического дискурса как средства осуществления персуазии и передачи интенции оратора. В данной работе рассматривается само понятие когнитивная метафора, основные подходы к изучению проблемам передачи когнитивной метафоры в политическом дискурсе различных ученых и способ перевода когнитивных метафор в синхронном переводе. В статье помимо классических подходов к изучению проблем перевода когнитивной метафоры в политическом дискурсе также определяются и анализируются другие подходы к изучению переноса когнитивного элемента метафоры учеными-современниками.

Ключевые слова: метафора, когнитивная метафора, дискурс, политический

дискурс, способы передачи метафор, классификации метафор, лексические средства, культурологические особенности.

На данный момент активное внимание уделяется проблеме изучения метафоры в когнитивном аспекте, в контексте взаимодействия языка и когнитивного аппарата человека. С точки зрения когнитивного подхода к метафоре, последняя рассматривается как один из важнейших способов познания окружающей действительности, мира человеком, способом создания новой точки зрения по отношению к какому-либо объекту. Когнитивная метафора – результат когнитивного процесса переноса признаков одного концепта из одной ментальной сферы в концепт другой ментальной сферы, процесс также известный как концептуальная проекция.

Метафора может представлять собой отличный инструмент воздействия на аудиторию, используемый в политическом дискурсе, так как одной из основных функций политического языка является непосредственно борьба за власть и удержание этой власти в руках определенного человека или группы лиц в случае овладения ею. К способам передачи когнитивной метафоры в синхронном переводе политических текстов можно отнести следующие: опущение, добавление, замена и др. К примеру, при переводе на английский язык могут применяться как замена (замена одного метафорического концепта другим) и опущение (что в первую очередь связано с лексической лакуной в языках, языковое несоответствие), а при переводе на русский используются такие техники как замена и добавление (что связано с расширением смысла когнитивной метафоры, внесением дополнительной информации). Также еще одним приемом деметафоризации используемым переводчиком является описательный перевод, при котором переводчик для передачи основной когнитивной информации и смысла опускают метафору и передают исключительно ее когнитивное содержание [1, 134].

Так как метафора является комплексным феноменом, связанным с переносом признаков абстрактного на конкретный объект, а также включающим в себя интенцию автора, скрытый смысл, завуалированные цели в политическом дискурсе, то в процессе перевода таких метафор переводчик может столкнуться с различными переводческими проблемами.

Как пишет А. В. Федоров в своей работе «Основы общей теории перевода» перевод метафор, как и любой вид перевода, является многоуровневым и сложноорганизованным когнитивным процессом, цель которого состоит в проведении углубленного анализа всех лексических и грамматических средств представленных в исходном

тексте, в его стилистических и прагматических нюансах, а также в подборе должных эквивалентов, равноценных лингвистических единиц в языке перевода, в передаче эмоциональной и содержательной ценности. И как при переводе любых лингвистических единиц, при переводе концептуальных метафор переводчик нередко сталкивается с различными сложностями. Как отмечает Федоров, у каждой метафоры есть своя степень мотивированности, уровень национальной специфичности, что в свою очередь может при переводе от переводчика требовать такого подхода как, например, к переводу культурно-специфическим концептов, избегая прямого дословного перевода и детального подбора подходящего эквивалента в языке перевода. Для достижения определенного уровня эффективности результата перевода, переводчик в процессе перевода может использовать различного рода словари метафорических выражений, что способно значительно облегчить процесс перевода. В случае отсутствия в языке перевода готового эквивалента, традиционного соответствия, допускается переносить основную идею метафоры при помощи использования метафоры близкой к метафоре оригинала по значению, сохраняющей при этом основной ее смысл, вещественно-образное значение [2, 171].

Как отмечает Н.А. Красильникова, еще одной проблемой при переводе метафорических концептов может являться несоответствие по их фреймо-слотовому составу. Главными трудностями в данном случае будут концептуальные несоответствия метафор. Со слов ученого, метафора как когнитивный механизм является для мышления ключевым элементом составления и подбора возможных альтернатив решения проблемных ситуаций, что является особенно важным в политическом дискурсе. Для передачи метафоры при переводе Красильникова предлагает три переводческие стратегии: эквивалентный перевод с минимальными трансформациями, адаптация и перевод с пояснениями. Баранов определяет метафору как некий когнитивный механизм, который «поставляет» мышлению список возможных альтернатив для разрешения проблемной ситуации. Для политического дискурса данное свойство метафоры является чрезвычайно важным, так как ошибки и неточности в переводе метафорических выражений могут существенно исказить коммуникативное сообщение автора исходного текста и негативно сказаться на последствиях такого перевода [3, 41-46].

Переводчик в процессе своей деятельности постоянно сталкивается с проблемой недостатка информации и, следовательно, вынужден постоянно искать нужную ему информацию в обеих культурах (лингвокультурах) задействованных в переводе, соотнося свои

имеющиеся знания со знаниями других людей для подбора нужного варианта перевода. Проблематика в данном случае заключается в достижении эквивалентности перевода выражений из концептуально различных источников и получения адекватного результата без искажения смысла текста оригинала.

Переводческий процесс подразумевает детальное изучение понятийной системы языка, смысловое пространство, контекст употребления языка с целью того чтобы достичь когнитивно-лингвистической симметрии между текстом оригинала и текстом перевода. Большинство текстов политического дискурса определяются как многокомпонентные и сложные для восприятия тексты и, исходя из этого, при переводе политических текстов переводчики стараются придерживаться смыслового способа перевода, который основывается на выявлении и идентификации смысла текста (денотата). Помимо анализа самого текста, переводчик также должен проводить прагматический разбор, должен изучить обстоятельства возникновения речевого акта, его участников, основу употребления концептуальной метафоры, вид концептуальной метафоры, политическую ситуацию и т.д. При проведении перевода политических текстов стоит уделить особое внимание на функцию, которую исполняет данный текст. Большинство политических текстов принадлежат к аппелятивному типу, что подразумевает высокую степень адресуемости текста и важность выражения обращенности оратором к аудитории. При переводе таких текстов ключевым моментом является максимальное привлечение внимания слушателей, а также оказание и дальнейшее сохранение воздействия на них. Политические тексты могут включать в себя как стандартные и клишированные выражения, так и такие стилистические средства как гипербола, персонификация, метафора, метонимия, сравнение, эпитеты, эвфемизмы и др. Выбор подобных средств выражения обусловлен стремлением автора текста создать впечатление абсолютной объективности и одновременно воздействовать на получателя эмоционально. Задача переводчика заключается в возможно более полном сохранении смысла, хотя на практике, как правило, сохраняется когнитивная информация при потере части эмоциональной и эстетической информации. Следует признать, что когнитивная информация также иногда адаптируется исходя из лингвокультурных потребностей носителей языка перевода [4, 231].

На данный момент существует огромное количество подходов к изучению проблемы передачи когнитивной метафоры в политическом дискурсе и способов ее передачи:

- “Гипотеза когнитивного перевода” Н. Мандельблит (1995), где автор рассматривает две модели метафоризации SMC (сценарий аналогичного метафорического проецирования) и DMC (сценарий иного метафорического проецирования) [5, 483-485].

1. Метафоры с одинаковыми условиями передачи (идентичная когнитивная проекция)

2. Метафоры с абсолютно разными условиями передачи

- Гипотеза межкультурного элемента когнитивной метафоры Аль-Хаснави (2007), основанной на работах Н. Мандельблит.

1. Метафоры с одинаковыми условиями передачи (идентичная когнитивная проекция)

2. Метафоры со схожими условиями передачи, но с использованием различных языковых средств

3. Метафоры с абсолютно разными условиями передачи

- Гипотеза “давления когерентности” Kövecses (2005), большинство когнитивных метафор по способу образования и пользования являются универсальными.

1. Метафоры схожих условий передачи, отображения и схожих лексических реализаций

2. Метафоры схожих условий передачи, отображения, но разных лексических реализаций

3. Метафоры разных условий передачи, отображения, но схожих лексических реализаций

4. Метафоры разных условий отображения и разных лексических реализаций

- Гипотеза отображения и лексической реализации Иранманеша и Каура (2010), основанная на работах по когнитивной теории метафоры и сравнительной теории метафоры [5, 483-485].

Передача метафор схожих условий отображения и схожей лексической реализации.

Передача метафор схожих условий отображения, но различной лексической реализации.

Передача метафор разных условий отображения, но схожей лексической реализации.

Передача метафор разных условий отображения и различной лексической реализации.

Отсутствие эквивалента метафоры исходного языка в языке перевода (использование когнитивной метафоры в языке оригинала и передача его буквального значения на язык перевода)

Отсутствие метафоры языка перевода в языке оригинала (при

использовании когнитивной метафоры спикерами языка перевода, в языке оригинала замечается когнитивно-лексическая лакунарность)

Перевод метафоры всегда представлял собой объект обсуждений и конфликтов среди ученых. Мандельблит (1995, 485) считает, что несмотря на то, что в переводоведческой литературе появилось огромное количество различных работ по переводу метафор, с практической стороны проблемы перевода когнитивных метафор долгое время игнорировались. Основная причина такого отношения к метафоре заключается в том, что метафору всегда рассматривали исключительно как лингвистический феномен, метафору рассматривали как фигуру речи, инструмент украшения языковых выражений. Таким образом, при лингвистическом подходе к метафоре, как заявляет автор, важность последней заключалась в ее переводе в контекстах политического и риторического дискурса, вследствие чего к проблемам ее перевода не относились с должной серьезностью и компетентностью [6, 60-81].

Когнитивная метафора и изучение проблем ее перевода на данный момент представляют огромный интерес как в сфере переводоведения, так и в сфере когнитивной лингвистики. Однако, несмотря на распространенность и широкое применение метафоры почти во всех областях деятельности человека, среди всех изданных на данный момент ключевых работ по переводоведению, кроме работ Снелл-Хорнби (1988-1995) и Кэмпел (1998), тема перевода метафор рассматривается и изучается достаточно поверхностно и узко, а в некоторых публикациях и вовсе игнорируется [6, 60-81].

В заключении, основная проблема, связанная с переводом когнитивной метафоры, заключается в культурной дифференциации языков оригинала и перевода, степени расхожести концептуализации окружающего мира разными культурами и языками. Иными словами, перевод когнитивной метафоры базируется на культуре взаимодействующих между собой в процессе перевода языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н., Караулов Ю.Н. Русская политическая метафора. Материалы к словарю. – М., 1991. – 134 с.
2. Пескова Е. Н. Метафора как средство реализации интенций в политическом дискурсе (на материале текстов региональных предвыборных кампаний): дисс. ... к. филол. н. Челябинск, 2006. 171 с.
3. Кобозева И. М. Лексико-семантические заметки о метафоре в политическом дискурсе // Политическая лингвистика. – 2010. – № 2 (32). – С. 41-46.
4. Баранов А.Н. Политическая метафорика публицистического текста: возможности лингвистического мониторинга // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. – М., 2003. – 231 с.
5. Mandelblit N. The Cognitive View of Metaphor and its Implications for Translation Theory. – Translation and Meaning, Part 3 (483-495). –Maastricht: Universitaire Press. 1995.

6. Maalej Z. Translating Metaphor Between Unrelated Cultures: A Cognitive-pragmatic Perspective. – Sayyab Translation Journal. – 2008. – Volume 1. –60-81.

САЯСИ ДИСКУРСТАҒЫ КОГНИТИВТІК МЕТАФОРАНЫ АУДАРУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Оналбай Б.Т.¹

¹Аударма ісі мамандығының II курс магистранты
Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӨТУ
Алматы, Қазақстан
Электрондық пошта: balnuronalbay@gmail.com

Осы мақаланың мақсаты саяси дискурс шеңберіндегі оратордың интенциясын жеткізу және тыңдаушылардың сендіруін жүзеге асыратын құрал ретінде когнитивтік метафораның аудару жолдарын қарастыру болып табылады. Бұл мақалада когнитивтік метафораның саяси мәтіндеріндегі берілетін ұғымы, оның аудару мәселелеріне бейімделген түрлі ғалымдардың басты тәсілдемелері және іліспе аударма түрінде когнитивтік метафораны аудару жолдары талқыланады. Саяси дискурстағы когнитивтік метафораның аудару мәселелері бойынша дәстүрлі тәсілдерден бөлек, оның когнитивтік бөлімін тасымалдауға бейімделген қазіргі ғалымдардың көзқарастары мен пікір-ойлары берілген.

Тірек сөздер: метафора, когнитивтік метафора, дискурс, саяси дискурс, метафораны аудару жолдары, метафораның топтастыруы, лексикалық тәсілдер, мәдениеттанымдық ерекшіліктер.

Статья поступила 16.04.2019

3 Бөлім. ӘДЕБИЕТТАНУ; ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ
Раздел 3. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ
Part 3. LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

UDC 821.111
JRSTI 17.09.09; 17.82.93

CHILDREN'S IMAGES IN THE WORKS OF CHARLES DICKENS

Duisenbi A.¹

¹Master's Degree Student, 6M021000 - foreign philology,
KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: d.aidana_94@mail.ru

The article highlights the problem of individual identity formation in the novels by Ch. Dickens in the context of rethinking the tradition of the novel's formation. Taking into consideration the concepts of "subjective" novel and artistic features of the writer's prose, the hero is seen as a subject-in-formation, and the author's version of "novel of formation" is interpreted as a novel of initiation. The article considers the novels by Dickens from the perspective of the archetypes of the hero with an additional reference to the contemporary criticism of the novel. Thus the creative achievement of the author becomes the result of tension between the collective unconscious and the ego or personal development.

Key words: good and evil, childhood and workhouse, sincerity and lyricism.

When it comes to English literature, in the minds of millions of readers usually after the name of Shakespeare comes up the name of Charles Dickens. It is thought that Shakespeare and Dickens being world-famous and loved, with special brightness and relief embody the English national artistic genius, especially the national mentality, the richness of the English language.

Researchers of English literature claim that none of the English writers had not received such glory as Charles Dickens in his lifetime. Recognition came to Dickens after the first story and it did not leave until the last days. Although the writer himself, his views and work changed. The secret of its popularity is that Dickens keenly felt the changes in the life of England and it was an expression of the hopes and aspirations of thousands of people. After the death of the writer his works began to be subjected to sharp criticism, and only in the twentieth century, it became apparent the importance of creativity Dickens. His biography is reflected in the subjects of his novels, and in a creative manner. Dickens from childhood self-earned money, as his father, a poor clerk, for the debts went to prison. He worked in a factory, as a clerk, as a reporter in court and in Parliament. As a reporter, he reflected on current events and tried to understand the reasons that caused them. The leading theme of the writer's work is the struggle between good and evil, which is revealed in each of his works.

Dickens believed that the attitude of society to the child reflects the struggle between good and evil in it. Therefore, the theme of childhood is one of the main in his work. The novel “The adventures of Oliver Twist” is the first “novel-education”, written in the genre, to which Dickens repeatedly addressed. The structure of these works is similar: the child, who was abandoned by his parents, persecuted relatives, wanting to take advantage of the child’s defenselessness, hunting for inheritance. Thanks to a strange coincidence, the hero breaks out of the networks of bad people, receives an inheritance and recognition in society.

At the beginning of creativity, it is reproduced in “Oliver Twist” Dickens believed that the material reward, well-being - the goal to be followed, which makes a person happy. The evil in Oliver Twist is of a double nature: first, it is a social evil portrayed through “working houses” where poor children are kept, and second, it is personified in a particular character who aims to destroy Oliver. Oliver’s image is perfect, his character does not change throughout the novel: he does not fall under the influence of circumstances, even being among scammers. In the following novels, the theme of childhood deepens, Dickens realizes the connection between the character of the hero and the circumstances in which he acts. Almost all of Dickens’s novels have a happy ending, which the author was reproached for in life, and especially after death. But “happy endings” is one of the features of the writer’s philosophy.

He believed that literature has a great educational value, affects consciousness, and that a happy ending affirms optimism, joy of life, harmony, gives hope that a person will never be alone. But as a realist writer Dickens saw that in life “happy ends” are not always, he changes his attitude to the problem of the material reward of the hero, showing that the achievement of a certain material level does not provide a person with happiness.

The theme of childhood in the works of Dickens reveals the humanistic direction of the writer’s talent, asserts good and justice, condemns the indifference of society in relation to children.

The world of childhood is complex and contains different worlds. This is the world of communication of the child with people, the world of social relations. Interest in childhood and the very concept of childhood was virtually absent until the XVIII century. Studies of scientists in the field of fine arts led to the conclusion that until the XIII century, art did not appeal to children. Children’s images in the painting of that time are found only in religious and allegorical subjects. These are angels, baby Jesus and naked child as a symbol of the soul of the deceased. The image of real children was absent in painting for a long time. If the works of art and there were children, they were depicted as reduced adults. In the medieval literature of Western Europe, the child took

the place of the poor. In the literature of classicism, children's images have not yet occupied any significant place, since classicism is interested in the universal, exemplary in people, and childhood appears as an age deviation from the norm (immaturity), as well as madness — a mental deviation from the norm (irrationality).

Narrating about the images of childhood in foreign literature and the art of modern times, Is Con notes that they change and develop. In the realistic novel of 1830-1850, especially in CH. Dickens, there are images of poor disadvantaged children deprived of home, victims of family and, especially, school tyranny, but the children themselves remain one-dimensional naive and innocent. The family "nest" is subjected to artistic research and it turns out that under the warm shell there are often hidden hard slavery, oppression and hypocrisy, maiming the child.

Charles Dickens is the discoverer of the children's theme in English literature. He was the first to so fully and deeply explores the theme of childhood. "Dickens" children's images are considered in detail in a number of monographs of some writers.

In "Oliver Twist" the hero is the child of Charles Dickens one of the first addressed to the child as a positive hero, revealing his tragic fate in the bourgeois world, depicting it with a touching directness and responsiveness.

In the Preface to *Oliver Twist*, Charles Dickens for the first time formulates the program of his work, emphasizing that one of the tasks of his book is to show the "harsh truth" and be faithful to it to the end — this is the main principle of critical realism [5].

The second period of creativity of Charles Dickens covers 1842-1848, the most significant work created at this time — "Dombey and the son". In this novel, the writer's realistic skill reaches its peak. The novel was created in the period of the highest rise of Chartism in England and in the midst of revolutionary events in other countries [5].

Children's images in the works of Charles Dickens already said enough in the foreign literature. Created by writer images, such as *Oliver Twist*, *Nicholas Nickleby*, *Nellie Trent*, *Paul and Florence Dombey*, *Amy Dorrit*, *Barnaby Rudge*, *Martin Cutlet*, *PIP*, *David Copperfield* will be remembered in the history of the world of Childhood. These characters strike with the realism, recognition, and at the same time touching, sincerity and lyricism, and sometimes and precisely noticed comic details. This is largely due to a special attitude of Charles Dickens his childhood, his memories about that stage of life. It is no accident A. Zweig in the article "Dickens" characterizes his hero as follows: "...Dickens himself is a writer who immortalized the joys and sorrows of his childhood, like no other" [4].

The undoubted success of the writer should be considered the image of a small Field Dombey. This image opened new horizons in the study of the “child’s view of life”; with a conquering skill shows the nature of the Field, his inner world, the depth of experiences, instinctive rejection of lies, hypocrisy and hypocrisy. In the Dombey family everything is subject to the harsh laws of the inhuman world of capital — the Fields have great hopes, but they will not come true — Paul dies. He is a victim of the “economic” view of life. Charles Dickens discredits the view of the child as a potential economic unit — Paul was waiting for wealth and high position, but the selfishness and pride of his father killed him; for Mr. Dombey Paul was only a submissive servant of the interests of his prosperous company.

The third period of Charles Dickens, when he addresses the acute social problems of the era, speaking mainly as a satirist. The gallery of children’s images is continued by David Copperfield from the novel of the same name, largely autobiographical. The image of David is devoid of the one-sidedness and straightforwardness that were inherent in the image of Oliver Twist; the writer seeks to show the hero in the process of formation and development of personality. After going through the difficult trials of life, David is not disappointed in life — he retains kindness and responsiveness, faith in people. In terms of construct and overall tone “David Copperfield” differs from other works of Charles Dickens 50 years — it is written in a soft, lyrical tone has a subtle humor [2].

In 1853, Charles Dickens finishes the novel “bleak house” — megaproblems and diverse work, characterized by boldness and acuteness of social generalizations, a large impressive power of satirical images. The theme of the novel — the trial between members of the family, Gardis, and all the characters of the novel somehow involved in this process. Witnesses and participants in the process are many generations of Jarndis, however, when the trial ends, it turns out that the inheritance, because of which there was a dispute, not even enough to cover the legal costs.

He influenced of the social situation on the formation of the character of Charles Dickens reveals in the image of Richard — cheerful and capable, he is also involved in the process of Jarndiss, and this fatally affects his entire subsequent life — he is obsessed with waiting for wealth, becomes suspicious, makes his wife unhappy, undermines his health and accelerates his death. The gloomy color of the novel conveys the growing pessimism in the writer’s views [3].

The last period of the writer’s work dates back to the 60s of the XIX century, when the General tone of his novels becomes even more pessimistic — Charles Dickens loses faith in the possibility of implementing his ideal in

modern conditions.

The village boy from "High hopes" is the focus of the author's attention throughout the narrative. The nature of PIP is dynamic — it is in constant motion and change. Before us is another "Dickens child" with his childish inventions (his hopes for a large inheritance), child arrogance and childish attachments (his attitude to the little Emily and Joe). Joe, the husband of PIP's sister, the blacksmith, is in fact also a big child: his dreams of happiness are unassuming and fit into one exclamation: "That will be wonderful!"

Evolution in the understanding and depiction of children and children's character can be traced throughout the whole of creativity. The nature of the main characters-children, the writer focuses on what creates and shapes time, and that it identifies an existing, but hidden up to a certain point, so it seems that the characters have neither time nor changing circumstances. Hence their original and unchanging kindness.

Even though Oliver's harsh context was sometimes received with disbelief, it seems to have made abigimpact on Victorian readers. In 1838, the Spectatorpublished a review of the novel which praisedDickens forcreating characters who illustrateactual living creatures of London . In the same review, the writer points out aspects of Dickens' socialcriticism and relates it with the social situation.[7] Consequently, the honest portrayal of reality seems to have been an important narrative feature for this critic, a fact whichaligns with the previously mentioned observation that much of Dickens' popularity was based on his ability to appeal to the Victorian charity and interest in social issues. Theability to relate fiction with realityis further exemplified in a diary entry by Queen Victoria from April 1839, where she relates a conversation about the novel with the Prime Minister, Lord Melbourne. In this conversation, Lord Melbourne says that he disapproves of the social situation described in the novel, since he does not approve of it in real life. These examples evidently do not provide a full account of all Victorian readers; nevertheless, they may give some kind of implication as to how contemporary readers responded.

Charles Dickens created in his works a wonderful gallery of different images of heroes, among which an important place is occupied by children's images; the child of Charles Dickens is the bearer of the best human qualities: faith in truth and justice, selfless kindness and selfless love. In an effort to prove the inevitability of the victory of good over evil, Charles Dickens often contradicted the main principle of realism — "to show the harsh truth," but he did it in an effort to instill hope in the hearts of people. The writer's humanism, his passionate denunciation of social injustice, his love and sympathy for man make Dickens ' books close to the widest range of readers in England and far beyond.

The category of childhood is the key in the writer's worldview of the XIX century, and this is proved not only by the numerous heroes of his novels, but also by the image of childhood, revealed by us on the basis of the analysis of his works. Charles Dickens childhood is not just an early period of human life, but a happy time, the memories of which brighten up the hardships of life.

REFERENCES

- 1 Волконская М.В. Солидный подарок // Святочные рассказы. – М.: Рудомино, 2001. – 188 с.
- 2 Диккенс Ч. Рождественская песнь в прозе // Собр. соч.: В 30 т. – Т. 12. – М.: Художественная литература, 1999. – 101 с.
- 3 Катарский И. Диккенс в России. – М., 2006. – 157 с.
- 4 Тугушева М.П. Чарльз Диккенс: Очерк жизни и творчества. – М.: Детская литература, 1999. – 210 с.
- 5 Цвейг А. Диккенс//Тайна Чарльза Диккенса. – М.: Книжная палата, 2000. – 263 с.
- 6 Dickens Ch. «Oliver Twist». – Изд: Harpercollins, 2010. – P. 528
- 7 Collins, Phillip, ed. Charles Dickens: The Critical Heritage. – London: Routledge, 1995. – Print.

ЧАРЛЬЗ ДИККЕНС ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ БАЛАЛАР БЕЙНЕСІ

Дүйсенбі А.¹,

¹2 к. магистранты, «6М021000 – Шетел филологиясы»
Абылай хан атындағы Қаз ХҚ және ӘТУ, Алматы, Қазақстан
e-mail: d.aidana_94@mail.ru

Мақалада Ч. Диккенстің романдарындағы жеке бірегейлікті қалыптастыру мәселесі баяндалады. «Субъективті» романның түсініктерін және жазушы прозасының көркемдік ерекшеліктерін ескере отырып, кейіпкер субъект ретінде-калыптасуда қарастырылады, ал «романның қалыптасу» авторлық нұсқасы бастаманың романы ретінде түсіндіріледі. Мақалада Диккенстің романдары кейіпкердің архетиптері тұрғысынан, романның қазіргі сынына қосымша сілтеме жасай отырып қарастырылады. Осылайша, автордың шығармашылық жетістігі ұжымдық бейсаналық және эго немесе жеке даму арасындағы шиеленістің нәтижесі болып табылады.

Тірек сөздер: жақсылық пен зұлымдық, балалық және жұмыс үйі, шынайылық және лиризм.

ДЕТСКИЕ ОБРАЗЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЧАРЛЬЗА ДИККЕНСА

Дүйсенбі А.Ж.¹

¹Магистрант 2к., специальность 6М021000 – Иностранная филология,
КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан
e-mail: d.aidana_94@mail.ru

В статье освещается проблема формирования индивидуальной идентичности в романах Ч. Диккенса в контексте переосмысления традиции формирования романа. С учетом понятий «субъективного» романа и художественных особенностей прозы писателя герой рассматривается как субъект-в-становлении, а авторская версия «романа становления» интерпретируется как роман инициации. В статье рассматриваются романы Диккенса с точки зрения архетипов героя с дополнительной ссылкой на современную критику романа, творческое достижение автора становится результатом напряжения между коллективным бессознательным и эго личного развития.

Ключевые слова: добро и зло, детство и рабочий дом, искренность и лиризм.

Статья поступила 05.04.2019

**4 Бөлім. ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДАҒЫ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ЗЕРТТЕУЛЕР**
**Раздел 4. НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ В ОБУЧЕНИИ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ**
**Part 4. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL DEVELOPMENS IN FOREIGN
LANGUAGE TEACING**

**ON THE FORMS OF ORGANIZATION OF WORK WITH MEDIA MATERIALS
IN THE CLASSROOM IN THE RUSSIAN LANGUAGE**

Ibadildina Z.Kh.¹

¹Candidate of Philological Sciences, Associate professor
at the Department of theoretical and applied linguistics
KazUIRandWL named by Abylai Khan, Almaty, Kazakhstan
e-mail: Zamzaqul211166mail.ru

This article discusses the possibility of using media materials in the Russian language classes in the Kazakh audience. The language features of the modern publicistic text are described, thematic groups of social and political vocabulary are given. The author presents examples of the use of media text as an educational tool in practical classes in the Russian language. The article provides examples from personal practical experience, demonstrating the technology of organizing work with media texts of various stylistic and genre affiliations in the process of studying the Russian Language and Professional Russian language disciplines both in classroom time and when doing independent work. The principles, forms and methods of working with materials of modern media are described.

Keywords: media, media text, mass media, journalism, Kazakh group, independent work

УДК 378.14
МРНТИ 14.35.09

**О ФОРМАХ ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ С МАТЕРИАЛАМИ СМИ НА
ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ**

Ибадильдина З.Х.¹

¹к.филол.н., доцент кафедры теоретического и прикладного языковедения
КазУМОиМЯим.Абылайхана, Алматы, Казахстан
e-mail: Zamzaqul211166mail.ru

В настоящей статье рассматриваются возможности использования материалов СМИ, описаны принципы, формы и методы работы с на занятиях по русскому языку в казахской аудитории. Описываются языковые особенности современного публицистического текста, приводятся тематические группы общественно-политической лексики; приводятся примеры из личного практического опыта, демонстрирующие технологию организации работы с медиатекстами различной стилистической и жанровой принадлежности в процессе изучения дисциплин «Русский язык» и «Профессиональный русский язык» как в аудиторное время, так и при выполнении самостоятельной работы.

Ключевые слова: СМИ, медиатекст, массмедиа, публицистика, казахская группа, самостоятельная работа

Создание в Казахстане современной высокоэффективной системы образования является одним из важнейших условий для достижения стратегической цели, поставленной Президентом Нурсултаном Назарбаевым для вхождения в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира. Глава государства подчёркивает необходимость пробуждения интеллектуального потенциала нашей нации: «Наша задача – изменить отношение казахстанцев и, в первую очередь, молодёжи к образованности, к интеллекту, служению Родине и народу. Нам необходимо создать ядро национального интеллекта, нам нужны эрудированные люди, способные конкурировать на международном уровне» [1].

Важнейшая миссия высшего образования в Казахстане – подготовка поколения высоконравственных, интеллектуально развитых, творчески работающих профессионалов- граждан Республики Казахстан. Для успешной деятельности в новых условиях любому профессионалу необходимы навыки и умения взаимодействия с информацией как одной из составляющих факторов успеха и конкурентоспособности будущего специалиста. Сегодня система образования нацелена на подготовку специалистов, способных ориентироваться в информационных потоках и быть готовыми к критическому восприятию и освоению информации, к использованию ее в профессиональных целях.

Конкурентоспособный специалист новой формации должен уметь ориентироваться в потоке текстов, прежде всего публицистических, ежедневно создаваемых современными средствами массовой информации и распространяемых в глобальном медиaprостранстве.

Современный публицистический текст для изучающих любой иностранный язык обычно представляет собой аутентичный речевой материал, рассказывающий о политической и экономической жизни страны, ее наиболее значительных общественных событиях, обсуждаемых социальных проблемах, культурных мероприятиях и знаковых лицах. Практика применения текстов массмедиа на занятиях по русскому языку в иноязычной аудитории показывает, что использование современной публицистики в преподавании определяется прежде изучением лингвистических особенностей языка СМИ, знакомством с жанрами газетно-журнальной публицистики и, соответственно, расширением знаний о жизни страны изучаемого языка; обучением аналитическому чтению, реферированию и аннотированию публицистического текста; развитием умений вести дискуссии на общественно-политические и социальные темы, аргументированно выражать свое мнение, убеждать и приводить доказательства; совершенствованием навыков аудирования новостей и др. [2, 160].

Действительно, тексты массмедиа являются аутентичным источником актуальной информации лингвистического, социокультурного, лингвострановедческого и иного характера и, на наш взгляд, в процессе изучения русского языка в иноязычной аудитории медиатексты могут стать важным средством для решения обширного спектра коммуникативных и собственно языковых методических задач.

Если говорить о языке публицистики, то следует обратить внимание на открытый характер лексической подсистемы, включающий в себя и научную терминологию, и лексику различных профессиональных сфер, разговорные и даже жаргонные элементы, при этом основу публицистического словаря, безусловно, составляет общественно-политическая лексика. Все эти факторы делают язык медиатекста сложным для понимания обучающимися и требуют от них определенного уровня владения языком, а со стороны преподавателя – предварительной подготовительной работы.

По справедливому утверждению исследователей, материалы СМИ, являясь одним из основных источников приобретения фоновых лингвострановедческих знаний, оказывают существенное воздействие на становление у обучаемых представлений о реалиях, нравах, обычаях, традициях страны изучаемого языка [3, 142].

Использование на занятиях актуальной лингвострановедческой информации, предоставленной СМИ, способствует усвоению обучаемыми элементов иноязычной культуры, повышает их познавательную активность, создает положительную мотивацию.

Все вышеизложенное позволяет считать целесообразным использование материалов СМИ в практике преподавания как русского, так и профессионального русского языка студентам казахских групп КазУМО и МЯ имени Абылай хана.

Как показывает практика, введение и обращение к материалам русскоязычной прессы можно начинать со студентами 1 курса на этапе завершения Модуля 1 «Духовная и экологическая культура личности», а также при изучении Модуля 2 «Социальная культура личности. Функциональные стили языка». К этому этапу уже определен общий уровень знаний обучаемых, обобщены сведения о типах и стилях речи. На этом уровне предпочтительнее использовать тексты информационного характера - например, небольшие заметки о политических визитах, встречах, официальных мероприятиях. В таких текстах обычно максимально представлены языковые стереотипы, речевые штампы и клише, присущие публицистическому стилю. В них отсутствуют жаргонизмы, сленг и другие выразительные средства, характерные

обычно для проблемных статей, очерков, интервью и т.п. Далее по мере углубления знаний студентов могут привлекаться и тексты других жанров. Хорошо подобранный публицистический текст позволяет проводить разнообразные виды аудиторных и самостоятельных работ, помогает выявить уровень знаний обучающихся и способствует пополнению лексического запаса по русскому языку в рамках изучаемой темы.

Работе с медиатекстами должна предшествовать предварительная подготовка материала преподавателем: разработка лексического минимума к каждой теме, составление заданий для развития базовых видов речевой деятельности, пополнение словарного запаса путем освоения общественно-политической лексики. Прежде чем приступить непосредственно к чтению газетных текстов следует дать студентам общее представление о печати в Казахстане и России, сведения об официальных источниках, особенностях газеты как средстве информации, различии жанров, специфике языка газеты, тематических группах общественно-политической лексики. Для расширения представлений о языке как общественном явлении, развитие которого связано с социально-политическими изменениями в обществе, необходимо знание общественно-политической лексики. Поэтому уже на первых занятиях студенты совместно с преподавателем, учитывая открытый характер данного пласта лексики, условно распределяют ее на следующие тематические группы по сферам человеческой деятельности либо по сферам преимущественного употребления:

- слова собственно политического дискурса: номенклатурные наименования лиц (*министр, президент, премьер-министр, генерал-губернатор, градоначальник, депутат, референт*), ведомств, органов (*Дума, Совет Федерации*); названия стран, территорий (*федерация, автономия, республика*), международных и региональных организаций и т.п.

- терминология электоральных и смежных технологий (политический маркетинг и т.п.), наименования политических партий, движений, течений и их членов (*политическая партия, революционная партия, союз, фракция*);

- экономические термины и термины права, употребляемые в общественно-политическом дискурсе СМИ (*амнистия, сецессия, экспроприация, экономическая экспансия, дотации*);

- религиозные термины, употребляемые в общественно-политическом дискурсе СМИ (*ислам, христианство, суннизм, шиизм, саентология*);

- философские, культурологические (*евразийство*), социологические (*респондент*), лингвистические (*дискурс*), медицинские и психологические термины, обозначающие реалии, имеющие большую общественную значимость [2, 125].

На более продвинутом этапе изучения русского языка студенты 2-го курса факультета международных отношений проводят небольшую лексикографическую работу-исследование – составление словаря общественно-политической лексики. Данное исследование позволяет закрепить навыки работы с текстами по общественно-политической тематике, а также способствует развитию навыков и умений исследовательской работы.

Одной из форм анализа медийного текста может служить работа с заголовками различных материалов СМИ, отображающих один и тот же факт или явление (например, серия заголовков, объединенных общим политическим событием – «Выборы президента Российской Федерации»: *«Выбрать одного из семерых»*, *«Явка с победой»*, *«Четвертый пошел»*, *«Пришли и выбрали»*, *«Выборы состоялись»*, *«Семеро к одному идут»*, *«Внешнеполитический фактор гарантировал высокую явку»*, *«И хорошее наблюдение не покинет больше вас»* и т.д.) Представленная серия заголовков позволяет «угадать» и обсудить в группе политическое событие, оценить значимость данного события для страны, расширить знания о политической жизни России. Далее преподаватель может предложить студентам подобрать заголовки к подготовленному дома медиатексту, а затем к каждому из заголовков сделать подзаголовок, уточняющий или детализирующий сказанное. Построенная соответствующим образом работа с заголовками может служить развитию устной и письменной речи обучающихся.

Выполнение нижеследующих заданий на материале печатных газетных текстов (обсуждение содержания проблемной либо аналитической статьи) может служить примером продуктивных форм обучения, способствующих развитию критического мышления. Например: *Прочитайте статью и найдите аргументы «за» и «против» в решении данной проблемы; сформулируйте два взгляда на проблему; найдите* положительные и отрицательные стороны ситуации, обсудите в группах и предложите способы решения данной проблемы; спрогнозируйте дальнейшее развитие сложившейся ситуации. Данный вид работы способствует формированию у студентов навыков анализа общественно-значимых проблем.

Материалы СМИ, в особенности печатные газетные тексты, могут широко использоваться для аннотирования и реферирования. Для

аннотирования и реферирования отбираются аналитические статьи, очерки и рецензии большого объема. В процессе обучения необходимо показать, как суммируется текст, научить выделять главное и оформлять свои мысли, используя предложенные преподавателем ключевые слова и словосочетания. Здесь можно рекомендовать упражнения, способствующие развитию общего понимания текста, толкование заголовка, выделение наиболее важной информации, сокращение второстепенной информации, ответы на вопросы, передача содержания текста либо отдельных абзацев

В целях развития творческого мышления у обучаемых можно предложить написание эссе-размышление или подготовку сообщения по различным общественно-значимым проблемам (на материале изученного, прочитанного текста), в котором рекомендуется выразить свое собственное видение проблемы, сформулировать выводы и предложить возможные пути решения проблемы. (Примерная тематика эссе: «Боли природы – наши боли», «Знание иностранных языков – неотъемлемое качество гражданина 21 века», «Переход казахского языка на латиницу: «за» и «против», «Коррупция как препятствие развития успешного государства», «Еврокризис: виден ли свет в конце туннеля?» и т.д.).

Большим лингводидактическим потенциалом обладают сетевые медиатексты, являющиеся ядром современного медиапространства и доступные каждому пользователю в любое время. В методической литературе неоднократно отмечалось, что очень часто возникает проблема между методически продуманной презентацией медиатекста, создание которой требует времени, и необходимостью быстрого обновления функционирующих в учебном процессе публицистических текстов, обусловленной потребностями обучаемых [5, 168-169]. Погружение в виртуальное пространство с помощью сетевых медиатекстов моделирует аутентичную языковую среду и позволяет решить данную проблему, а также разрабатывать методику самостоятельной работы с ними. Примером тому может являться выполнение студентами заданий по самостоятельной работе, которые размещены в обучающем портале «MOODLE» нашего университета. Данная система предполагает мобильную двустороннюю связь преподавателя со студентом при выполнении различного рода заданий.

Надеемся, что описанные принципы, формы и методы работы с материалами СМИ помогут преподавателям в выработке активных подходов к организации работы студентов с медиатекстами как в аудиторное время, так и при выполнении самостоятельной работы.

Таким образом, материалы СМИ должны стать отправной точкой для развития соответствующего лингвострановедческого опыта, самообразования и самосовершенствования. Поэтому важно научить студента вести диалог с текстом: рассматривать проблему с разных ракурсов, задавать себе вопросы и искать на них ответы.

ЛИТЕРАТУРА

1 «Казахстан в посткризисном мире: интеллектуальный прорыв в будущее». – Лекции Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева в Казахском Национальном университете имени аль-Фараби. 13 октября 2009 г. [http:// www. balazan .kz](http://www.balazan.kz)

2 Волкова Л. Б. Современный публицистический текст в иностранной аудитории // «Инновационная наука» (международный научный журнал) №04-3/2017. – С.160-162

3 Фролова Н.А., Алещанова И.В. Роль масс-медийных текстов в формировании социокультурной компетенции (на материале немецкого языка) // Современная проблема науки и образования. Серия Филологические науки – 2009. – № 5 – С. 142-145.

4 Аль Б.М. Тематические группы общественно-политической лексики русского языка середины и конца XX века (на материале лексикографических источников) // Научный форум: Филология, искусствоведение и культурология: сб. ст. по материалам III междунар. науч.-практ. конф. – № 1(3). – М., Изд. «МЦНО», 2017. – С. 119-131

5 Нестерова Н.Г., Шкаруба Т.Г. Интернет-СМИ как источник социокультурной информации в обучении русскому языку как иностранному // Антропологическая психология в XXI веке: проблемы и перспективы. Сборник материалов V Сибирского психологического форума. – ТГУ. 2013. – С. 167-170.

ОРЫС ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА БАҚ МАТЕРИАЛДАРЫМЕН ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ТҮРЛЕРІ ТУРАЛЫ

Ибадильдина З.Х.¹

¹филол.ғ.к., теориялық және қолданбалы тіл білімі кафедрасының доценті,

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәне ӘТУ,

Алматы, Қазақстан

e-mail: Zamzaqul211166mail.ru

Ұсынылып отырған мақалада БАҚ материалдарын қазақ топтарындағы орыс тілі сабақтарында пайдалану мүмкіндіктері қарастырылады. Заманауи публицистикалық мәтіннің тілдік ерекшеліктері сипатталып, қоғамдық-саяси лексиканың тақырыптық топтары беріледі. Автор медимәтінді оқу құралы ретінде орыс тілі бойынша практикалық сабақтарда пайдалануға мысалдар келтіреді.

Мақалада автордың өз тәжірибесінен «Орыс тілі» және «Кәсіби орыс тілі» пәндерін оқыту барысында әртүрлі стилистикалық және жанрлық медиамәтіндермен жұмысты ұйымдастыру технологиясын көрсететін мысалдар берілген. Қазіргі заманғы БАҚ материалдарымен жүргізілетін жұмыстың принциптері, түрлері мен әдістеріне сипаттама жасалған.

Тірек сөздер: БАҚ, медиамәтін, массмедиа (бұқаралық ақпарат құралдары), публицистика (көсемсөз), қазақ тобы, өздік жұмыс

Статья поступила 10.04.2019

DIGITAL CONTENT AS A TOOL FOR THE FORMATION OF THE TRILINGUAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION

Mendekenova A.D.¹

¹second year graduate student, major «6M011900 – Foreign language: two foreign languages» at Kazakh Ablai Khan UIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: aikadm_95@mail.ru

The modern society is characterized by the social modernization and being intended to world intergating processes, where the major role is, undoutably, taken by education. The implemetation of trilingual education into the pedagogical process of primary school education is a good step to enter world educational and scientific platform.

Keywords: trilingualism, trilingual competence, digital content, digital technologies, foreign language education.

УДК 378.1

МРНТИ 14.31.09

ЦИФРОВОЙ КОНТЕНТ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ТРЁХЪЯЗЫЧНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Мендекенова А.Д.¹

¹магистрант 2 к., специальность «6M011900 – Иностранный язык: 2 ин. языка»,
КазУМОиМЯ в им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан, e-mail: aikadm_95@mail.ru

Современное общество характеризуются социальной модернизацией и стремлением к мировым интеграционным процессам, где основную позицию, бесспорно, занимает образование. Внедрение обучения на трех языках в педагогический процесс общеобразовательной школы – это, безусловно, существенный шаг на пути вхождения в мировое образовательное и научное пространство.

Ключевые слова: трёхязычие, трёхязычная компетенция, цифровой контент, цифровые технологии, иноязычное образование.

В современном мире, полиязычном и мультикультурном, как никогда актуальна проблема языков, поиск эффективных и жизнеспособных программ в области языков по консолидации обществ. Внимание первого Президента нашей страны, первого лидера нации Н.А. Назарбаева к этой составляющей государственной политики очевидно и заслуживает самого пристального изучения и анализа, поскольку именно в нашей республике реализуется уникальный проект, инициированный Главой государства, — триединство языков [1].

В середине XX века американский лингвист Н. Хомский предложил ввести термин «языковая компетенция» в теорию и методологию иноязычного образования. По его словам, этот термин означает знание говорящего и слушающего о языке и системе языка. Языковая компетенция Н. Хомского является совершенным знанием грамматики и всегда коррелируется со знанием языковой системы, которое обозначает

состояние, а не процесс овладения языком, что и послужило основой для критики лингвистов [2, 6]. Таким образом, этот термин обозначает лингвистические способности, точнее, потенциальное знание языка и языковой деятельности носителей языка, это подразумевает реальную речь в реальных условиях.

Оглуздина Т.П. определяет языковую компетенцию как много-аспектную концепцию, которая подразумевает комплекс языковых знаний, навыков и умений, овладение которыми даёт возможность реализовать иноязычную речевую деятельность в соответствии с языковыми нормами изучаемого языка в разных сферах деятельности, а также содействует формированию языковых способностей обучаемых [3, 92].

В теории и методике обучения иностранным языкам, задачи исследования языковой компетенции и анализа ее структуры были изучены целым рядом зарубежных и отечественных ученых. В зарубежной науке значимым ученым, разрабатывающим данное понятие, был Ян ван Эк. Он утверждал, что языковая компетенция представляет собой одну из основных компонентов коммуникативной компетенции при любом уровне ее сформированности и выражается в способности создавать и интерпретировать грамматически правильные высказывания, состоящие из слов, употребленных в своем традиционном, внеконтекстном значении, т.е. в значении, которое обычно придают этим словам носители языка. По этой причине в основе языковой компетенции, по его мнению, лежит способность человека правильно конструировать грамматические формы и выполнять синтаксические построения в соответствии с нормами конкретного языка [4, 18]. К.Б.Жигалева утверждает, что языковая компетенция является структурной составляющей коммуникативной компетенции, используемой академическим сообществом [5, 13].

Разработаны различные модели структуры языковой компетенции, которые пытаются связать лингвистический взгляд на язык с коммуникативным взглядом, а также которые пытаются объяснить, как интегрируются и внедряются лингвистические навыки и знания. Модель Канэли и Свейна предлагает четыре основных компонента языковой компетенции: лингвистический, социолингвистический, дискурсивный и стратегический [6, 13]. В то время как модель Бахмана выдвигает соображения о дуализме языковой компетенции, состоящей из языковых составляющих (например, грамматики) и прагматического аспекта, который признает язык как средство установления социальных отношений и передачи информации, Гросжан рассматривает двуязычность как использование своих двух языков в зависимости от

требований ситуации. Двуязычный человек может использовать оба своих языка одновременно в виде частого переключения или заимствования [6, 14]. Поэтому языковая компетенция двуязычного человека должна оцениваться с точки зрения его или ее общего языкового репертуара, а не по отношению к отдельным языкам. Этот взгляд можно легко распространить на языковую компетенцию трехязычного человека. Также можно сказать, что уровень овладения тремя языками состоит из языковых аспектов, из трех языковых систем, а также прагматического компонента, состоящего из социолингвистических, дискурсивных и стратегических компетенций, также относящихся к трем языкам.

Шарлотта Хоффманн определяет трёхязычную языковую компетенцию как знание лингвистических аспектов языка, как лексику и грамматику, на трех языках, то есть можно сказать, что трёхязычная компетенция - это овладение языковой системой трёх языков одновременно. Таким образом, можно сделать вывод, что трёхязычная компетенция произошла от языковой компетенции, что она является более сложным и развитым видом языковой компетенции в соответствии с требованием времени и развитием науки.

Трёхязычная компетенция позволяет людям создавать свои собственные лингвистические средства для овладения конкретными коммуникативными ситуациями. Именно этот тип компетенции указывает на важные различия между одноязычными, с одной стороны, и двуязычными и трехязычными, с другой [7, 14]. Для двуязычных или трехязычных людей, как правило, привычно перемещаться между различными языками, переключаясь, смешивая и заимствуя.

Для достижения главной цели трёхязычия в нашей стране необходимо в стенах университета готовить кадры, которые легко могут проводить интересные занятия на трёх языках. Можно сказать, что трёхязычную компетенцию в нашей стране можно формировать на межкультурно-коммуникативном уровне. Межкультурная коммуникация была представлена рядом ученых. Например, Н.И. Халеева определяет межкультурную коммуникацию как процесс общения вербального и невербального между коммуникантами, являющимися носителями разных культур [8, 106]. У нас в стране проживают представители разных культур, что делает возможным организацию межкультурной коммуникации. Так как наше общество говорит на родном, казахском языке свободно, также большое количество населения говорят свободно на русском, в свою очередь английский язык изучается на одном уровне с русским, и в стране есть носителями всех вышеуказанных культур. Можно сказать, что формирование трёхязычной компетенции может

осуществляться на межкультурно-коммуникативном уровне. Таким образом, мы считаем, что для того, чтобы трёхязычная компетенция могла формироваться на межкультурно-коммуникативном уровне, воспринимать трёхязычную компетенцию как только коммуникативную или языковую недостаточно. Поэтому мы предлагаем следующий компонентный состав трёхязычной компетенции в субкомпетенциях:

- коммуникативная субкомпетенция;
- лингвокультурологическая субкомпетенция;
- социокультурная субкомпетенция;
- концептуальная субкомпетенция;
- когнитивная субкомпетенция.

Большую помощь в овладении трёхязычием может оказать использование информационных технологий или так называемого цифрового контента. По мнению профессора Нургалиевой Г.К., под «цифровым образовательным контентом» подразумевают: электронные учебники, мультимедийные обучающие программы, цифровые образовательные ресурсы (ЦОРы), т.е. обучающая информация представленная в цифровом формате [9, 310].

Цифровой образовательный контент подразумевает не только электронные учебники, но и цифровые образовательные ресурсы (ЦОР). Д.М. Джусубалиева определяет цифровые образовательные ресурсы как представленные в цифровой форме дидактические информационные материалы, интерактивные упражнения, фотографии, видеофрагменты, статические и динамические модели, объекты виртуальной реальности и интерактивного моделирования, картографические материалы, звукозаписи, символные объекты и деловая графика, текстовые документы и иные учебные материалы, необходимые для более детального разъяснения учебного материала по каждой отдельно взятой теме [10, 130].

Говоря о цифровых образовательных технологиях, следует отметить, что использование электронных учебников, интернета и образовательных порталов развивает интерес детей к процессу обучения, мотивирует их к процессу изучения учебного материала. Упражнения и задания, существующие на различных учебно-познавательных сайтах, могут быть использованы как помощник в изучении нового материала, а интерактивные упражнения позволяют детям просмотреть, насколько правильно они усвоили изучаемый материал.

Подготовка к любому уроку с использованием цифрового контента, конечно, кропотливая работа, требующая тщательной переработки разнообразного материала, но она становится творческим процессом,

который позволяет интегрировать знания в инновационном формате. Зрелищность, яркость, новизна компьютерных элементов урока в сочетании с другими методическими приемами делают урок необычным, увлекательным, запоминающимся, повышают престиж учителя в глазах учеников. Качественные цифровые образовательные ресурсы дают возможность получение знаний адекватных современным запросам школьного образования вне зависимости от месторасположения учебного заведения.

Таким образом, можно сделать вывод, что применение цифрового образовательного контента в формировании трёхязычной компетенции это не только требование времени, но и как показали исследования, дает положительные результаты. У учащихся активизируется учебная деятельность, растет мотивация к изучаемому предмету, что дает возможность повысить качество образования. Повышается профессиональный уровень педагога, использующего разнообразные формы общения всех участников образовательного процесса, создаются условия для творческой и исследовательской деятельности учащихся с различным уровнем развития. Все перечисленное выше способствует овладению учениками тремя языками и повышает их мотивацию к процессу обучения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 14 декабря 2012 г. - http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-14-dekabrya-2012-g (дата обращения: 10.02.2018)
- 2 Шишкин Ф.Т. Компетенция и компетентность как ключевые понятия компетентного подхода в образовании. Образовательная политика – М., 2015. – С. 5-8.
- 3 Оглуздина Т.П.. Структура языковой компетенции в концепция х учены х зарубежной и отечественной методики обучения иностранным языкам // Вестник Томского гос. пед. ун-та (Tomsk State Pedagogical University Bulletin). – 2012. – Вып. 11 (126). – С. 116-118.
- 4 Гончарова Н. А., Кретинина Г. В. Принципы развития иноязычной лингвистической компетенции студентов-филологов (на материале национальных вариантов английского языка) // Вестн. Челябинского гос. пед. ун-та. – 2009. – № 2. – 35 с.
- 5 Жигалева К.Б. Методы развития лингвистической компетенции основанная на моделировании процесса обучения иностранным языкам. – Нижний Новгород 2009. – С. 11-13.
- 6 Оглуздина Т. П. Развитие содержания понятия «языковая компетенция» в истории лингвистики и теории обучения иностранным языкам// Вестн. Томского гос. пед. ун-та (Tomsk State Pedagogical University Bulletin). – 2011. – Вып. 2 (104). – 92 с.
- 7 Hoffmann C, Towards a description of trilingual competence, International Journal of Bilingualism. – Vol. 5, No. 1 (March) – 2001, pp. 1-17.
- 8 Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. – А., 2010. – 90, 106 с.
- 9 Нурғалиева Г.К. Преемственность в развитии научной школы, АО

«Национальный центр информатизации». – Алматы, 2015. – 310 с.

10 Джусубалиева Д.М. Новые цифровые технологии – необходимое условие формирования конкурентоспособного специалиста. // Материалы международной научно-практической конференции «Многообразие социально-экономических и культурно-лингвистических проявлений в Республике Казахстан», 29 ноября 2017г. – День первого президента Республики Казахстан. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания, Алматы, 2017г. – КазУМОиМЯ им.Абылай хана. – С.129-135

САНДЫҚ КОНТЕНТ ШЕТЕЛ ТІЛІ БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ҮШТІЛДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Мендекенова А.Д.¹

¹ «6M011900 – Шет тілі: екі шет тілі» мамандығы, 2 курс магистранты
Абылай хан атындағы ҚазХКжәне ӘТУ, Алматы, Қазақстан
e-mail: aikadm_95@mail.ru

Қазіргі қоғам қоғамдық модернизациямен және әлемдік интеграция жүйесіне ұмтылуымен сипатталады. Бұл қоғамда ең басты рөлді оқыту процесі атқарады. Жалпы білім беретін мектептерде оқыту процесіне үш тілділікті еңгізу әлімдік білім-ғылым кеңістігіне кіруге мүмкіндік беретін кадам.

Тірек сөздер: үштілділік, үштілдік құзыреттілік, сандық контент, сандық технологиялар, шетел тілін оқыту.

Статья поступила 06.05.2019

UDC 378.1
JRSTI 14.31.09

MODERN ISSUES OF THE FORMATION OF INFORMATIVE-COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS BY USING ICT

Nuradil B.B.¹

¹2nd year graduate student, specialty «6M011900 – Foreign language: two foreign languages» at Kazakh Ablai Khan UIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: nuradilbalzhan@mail.ru

In the modern world, there is an active introduction of information technologies into the educational process, and the formation of informative and communicative competences of future schoolteachers is a pressing issue in educational theory and in the practice of education. This article discusses the features of the formation and the main directions of the problems of using information and communication technologies in modern foreign language education and the main directions of the problems of using information and communication technologies in modern foreign language education.

Keywords: informative and communicative competence, information and communication technology, foreign language education, future teachers, information technology.

Modern foreign language education in the era of informatization and global communication can be characterized by the process of active implementation and use of information and communication technologies (ICT), providing access to global resources via the Internet; the use of e-learning tools in the teaching process, enabling the use of audiovisual information and information

interaction between the teacher and students.

At present, there is a rapid and rapid development of digital and information and communication technologies all over the world and their introduction into all spheres of public life, including the educational process. In this connection, the problem of the formation of information competence of future specialists of a foreign language becomes very relevant.

Formation of a certain set of competencies in students is a necessary condition for ensuring professional mobility, acquisition of modern means of obtaining, processing and using information in their professional activities.

According to Dmitrenko, pedagogical technologies in the organization of foreign language classes provides for the use of the Internet, elements of problem-based learning, as well as flexible changes in the learning process (projects, role-play and business games, business analysis) in the framework of classroom work [1]. Therefore, a modern teacher of a foreign language should not only possess knowledge of his subjects, but also be able to apply modern information technologies in his professional activity, which leads to a better assimilation of it. Therefore, the formation of future teachers of information competence is an important and urgent problem.

Definitions of the concept of information competence of the teacher devoted a large number of research. So, Vakhromova, Gershunsky, Raven, Rastyannikov, Kholodnaya interpreted the concept of competence as an assessment of the effectiveness of adult information education.

The purpose of this article is to consider the characteristics of the formation of informative and communicative competence of future school teachers through the use of modern information and communication technologies.

The development of ICT competence of teachers of social sciences and humanities has received close attention recently. Analysis of scientific studies allows us to conclude that the definitions of the structure of ICT competence of teachers are multivariate. A. A. Elizarov understands the totality of knowledge, skills and experience of activities under the ICT competence, and it is the presence of such experience that is decisive in relation to the performance of professional functions [2]. Shilova and Lebedeva [3] define ICT competence as an individual's ability to solve educational, professional tasks using information and communication technologies.

At the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, humanity entered a stage of development called the post-industrial or information society. Modern information and communication technologies created for the needs of the military-industrial complex in the XXI century led to revolutionary changes in all spheres of human activity and in the educational system as well. Today, informative and communicative competence as a pedagogical category is part of the professional competence of future teachers.

Information culture is an indicator of both general and professional culture.

Criteria of information culture are [4]:

- the ability to adequately articulate their need for information;
- effectively search for the necessary information in the totality of information resources;
- process information and create a new quality;
- adequately select and evaluate information;
- ability to informational communication;
- computer literacy.

The main objectives of the process of formation of ICT competencies are:

- competent application in the educational process of pedagogical software in the specialty;
- knowledge of the possible effects of ICT on the professional methodological system of education;
- the creation and use of their own programs in the conduct of the educational process in their professional and educational activities.

Modern information technologies in the education system largely determine its development. The quality of education, its accessibility are the basis for the modernization of the entire education system in recent decades. Without ICT, it is impossible to conduct Unified National Testing, webinars, distance learning, etc. Therefore, the use of information and communication technologies in the process of preparing future teachers is an integral part of modern foreign language education.

According to the classification of Lebedeva, in the conditions of informatization of education, the goals of professional training of a specialist are divided into three groups:

1. Meeting the requirements of the information society (related to basic user skills in working with technical devices and software, using the Internet);
2. Dictated by the requirements of the pedagogical profession (providing design training, search and presentation of educational information using ICT). At the same time, the future teacher needs to prepare not only for the use of ICT technologies as a means of visualizing information, but also for a new type of learning activity that will be carried out in a computerized environment;
3. Ideological, associated with the requirements of the general culture of a specialist, dictated by the peculiarities of the development of modern society (the formation of information culture of the information pictures of the world among students) [5].

The introduction of ICT has changed the nature of educational communication from direct to indirect, shifted the emphasis from bridging

the distance between subjects of education to finding ways to effectively use modern communication tools in learning and establishing feedback in the interpersonal interaction of participants in the educational process at a distance.

The use of information technology in education is associated with the problem of measuring learning effectiveness. Determination of the effectiveness of any method, technology training includes: measuring the achieved result, the cost of material resources and time to achieve it. The effectiveness of training is measured either by the results of tests in points, or by the results of testing as a percentage of solved problems. In this case, groups of students who used and did not use computer-assisted learning support are usually compared.

The process of formation of ICT competence of a teacher should be developing. The development of ICT competence is determined by the transition to a new, more advanced level of competence. Considering various approaches to the levels (stages) of the formation of ICT competence of a teacher, the following options can be distinguished: *basic and subject-oriented level* (according to Elizarov) *basic, general professional* (according to Lebedeva and Shilova) *basic, in-depth, professional* (according to Gorbunov). Gorbunov and Semibratov suggest linking the levels of ICT competences with the compilation and division of competences between institutions of the system of additional professional education (using the principle of distribution). In this regard, they consider the minimum level as ICT-literacy, basic - as ICT-skill (medial competence), and professional level of ICT-competence - as the ability to use ICT in their professional activities [6].

We believe that the realization of the developing potential of information and communication competencies will be ensured if:

- organizational, pedagogical and didactic conditions for the realization of the development potential of information and communication technologies are defined;
- ensured the gradual development of ICT competence of the subject teacher;
- identified criteria and indicators of the effectiveness of the use of ICT in the process of modern foreign language education;

According to experts, the use of information technology in the learning process can improve the effectiveness of practical training by at least 30%, the objectivity of monitoring students' knowledge - by 20-25%. Performance in the control groups, students using educational information technologies, as a rule, is higher on average by 0.5 points (with a five-point grading system). In particular, the rate of accumulation of vocabulary with computer support

for learning foreign languages increases by 2-3 times [7].

The integration of ICT in the educational process provides ample opportunities for:

- students enter into live communication with native speakers, both in real time and with a delay in time;
- active involvement of students in the learning process and immersion in the language environment, which helps to overcome the language barrier;
- creative activity of students and the growth of their initiative in future practical activities;
- improvement of communicative and intercultural competences, without which it is impossible to have a profession at the level of international standards.

The use of ICT in the teaching of a foreign language today implies an automated knowledge test and training, which greatly facilitates the teaching work and allows you to trust the computer with all the routine work.

In this case, the teacher has more time for the conceptual component of the educational process. In the new system of language training of future specialists in the field of intercultural communications, a model of culture of the people of the country of the language they are studying is being created. This contributes to the simulation in the classroom of the cultural space.

Polat notes: "New pedagogical technologies ... are unthinkable without the widespread use of new information technologies, computer technologies in the first place," because it is "allow to fully reveal the pedagogical, didactic functions of these methods, to realize the potentialities inherent in them" [8, 14].

The opportunities offered by modern ICT are simply inexhaustible. Teaching intercultural communication involves creating an environment of real communication in the classroom, as well as the active use of a foreign language in living natural situations that can easily be created in the educational process with the help of ICT. The urgent need to prepare students for effective intercultural contacts at the level of everyday interpersonal communication presupposes the addition of foreign language proficiency with knowledge of cultural characteristics, knowledge of the nature of intercultural misunderstanding, the presence of practical skills and behavioral skills that together allow free understanding of people from other cultures [9, 14]. The introduction of advanced learning technologies into the learning process with the use of modern technical means best of all contribute to the solution of this problem. In this regard, today the most relevant areas of research in this area are focused both on the development of theoretical aspects of using computers in language teaching (methodological problems, typology of computer learning materials, evaluation of the effectiveness of computer

learning tools), and on the creation and practical use of computer science in the educational process. materials for various purposes, stages and language learning profiles [10].

The introduction of ICT in the process of learning a foreign language allows not only expanding the didactic possibilities of education, but also greatly enrich the learning process. A foreign language lesson is filled with new content, while students develop a creative approach to the world around them, their curiosity grows, and rational work skills are inculcated, which improves the quality of learning material. It should be noted that the modern theory of mastering a foreign language fits into the ideas of developmental education, since it focuses on the student's active work in mastering the language. The main trends in ensuring a high level of education in higher education remain the orientation of the teacher to the students' needs and the creation of optimal conditions for the training and development of students, which is largely facilitated by the inclusion of ICT in the educational process. When using ICT, it is easier for the teacher to carry out a student-centered approach to teaching students, it is possible to more rationally organize the entire educational process, to make it natural, authentic and relevant to the contemporary needs of society.

In our understanding, the essence of the concept of "informative and communicative competence" includes: the ability to independently search and process information necessary for the qualitative performance of professional tasks, such as the ability to work in a group through the use of modern communication technologies to effectively accomplish the tasks set, and to self-development in the field of information technology, which is a prerequisite for continuous training and its own in professional activities.

Findings: In modern conditions, when information becomes a strategic resource for the development of society, and knowledge requires constant updating, it becomes obvious that modern education is a continuous process. For school teachers, this means a change of priorities in setting education goals: one of the learning outcomes and education should be the readiness of children to master modern information technologies and the ability to use it for further self-education. To achieve these goals, it becomes necessary to use in the practice of future teachers, different strategies for teaching children and, above all, the use of information technology in the educational process.

Computer training programs of the new generation help to solve the problem associated with the education of a self-governing person capable of creative activity. In this regard, computer technology training has been enriched with the concepts of "learning through cognitive activity", "learning through discovery", "learning through insight". The development of thinking is an integral component of the process of mastering the language. Students

should be involved in active cognitive activity when conditions are created for the implementation of personal orientations [11]. Motivation serves as an internal driving force for the professionalization of a student's personality, his self-development and self-realization in the professional-pedagogical field. Organization of creative search by the teacher to improve the organization of labor of students in the learning process involves the student's understanding of the purpose of work, the ability to choose rational means and techniques, i.e. the ability to independently acquire knowledge and creatively work with information. This, of course, should have a significant impact on the effectiveness of educational work, and on the formation of a favorable environment in the educational team. The new concept of training competent specialists in the system of higher language education implies the creation in the educational process of optimal conditions for the disclosure of the student's personal potential, and digital and information and communication technologies are one of the tools for this.

REFERENCES

1. Dmitrenko T.A. Sovremennyye metodologicheskiye podkhody k tekhnologii obucheniya prepodavateley inostrannykh yazykov. M.: MGTA, 2015. 95 s.
2. Yelizarova A. A., Bazovaya kompetentsiya v oblasti IKT kak osnova internet-obrazovaniya uchitelya: referaty doklada A. A. Yelizarova na konferentsii RELARN-2004 Iyun' 2004 - Assotsiatsiya RELARN [Elektronnyy resurs] - Rezhim dostupa: http://www.relarn.ru/conf/conf2004/section3/3_11.html (data obrashcheniya 15.09.2018).
3. Lebedeva M.B., Shilova Ye.V. N. Kakova kompetentsiya IKT studentov pedagogicheskogo universiteta i kak yego sformirovat'? / M. B. Lebedeva, Ye. N. Shilova / Informatika i obrazovaniye. - 2004. - № 3. - S. 95-100. Semenyuk Ye. P. Nauchno-tehnicheskaya informatsiya i obrazovaniye: poisk novykh paradig // IPPP. Mnogoseriyyny telefil'm 1. 1998. № 1. S. 1-15.
4. Gorbunova L.M., Semibratov A.M. Sozdaniye sistemy povysheniya kvalifikatsii prepodavateley v oblasti informatsionno-kommunikatsionnykh tekhnologiy na osnove printsipa raspredeleniya. Konferentsiya ITO-2004. [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa: <http://ito.edu.ru/2004/Moscow/Late/Late-0-4937.html> (data podachi zayavki – 25.09.2018).
5. Lebedeva M.B. Sistema modul'noy professional'noy podgotovki budushchikh uchiteley v oblasti informatsionno-kommunikatsionnykh tekhnologiy. Monografiya. SPb., 2006
6. Bykov D.V., Verzhbitskiy V.V., Zobov B.I i dr., Politika v oblasti obrazovaniya i novyye informatsionnyye tekhnologii. // Natsional'nyy otchet Rossiyskoy Federatsii: II Mezhdunarodnyy kongress YUNESKO «Obrazovaniye i informatika». M., 1996. 1-5 iyulya. 34s
7. Zimina M.V., Lyulyayeva N.A. Ispol'zovaniye informatsionno-kommunikatsionnykh tekhnologiy v prepodavanii inostrannykh yazykov // Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya. – 2017. – № 4.
8. Sadokhin A.P. Mezhhkul'turnaya kommunikatsiya. – M.: INFRABM, 2013. – 288 s.
9. Solov'yev A.V., Menshikov A.A. Elektronnoye obucheniye: vektor razvitiya // Vyssheye obrazovaniye v Rossii. 2015. № 11. S.66-75
10. Sysoyev P.V. Informatsionnyye i kommunikatsionnyye tekhnologii v lingvisticheskom obrazovanii. M.: Librokom, 2015. 264 c

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ШКОЛ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИКТ

Нурадил Б.Б.¹

¹ магистрант 2 г.о., специальности «6M011900 – Иностранный язык: два иностранных языка», КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан, e-mail: nuradilbalzhan@mail.ru

В современном мире происходит активное внедрение информационных технологии в образовательный процесс, и формирование информационно-коммуникационной компетенции у будущих учителей школ является актуальной проблемой в педагогической теории и в практике образования. В данной статье рассматриваются особенности формирования и основные направления проблемы использования информационно-коммуникационных технологий в современном иноязычном образовании.

Ключевые слова: информационно-коммуникационная компетенция, информационные технологии, иноязычное образование, будущие учителя, информационно-коммуникационные технологии.

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ АҚТ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ АҚПАРАТТЫҚ КОММУНИКАТИВТІК КОМПЕТЕНЦИЯСЫН ҚҰРУДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР

Нұрадiл Б.Б.¹

¹ «6M011900 – Шет тiлi: екi шет тiлi» мамандығының магистранты, Абылай хан атындағы ҚазХҚТжәнеӘТУ, Алматы, Қазақстан, e-mail: nuradilbalzhan@mail.ru

Қазiргi әлемде бiлiм беру үрдiсiнде ақпараттық технологияларды белсендi енгiзiп, болашақ мұғалiмдер арасында ақпараттық және коммуникациялық құзыреттiлiктi қалыптастыру педагогикалық теория мен бiлiм беру тәжiрибесiнде өзектi мәселе болып табылады. Бұл мақалада қазiргi заманғы шет тiлiнде бiлiм берудiң ақпараттық-коммуникациялық технологияларын қолдану проблемасының қалыптасу ерекшелiктерi және негiзгi бағыттары қарастырылады.

Тiрек сөздер: ақпараттық және коммуникациялық құзыреттiлiк, ақпараттық технологиялар, шет тiлiн оқыту, болашақ мұғалiмдер, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Статья поступила 17.05.2019

METHODS OF USING PROVERBS AND SAYINGS IN THE LESSON AS A MEANS OF FORMING INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE

Nurbekkyzy M.¹, Bulatova S.M.²

¹Master's degree student II course, specialty 6M021000 - Foreign philology,

²Doctor of Philological Sciences, professor
Ablaikhan KazUIR and WL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: mairosh.aa@mail.ru

The article deals with the the method of using proverbs and sayings in the educational process, which is a source of national mentality and national ideology in human education, possessing knowledge of national culture and national values at the turn of the world cultures of the 21st century - "in the era of information and globalization", forming of intercultural communication in the development of world cultures. Examples of theoretical foundations

and practical techniques of proverbs and sayings in intercultural communication are given.

Key words: intercultural communication, proverbs and sayings, national mentality of the language.

ӘӨЖ 82-84
ҒТАМТ 14.25.09

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІ САБАҚТА ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Нурбекқызы М.¹, Булатова С.М.²

¹2 курс магистранты, мамандығы «6М021000-Шетел филологиясы»

²филология ғылымдарының докторы, профессор,

Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӨТУ, Алматы, Қазақстан

e-mail: mairosh.aa@mail.ru

Бұл мақалада ХХІ ғасыр, «ақпарат пен әлемдік жаһандану ғасырында», әлемдік мәдениеттер тоғысында ұлттық мәдениет пен ұлттық құндылықтарды меңгерген, әлемдік мәдениеттер дамуында бәсекеге қабілетті мәдениетаралық қарым-қатынас құзіреттілігін қалыптастырған тұлға тәрбиелеуде ұлттық менталитет пен ұлттық дүниетанымның қайнар көзі болған мақал-мәтелдерді оқу-тәрбие процесінде қолданудың әдістемелері қарастырылған. Мәдениетаралық қарым-қатынастағы мақал-мәтелдердің алатын орнына арналған теориялық тұжырымдамалар мен практикалық әдістері, мысалдармен берілді.

Тірек сөздер: мәдениетаралық қарым-қатынас, мақал-мәтелдер, әдістер, ұлттың тілдік менталдылығы.

Ғаламдық жаһандану үрдісі әлемдік дамудың негізі болып қана қоймай сонымен қатар мәдениеттер арасындағы шексіз мәдениетаралық байланыстар мен қарым-қатынасты түзеді. Ғаламдық жаһандану әлемдік дамудың маңызды факторы ретінде жалпы әлемдік жаһанданған экономика жүйесінде, ұлтаралық қарым-қатынас пен мемлекеттік әлеуметтік-саяси қоғамдастықтың барлық салаларында, әлеуметтік, қоғамдық және мәдени байланыстарда, әлемдік қоғамдастықтың қалыптасуы мен ұзақ жылдық дамуында мәдениетаралық қарым-қатынас тоқтаусыз процесс. Жаһандану процесінің дамуын әр мемлекеттің даму мүмкіндігіне жол ашатын заман ағымы, объективті процесс деп қарайтын болсақ, ұлттық құндылықтарының, мәдени ерекшеліктерінің, әлемді тануда өзіндік ұлттық дәстүрлік моделінің **беріктігінің** негізінде, ғаламдық жақандану процессінде бәсекеге қабылетті болуы сол заман ағымына ілесу, қатардан қалмау үшін мемлекеттің ұлттық даму стратегиялары мен ғаламдық жаһанданушы әлемге енетін даму мүмкіндіктерін айқындайтын жоспары болуы маңызды. Сондықтан да ХХІ ғасыр – «ақпарат ғасырында» әлемдік елдер арасында ақпараттар мен мәдениеттердің тоғысуы, алмасуы, дамуы, ассимиляциялануы, жойылуы даусыз. Мұның барлығы әр ұлттың, әр халықтың бәсекеге қабілеттілігіне, ұлттық құндылықтар мен мәдениетке, тілге деген құрметі мен жанашырлығына байланысты. Бұл тұрғыда «Мәдени жаһандану» түсінігі мәдениеттердің универсализациялануына

деген талпыныс құбылысымен қатар әлеуметтік мәдениет экспанциядан қашумен ұлттың ұлттық тұтастығын сақтау, ұлттық мәдени құндылықтарын жаңғырту, дамыту, бәсекеге қабілеттілігін арттырумен түсіндіріледі [1]. Бұл туралы С.С. Құнанбаева өзінің «Көптілді тұлға қалыптастырудағы Когнитивті лингвистиканың концептологиялық негіздері» атты еңбегінде былай деген: «в условиях существующих вызывов для сохранения национальной идентичности првомерно усиление внимания и научно-теоретических исследований в формировании этнокультурной структуры личности, выдвижение этнокультурного образования, направленного на формирование национально-этнической самоидентификации личности с одновременным освоением ценности мировой культуры, на создание национальной системы обучения и воспитания, базирующейся на лингвокультурном плюрализме, многообразии культур и этносов, толерантного и уважительного отношения к культурным ценностям народов, с целевой задачей формирования поликультурной и многоярусной личности, способной, в силу широты ценностных ориентиров и духовной открытости эффективно самореализовываться, сохраняя свою этническую структуру личности в условиях полиэтнического мира» [2, 8].

Қаймағы бұзылмаған ұлттық тұтастықты сақтау, ұлттық мәдениет пен тілді, ұлттық құндылықтарды көздің қарашығындай қорғау, мәдениеттер тоғысында этномәдени біліммен сусындаған бәсекеге қабілетті «мәдени тұлғаның» этномәдени құрылымын қалыптастыру бүгінгі тәуелсіз Қазақстан Республикасының даму стратегияларының бірі. Бұл мақсатта «Рухани жаңғыру» бағдарламасы және «Жаңартылған білім мазмұны мазмұны», «Үш тұғырлы тіл» т.б. бағдарламаларының жүзеге асырылуы заман талабына сай, әлемдік жаһандануда бәсекеге қабілетті «мәдениетаралық қарым-қатынас субъектін» [2, 14] қалыптастыруға бағытталған.

Елімізде жүзеге асырылып жатқан мемлекеттік бағдарламалар отандық оқу орындарындағы оқушылар мен студенттер, ұлттық мектептерде оқитын өзге ұлт өкілдері, елімізде білім алып жатқан шетел азаматтарының коммуникативтік, мәдениеттанушылық құзыреттілігі сияқты негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыру қажеттілігін талап етеді. Бұл проблеманы шешу сөйлеуді лексикалық құралдармен байыту, тілді меңгеруді тек қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар ұлттық тәлім-тәрбие мен мәдениетпен танысу әдісімен, сондай-ақ өзге ұлт өкілдерінің, жастар мен жасөспірімдер ортасында әлеуметтік-мәдени бейімделу әдісімен жетілдірумен, мемлекеттік тілдің (қазақ тілі) мәртебесін көтерумен байланысты. Белгілі болғандай, кез-келген халық әлемді рухани құндылықтарға деген қарым-қатынастың белгілі түрлерінде қалыптастырып, әлеуметтік ортада адамның қоғамдағы

мінез-құлық нормаларын орнатады, тілдік бейнеде қоғамдық қарым-қатынас түзеді. Бұл нормалар мен танымдық көзқарастар әр ұлттың тілінде тілдік таңбалар арқылы белгіленіп сақталады. Қазақ тілі, басқа да ұлт өкілдерінің тілдері сияқты, мәдениеттің көріністері арқылы этносқа тән әлемді қабылдау және концептуалдандыру тәсілін көрсетеді, бұл танымдық көзқарастар жүйесіне, ұжымдық философияға негізделеді.

Мәдениетаралық, этникааралық диалогты кеңейтудің қазіргі жағдайында фольклорда көрсетілген халықтың ұлттық менталдығына сүйене отырып, ұлттық мәдениеттің прецеденттік (үлгілілік) мәтіндері арқылы тілді үйрету қажеттілігі артады. Табиғи қарым-қатынас шындықты түсінуге көмектеседі және әрбір нақты қарым-қатынас жағдайында әр түрлі мәдениеттер өкілдері арасындағы өзара түсіністікті жеңілдетеді. Негізгі халықтық әдеби жанрларының арасында кең танымал және жиі қолданысқа енетіндері мақал-мәтелдер болып табылады. Олардың сипаттарының барлық халыққа ортақ ерекшелігі жалпы ұлттық сипаттылығында және ортақтығында, бұл қысқа да нұсқа халықтың даналық сөздерінің ортақ ерекшеліктері бар. Мысалы: мақал-мәтелдер барлық ұлттар мен ұлыстардың ауыз әдебиетінде бар және олар тарихи тәжірибе мен қоғамдық тәртіп, мінез-құлық нормалары, адами қасиеттермен қатар қоршаған дүние туралы философиялық фәлсапа болып табылады.

Шын мәнінде мақал-мәтелдердің функциясы кең мазмұнға ие. Мақал-мәтелдер үйретеді, иландырады, кеңес береді, сақтандырады, тәрбиелейді, жақсылықты үлгі ете отырып жамандықтан тияды тұтастай алғанда, тұлғаның жеке басын қалыптастырады. Сондықтан да мақал-мәтелдерді сабақта қолдану білім алушының сөздік қорын арттырып, тіл байлығын дамытып, таным шеңберін кеңейтіп қана қоймай, сонымен қатар бір уақытта рухани тәрбие мен адамгершілік нормаларды да жас ұрпақ санасына сіңіреді.

Жас ұрпақты, шетелдік білім алушыларды, қазақ тілін екінші тіл немесе шетел тілі ретінде оқыту процесінде студенттерді қазақ ұлтының ұлттық сипатындағы негізгі ерекшеліктерімен таныстыруға мүмкіндік беретін мақал-мәтелдер сияқты тиімді, ақпараттық, кумулятивті, көркем-мәнерлі, ауызекі халық шығармашылығының жанрларымен таныстырудың, оқытудың әртүрлі әдістері бар: оқытудың әртүрлі кезеңдерінде тиісті күрделілік деңгейіндегі тапсырмаларды қолдану тиімді болар еді. Сабақта қолданылатын материалдардың қызықты болуына, әдістемелік жұмыстарды әр алуан етуге көмектеседі. Сонымен қатар мақал-мәтелдер – өзі тұнып тұрған тәрбиенің қайнар көзі сол арқылы ұлттық таным мен рухани мәдениетті жас ұрпақ бойына сіңіруге, ұрпақ тәрбиесіне ықпал ету, рухани тәрбие мен білімді қатар беруге жол ашады.

Кез келген халықтың мақал-мәтелдерінде айтылған ой – сол халықтық даналығының, поэтикалық, менталдылықтың көрінісі. Халықтық фольклор тарихи түрде қалыптасады және нәтижесінде ұжымдық тәжірибе мен жалпы халық білімін жинақтайды.

Мақал-мәтелдер сонымен қатар құрылымдық көркемдігімен ерекшеленеді, олардың поэтикалық формасы бар (екі жақты және одан да көп). Нақыл сөздер мен мақал-мәтелдердің кең таралуына халық шығармашылығының жалпы жанры үшін рифмалау және аллитерация тәсілдері ықпал еткен. Дәлелді, кең ауқымды, қысқа да нұсқа сөздер барлық халық өкілдерінің күнделікті сөздерінде қолданылады. Оларды біле отырып, күнделікті сөйлеу тәжірибесінде білім алушылар, оқушылар оқилатын тілді, немесе ана тілін жақсы білетіндігін көрсете алады. Мақал-мәтелдердің көркемдік ерекшелігінің арқасында өз ойын нығайтып, тарихи тәжірибе қорытындысы ретінде мақалды дәлел ретінде көрсетіп өз ойын дәйектей алады. Жалпы өмірлік қағидалар, адамгершілік ұсыныстар, дүниетанымдық құндылықтар мақалдарда метафориялық түрде айтылады. Жарқын, мәнерлі, көбінесе өткір, парадоксалды, эпитеттерге бай мақал-мәтелдер тілі жастарды ұлттық әдеби тіл қазынасына баулиды.

Мақал-мәтелдерді сабақта пайдаланумен байланысты әдістемені әр түрлі тәсілдермен көрсетуге болады. Мысалы:

Ойын сипатында: «Ақ сандығым – ашыл! Ішінен мақалдарым шашыл!»

Бұл ойында сынып топтарға, командаларға бөлінеді және ұсынылған тапсырмаларды орындайды. Жеңімпаз дұрыс жауаптардың санымен, олардың толықтығымен, дәлелдемелерімен, сенімділігімен, өздігінен табылған нұсқалардың сапасымен анықталады. Жаттығулар аудиторияда оқытушының бақылауымен орындалады, сондай-ақ үй тапсырмасы ретінде алдын ала дайындауға да болады. Бұл сабақта уақытты үнемдеуге және оқушының сабақтан тыс уақытында кеңінен ізденуге мүмкіндік береді.

«Сөйле мақал!» Презентация арқылы мақалдарың астарлы мазмұнын ашу. Адамгершілік мазмұнының фольклорлық материалымен жұмыс жасаудың тиімді әдісі – презентацияларды дайындау және одан әрі байқаулар ұйымдастыру болып табылады. Мұндай жұмыс тақырып бойынша материалды іріктеу мен құрылымдауды, көрнекі безендіруді көздейді. Интернационалдық топта талдау кезінде тақырыптар бойынша өзекті топтамаларды талқылау, әр түрлі халыққа тән ортақ құндылықтарды, бірыңғай басымдықтарды анықтауға мүмкіндік береді: патриотизм, еңбексүйгіштік, махаббат, достық, оқу, мейірімділік, үлкенге құрмет, кішіге ізет, мінез-құлық, т.б тақырыптарын кеңінен қолдануға

болады. Сонымен қатар, мақал-мәтелдермен жұмыстың стандартты классикалық бағыттары практикалық сабақтарды түрлендіруге, оларға шығармашылық сипат беруге, ұлттық мектептер мен шетелдік оқушылардың сөйлеу қызметін ынталандыруға, оларды табиғи қарым-қатынас жағдайында сөйлесу шеберлігін қолдану мақсатында қазақ тілін үйренуге деген құлшынысын дамытуға, ынталандыруға зор мүмкіндік береді.

Сюжеттік рөлдік ойындар түрінде:

Бұл ойындарды сабақта, тәрбие сағаттарында қолдануға болады. Сабақтың басты мақсаты, оқушылардың сөздік қорын дамыту, табиғи тұрмыстық жағдайларда қолдануға үйрету, мақалдар арқылы бала тәрбиесіне ықпал ету, отан сүйгіштікке, ата-ананы құрметтеуге тәрбиелеу. (Жоғарғы сыныптарға арналған).

Ойынға қойылатын талаптар:

- мақал-мәтелдерді семантикалық мағыналарына қарай орнымен қолдану;

- ойында мақалдардың қайталанып қолданылмауына мән берілуі керек;

- берілген жағдайға сай мақалдарды қолдану;

- мақалды диалог құрастыру;

Мысал. Берілген жағдаят:

1. Қарт әке мен шеше қам көңіл болып отыр. Әлпештеп-аялап өсірген жалғыз ұлын шетелде оқытып еді, енді шетелдік бойжеткенге үйленіп сонда кетпекші. Әрине ұлы әке-шешелері көнсе шетелге алып кетпек. Бірақ қартайғанда туған ел – туған жерден алыстап, тілін білмейтін, туған – туысы жоқ жат елге барып қалай өмір сүрмек?

Тапсырма:

1. Оқушылармен жағдаятты талқылау;

2. Кейіпкерлердің психологиялық портретін бейнелеу;

3. Жағдаяттың дұрыс шешешімін талқылау;

4. Берілген жағдаятқа байланысты рөлдерге бөлу (әке, шеше, бала);

5. Жағдаяттың дұрыс шешешіміне сәйкес мақал – мәтелдер арқылы диалог құрастыру;

Тапсырма сыныптағы оқушылардың білім деңгейлеріне сай қолданылуына мән берілуі керек. Сынып екі топқа бөлінеді. 1 топ баланың диалогына қажетті мақалдарды жинастырып дайындайды. 2 – топ ата-ананың диалогына сай мақалдар мен мәтелдерді жинақтап отырады.

Белсенділігі жоғары, тез жұмыс істейтін сынып мақалдарды диалог мазмұнына сай болжап, өздері іріктеп жинай алады.

Белсенділігі де, жұмыс жылдамдығы да орташа сыныпқа

алдын ала қажетті мақал-мәтелдердің түрлері жағдаятқа байланысты дайындалып қойылады. Ойын кезінде беріліп диалог құруға көмекші материалдар ретінде беріледі.

Сабақ барысында құралған мақалды диалог:

Оқудан келген баласын көріп қуаныштан төбелері көкке жеткен әке мен шешенің қуанышы көпке бармады:

Ұлы: Білімдіге дүние жарық, білімсіздің күні кәріп» демекші әкешесі мен білім алып шалғайдан арман арқалап алыстан келдім.

Әкесі: Ел үмітін ер ақтар, Ер атағын ел сақтар» деген, елің үшін еңбек етсең саған артқан үмітімнің ақталғаны ғой.

Анасы: Ер елін аңсайды, Қаз көлін аңсайды» сағынып, сарғайып жүр едік жалғыздың төбесін көрем бе, – деп. Қош келдің құлыным!

Ұлы: Араман ерге қанат бітіреді» екен, әке-шеше, арманым әлі таусылған жоқ.

Әкесі: Бас кеспек болса да, Тіл кеспек жоқ» неге күмілжіп отырсың?

Ұлы: Көз мыңды көрер, Көңіл бірді сүйер» деген ғой әкешім! Мен ағылшын қызына ғашықпын. «Кеңесіп пішкен тон келте болмас» сіздермен ақылдаспақпын.

Анасы: Сырын білмеген аттың да сыртынан жүрме» деген салты, діні, тілі бөлек, шалғайдағы елмен қалай құда болмақпыз?

Әкесі: Екі бай құда болса, арасында жорға жүрер, Екі кедей құда болса арасында дорба жүрер, Бай мен жарлы құда болса, ‘Қайдан құда болдық’ деп зорға жүреді деген, бұл қалай болғаны?

Ұлы: Ғашықтық ханды да, қараны да теңестірер»

Әкесі: Жә, «көп жасағаннан емес, көпті көргеннен сұра». Енді не істемек ойың бар?

Ұлы: Сүюдің көркі – теңінде» деген сол қызға үйленіп, сонда тұрсам деймін. Сіздерді сонда алып кетпекпін.

Әкесі: Елінен безген ер оңбас, Көлінен безген қаз оңбас». Өзге елден келін түсірсек те елден кету – ердің ісі емес!

Анасы: Жаман келін – төркіншіл, Жаман күйеу – қайыншыл». Қазақта келін түсірмек бар да, күшік күйеу болмақ жоқ.

Әкесі: Ел қозғалса, жер көтермес ауыр бар, Жел қозғалса, қарлы боран дауыл бар». Ел – аман, жұрт – тыныш заманда «өзге елде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол!»

Анасы: елдестірмек – елшіден, жауластырмақ – жаушыдан», үйленуіңе қарсы емеспіз. Келінді елге әкел!

Ұлы: Атадан бата алмай үй болмас, Ордадан үлгі алмай би болмас» Әке, ана, беріңіздер баталарыңызды! Келінді алып елге ораламын!

Қорытынды: оқушылар мақалдардың семантикалық астарлы мағынасы мен оларды орынды қолдануды үйренеді. Тіл байлықтары мен

сөздік қорлары дамиды. Тектілік пен адами қасиеттерді, патриоттық пен отан, ел, ата-ана алдындағы жауапкершілікті бойына қалыптастырады.

Тест түрінде: Қазақ тілі мен әдебиеті екінші тіл ретінде енген ұлттық мектептер мен шетелдік студенттерге, сонымен қатар қазақ тілі мен әдебиеті сабағында қолдануға болатын тест түрлері:

«**Отан**» тақырыбына қатысты мақалдарды таңдаңыз:

A. Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей.

Ә. Өз үйің – өлең төсегің.

B. Қара қазан ортаймайды, таспайды,

Ошақсыз-ақ, отсыз қайнай бастайды.

C. Екі тау бас қоспайды,

Екі ел бас қосады.

Ағылшын тілі шетел тілі ретінде енген білім ордаларындағы білім алушыларға арналған тест түрі:

«**Темірді қызған кезінде соқ**» мақалының мағынасына сай келетін мақал-мәтелдерді таңдаңыз:

A. Everything is good in its season.

B. Health is better than wealth.

C. The early bird catches the worm.

D. A friend in need is a friend indeed.

Мақалдарды мағыналарына қарай сәйкестендіру тапсырмалары:

Тапсырма: мақалдарды мағыналарына қарай сәйкестендір:

Атадан ұл туса игі, Ата жолын кұса игі	Әкеге қарап ұл өсер, Анаға қарап қыз өсер.
Ақыл жастан, Асыл тастан	Ақыл жас ұланнан, Жүйрік тай құнаннан
Көп алғысы көгертер	Жаңбырменен жер көгерер Батаменен ел көгерер

«**Құпия мақал**» Құбылыстың немесе заттың мәнін көркем сурет арқылы беру, мақал-мәтелдерді пайдалану жас аудиторияға жағымды әсер етіп эстетика, мораль, ілтипаттылықты үйретеді. Бұл ойын тапсырмасының мақсаты оқушылардың тілдік қорын дамыту, мақал-мәтелдердің семантикалық мәнін ашу, оларды ұжымдық қарым-қатынаста, табиғи жағдайларда қолдануға үйрету. Мақалдар арқылы білім алушыларға тәрбиелік ықпал ету.

Қажетті құралдар: суреттер, презентациялар немесе суретті плакаттар.

Ойынның барысы: оқушылар топтарға бөлінеді. Оларға заттардың емесе қимыл, іс-әрекеттерді білдіретін суреттер ұсынылады. Топтар арасындағы қатысушыларың ойынның ұшқырлығына қарай суреттер арқылы мақал-мәтелдерді тауып, олардың семантикалық мағынасын

ашулары керек. Сонымен қатар олардың қолданылатын аясын, жағдаяттарды айтып мысалдармен көрсетулері керек. Мысалы: әке, оқ, шеше, тонның суреттері беріліп, оқушылар «Әке көрген – оқ жонар, шеше көрген – тон пішер» деген мақалды тауып оның мағынасын, қолданылу аясын, стиуациялық көрініс арқылы мысалдармен түсіндіреді.

Мақал-мәтелдердің күрделілігіне қарай, білім алушылардың жас ерекшелігі мен тілді меңгеру деңгейіне сай деңгейлеп оқытқан абзал. Оларды оқытудың кез келген кезеңінде қолдануға болады. Ең алдымен оқушыларға мақалдардың морфологиялық, семантикалық негізін түсіндіріп алу керек. Бұл жағдайда пропедевтикалық жұмыс мақал-мәтелдердің құрамына кіретін тілдік бірліктердің этимологиялық және дыбыстық талдауын есепке ала отырып құрылады. Мысалы, «Қасқырдың ауызы жесе де қан, жемесе де қан» деген мәтелді алар болсақ, «қас» (з.е) түбір – жау, дұшпан, жамандық жасаушы деген мағына берсе, сонымен қатар «нағыз», «өте» деген мағыналарға да ие. Мысалы: «Қас батыр» – нағыз батыр, ержүрек деген мағынада да қолданылады. «Қыр» (ет.) жұрнақ – жою, құрту, өлтіру, тұқымын тұздай құрту, барлығын жою деген мағына береді. Сонымен «қасқыр» – барлығын түгелімен жоюшы, жау деген мағынаға саяды. Бұл атау қасқыр аңының малшылар өмір тіршілігіндегі жасаған зиянды әрекетіне байланысты қойылған болуы керек. Мысалы: жалпы қасқыр аңы малшылар ауылына қорадағы малға түссе, тек біреуіне ғана ауыз салмай, барлық малды жарып, тамақтап, қансыратыпқырыпкететін болған. «Қасқырдың ауызы жесе де қан, жемесе де қан» деген мақал қасқырдың табиғатындағы осындай жауыздығы мен ашкөздігін сипаттап, образды түрде бейнелеп, аяушылықты білмейтін, жауыз адамға қаратылып айтылып отырғандығын білім алушыларға түсіндіру керек.

Мақал-мәтелдермен, сондай-ақ фольклордың басқа да жанрларымен сыныптық жұмыс жасау, көптеген дидактикалық жұмыстар жасауға болады. Сондықтан оқытудың кешенді сипаты болады. Мақал-мәтелдердің лексикалық және грамматикалық жұмыс әдістемесі:

1) оқытушы ұсынған фразеологизмдердің, ертегілер, мақал-мәтелдердің мағынасын түсіндіру;

2) мақал немесе мақал-мәтелдердің бөліктерін біртұтас бүтін етіп біріктіру;

3) мақал-мәтелдерде, сондай-ақ фольклордың басқа да оқылатын жанрларында құнды басымдықтарды анықтау.

4) ұлттық мектептерде ана тілінде қазақ тіліндегі мазмұндық аналогтарды/ антиподтарды іздеу;

5) таңдалған фольклорлық жанрға кіретін сөздер мен тұжырымдамалардың этимологиясы мен семантикасын түсіндіру;

б) курстың күнтізбелік-тақырыптық жоспарына сәйкес грамматика бөлімдерін ескере отырып, түрлі фольклорлық жанрлардан мысалдар таңдау.

Лингводидактикалық сегментацияның мақсаты – ұлттық мектептердегі білім алушылар мен шетел білім алушыларына ментальды білімге негізделген тарихи тәжірибелік ақпаратты мәдени ұйымдастырылған түрде кәсіби тәжірибеге сүйене отырып табиғи «коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру. Ұсынылған әдістемелік тәсілдер мақал-мәтелдердің арнайы мәтіндерімен жұмыс істеу барысында әрекет алгоритмін білдіретін тапсырмалар үлгісінде коммуникативтік міндеттерді шешуге арналған.

«Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы», - деп әлемнің екінші ұстазы Әбу Насыр Әл Фараби бабамыз айтқандай оқыту мен білім беруді тәрбиемен ұштастыра жүзеге асыру рухани білім мен тәрбиемен сусындаған, адамгершілік қасиеттерді бойына сіңірген, ғаламдық жаһандану мен ақпарат ғасырында әлемдік бәсекеге қабілетті, заманауи, білімді, «мәдени коммуникативті» тұлға қалыптастыру бүгінгі тәуелсіз еліміздің басты мақсаты.

Мақал-мәтелдерді сабақта қолдану, ұрпақ білімі мен тәрбиесінде тәрбиенің қайнар көзі ретінде қарастырылып білімді жинақтаушылығы (кумулятивтілік), тәрбиелік, тарихилық пен өмірлік тәжірибенің қорытындысы ретінде әдеби көркемділігі мен образды суреттілігімен ерекшеленеді. Яғни сабақта еңбектің, достықтың маңыздылығын көрсететін мақал-мәтелдер жастар білімі мен тәрбиесінде маңызы зор, сондықтан «Ақыл – тозбайтын тон, білім – таусылмайтын кен», «Білім – ер азығы, ер – ел азығы», «Оқу - инемен құдық қазғандай», «Ақыл – дария, алсаң да таусылмайды. Жер – қазына, саусаң да таусылмайды», «Білімдіге дүние жарық, Білімсізге дүние кәріп», «Өнер – таусылмас азық, жұтамас байлық», «Өнерлі жігіт өрге озар, Өнерсіз жігіт жер соғар», «Өнер көпке жеткізеді, көкке де жеткізеді», «Оқу – білім бұлағы, білім – өмір шырағы», т.б. мақалдарды күнделікті табиғи ортада, ұлтаралық коммуникацияда қолдану коммуниканттар арасындағы сыйластық пен түсінушілікті, достық қарым-қатынасты түзудің, коммуниканттар арасындағы жағымды атмосфера мен симпатияның нақты көрінісі болар еді.

Осыған ұқсас мақал-мәтелдерді іздеу және сабақта оларды талдау мәдениет диалогы негізінде оқытуды көздейді, этносаралық қарым-қатынастарды үйлестіруші ретінде әрекет етеді. Бұл «мәдениетаралық құзыреттіліктің табысты қалыптасуына ықпал етеді: оқытудың ерте сатысында білім алушылар сол елдің тарихы мен мәдениетімен танысады, осылайша тілді одан әрі оқытудың негізі қаланады.

Өз бетінше жұмыс ретінде оқушылардың ана тіліндегі нұсқаларына қазақ тілінде мазмұнды аналогтарды іздеу бойынша тапсырма ұсынған жөн. Бұл оқушылардың өзін-өзі бағалауын көтеріп, оқытушылар мен оқушылардың әр елдің тілі мен мәдениетіне деген сыйластығын көрсетеді. Бұл өзге тілді үйренуге қолайлы, тепе-тең жағдай жасайды. Сонымен қатар, бұл білім алушыларда байқағыштықты, сөз мағынасына, сөздің шығу тарихына, тұрмыстық қарым-қатынаста қолдануды дамытуға мүмкіндік береді. Сөзге назар аударып, салыстыру, қорытынды жасай білу, басқа тіл мен мәдениеттің поэтикалық призмасы арқылы әлемге қарау қабілеті сияқты әдістерді қолдануға көмектеседі. Мысалы:

Мақал-мәтелдердің фольклорлық жанрларына кіретін тұжырымдамалардың этимологиялық талдауын осы ұғымдардың өздерінің шынайы мәнін анықтаудан бастауға болады. «Мақал», «мәтел» сөздерінің орыс нұсқалары олардың халық шығу тегін және ұзақ ауызша болмысын көрсетеді: «сөз», «сөйлеу/әңгіме» деген мағынада болса, түркі тілдес халықтарда (қазақ, қырғыз, әзірбайжан) тілдерінде мақал «аталар сөзі» қазақ тілінде сонымен қатар «аталар өсиеті» деп те аударылады. Бұл сондай-ақ олардың шығу тегі «сөз» ауызша түрін білдіреді, сонымен қатар отбасылық құндылықтардың маңыздылығын, үлкендерге құрметпен қарауды, даналық сөздерге сай әрекет ету дегенді көрсетеді.

Тұжырымдаманың этимологиясымен жұмыс істеу барысында студенттердің іс-қимыл алгоритмі әр түрлі нұсқалармен ұсынылуы мүмкін. Бірінші нұсқа – «мақал» ұғымының шығу тегі, оның білім алушының ана тіліндегі мәні туралы анықтама жасау. Екінші нұсқа-фольклор жанры ретінде олардың құндылығы көрсетілген мақал-мәтелдер мен сөздерді таңдау.

Оқитын тілдің сөздерін этимологиялық талдау өте күрделі мәселе болып табылады, сондықтан ұзақ уақыт бойы аудиториядан тыс тапсырмаларды орындау үшін тапсырмалар ұсынылуы мүмкін. Тұжырымдаманың мағынасын түсіну сөздің әр түрлі бөліктерінің сөздерінде түбірді бөлуге немесе бір түбірлік сөздерді топтастыруға жаттығулар береді. Мысалы, бір түбірлік сөздер қолданылған мақал-мәтелдерді табу; олардың сөйлеу бөлігін анықтау; сөздердің құндылық мағынасын түсіндіру: «Суын ішкен құдығыңа түкірме», қайда тұрсаң, қайда өмір сүрсең де сол жерге, елге жамандық жасама, адал бол, татулықта өмір сүр деген мағынада.

Халық даналығы ережелерінің педагогикалық құндылығы ерекше, өйткені мақал-мәтелдер материалында кез-келген грамматикалық тақырыптың білімін меңгеруге және қажетті практикалық дағдыларды меңгеруге болады. Сөздің мұндай күрделі бөлігі тіліді оқытудың барлық

кезеңінде оқытылады. Мақал-мәтелдер мен фразеологизмдерінің көптүрлілігі олардың байлығын әртүрлі тапсырмаларды қолдана отырып пайдалануға мүмкіндік береді. Ауызша халық шығармашылығының шағын түрлерін қолдану әдістемесі тапсырмалардың дәстүрлі түрлерін қамтиды. Мысалы: құрмалас сөйлем мен оның түрлері, зат есім, сын есім, сан есім, етістік, етістіктің шақтары, сөйлем мүшелеріне талдау, дыбыстық талдау, т.б жаттығуларды жасауға материал ретінде қолдануға болады. Тапсырмалар сонымен қатар командалық ойын сипатында болуы мүмкін, онда топ командаға бөлінеді және әр түрлі етістік тақырыптарды пысықтауға арналған жаттығуларды орындайды. Жарыс сипаты оқытушының берілген жауаптардың саны мен сапасын ескеруімен қамтамасыз етіледі. Ойын әдістемесінің басқа нұсқасы дербес/үй және сынып/аудиториялық жұмыстың үйлесімділігін болжайды. Мысалы, оқушыларға белгілі тақырыптағы мақал-мәтелдерді таңдау тапсырмасы беріледі. Сабақта команда мақал-мәтелдерді ұсынушы және оны түсіндіруші рөлдермен өзгереді.

«Жалпы, оқытудың белсенді әдістері практикалық бағыттылықты, ойын әрекетін жандандырады, оқушылардың шығармашылық әлеуетін ынталандырады, әртүрлі коммуникацияларды (диалог, монолог, пікірталастар, келіссөздер) және өндірістік жағдайларды модельдейді. Олар сондай-ақ білім алушылардың тәжірибесі мен білімін қолдануымен, топтық жұмыс түрімен, оқушылардың - оқытушымен және өзара бір-бірімен белсенді әрекеттестігімен, яғни интеракциямен сипатталады» [3, 265].

Сонымен, қорыта келгенде мақал-мәтелдер әр халықтың сан ғасырлық өмір тәжірибеден жинақталған, тілдік сипаттағы мәдениеті мен салт-дәстүрінің қайнар көзі. Ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отыратын асыл қазынасы, тәрбиенің тәжірибелік сипаты бар нақты факттермен дәлелденген өмір қағидасы. Халық фольклорын ұрпақ жадына сіңіру мен қатар тәрбиені ұштастыра білген бабалар сөзі – мақал-мәтелдер өскелең ұрпаққа білім мен тәрбиені үйлестіре берудің ең тиімді жолы, тәрбиенің негізгі құралдарының бірі болып саналады. Мақалдар мен мәтелдерде халықтың қаймағы бұзылмаған ұлттық менталитеті мен әлемді бейнелейтін менталды-тілдік суреті бар. Халық мұрасын сақтау, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу мен қатар ұлттық мәдени жауһарларды ұрпақ жадына сіңіру, мәдениетаралық қарым-қатынаста тиімді пайдалану мен ұлтаралық мәдениетті таныту, татулық пен бірліктің, қозғаушы күші ретінде ұлтаралық қарым-қатынаста қолдану оқу мен тәрбиеде үлкен жетістіктерге жетуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

1. Қазақ халқының мақалдары мен мәтелдері. // М.О.Әуезов атындағы Әдебиет өне өнер институты. – Алматы, 2001.
2. Кунанбаева С.С. Концептологические основы когнитивной лингвистики в становлении полиязычной личности. – Алматы, 2017. – 264 б.
3. Филиндаш Л.В., Паудяль Н.Ю. Интерактивные методы формирования коммуникативных навыков: новые тенденции в преподавании речеведческих дисциплин // Риторика в контексте образования и культуры. Материалы XIX Международной научной конференции, посвященной 100-летию РГУ имени С.А. Есенина. – 2015. – 263-268 с.
4. Тер-Минасова С.Г. Тіл және мәдениетаралық коммуникация. – Алматы. 2018. – 320 б.
5. Дүйсембінова Р. Қ. Кәсіби педагогика: Оқулық. – Алматы: 2012. – 348 б

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК НА УРОКЕ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Нурбекқызы М.¹, Булатова С.М.²

¹Магистрант 2 к., специальность 6М021000 - Иностранная филология,
²доктор филологических наук, профессор,
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан
e-mail: mairosh.aa@mail.ru

В статье рассматривается методика использования в образовательном процессе пословиц и поговорок, которые играют важную роль в формировании личности, его национального менталитета и знаний о национальной культуре и национальных ценностях, что особенно необходимо в XXI веке, в эпоху информации и глобализации. Проанализированы теоретические основы и практические приемы работы с пословицами и поговорками для формирования межкультурно-коммуникативной компетенции учащихся.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, пословицы и поговорки, национальная ментальность языка.

Статья поступила 03.04.2019

FEATURES TALK SHOW ON KAZAKH TELEVISION

Zeynollaqyzy M.¹

¹Undergraduate of Journalism of Ablai Khan
KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: merekezhan_20@mail.ru

In connection with the requirements of modern society, many talk shows are formally transformed, and each of them has its own purpose and peculiarity. Talk show is a program that can attract millions of viewers on the air and is also a dynamic genre of journalism on the Kazakh TV channel. The purpose of the article is to identify the strengths and weaknesses of the talk show on the KazakhTV channel. The empirical basis of the article is the current program of «Қарекет».

Keywords: talk shows, analysis, journalism, television, target audience, talk show participants, communication, discourse, television discourse, comparative analysis, observation.

УДК 316.770
ҒТАМТ 19.01.11

ҚАЗАҚ ТЕЛЕАРНАСЫНДАҒЫ ТОК-ШОУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ ӨЗГЕШЕЛІГІ

Зейноллақызы М.¹

¹Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ магистранты
мамандық «6М050400-Журналистика»
Алматы, Қазақстан
e-mail: merekezhan_20@mail.ru

Мақалада қазақ телевидениедегі ток-шоу бағдарламалар миллиондаған көрермен жинайтын, қарқынды дамып келе жатқан журналистика жанры ретінде қарастырылып, олардың ерекшеліктері зерттелген. Мақала қазақ телеарнасындағы ток-шоулардың ұтымды жақтары мен кемшіліктерін ашып көрсетуге бағытталған. Мақаланың эмпирикалық негізін «Қарекет» ток-шоу бағдарламасы құрайды.

Кілт сөздер: ток-шоу, журналистика, телеарна, қазақ аудиториясы, студия қатысушылары, коммуникация, дискурс, телевизиялық дискурс, салыстыру, бақылау.

Ток-шоу – өзге журналистика жанрына ұқсамайтын ағыны бөлек арна. Ол – нақты айғақтар мен өмірде болған немесе болып жатқан оқиға туралы шындықты жариялайтын бағдарлама. Көпшілік ток-шоу бағдарламаларын телеарна рейтингін көтеру мақсатында жасалған шоу деп бағаласа, өзгелер әлеуметтік проблемаларын талқылау алаңы деп біледі. Дегенмен, сауатты сценарийге құрылған ток-шоу – арнаның рейтингін көтеретін бірден-бір құрал ретінде қолданылады.

Бұл жанр америкалық экранда ХХ ғасырдың 60-жылдары пайда болды. Оның негізін қалаушы – жур-налист Фил Донахью. Жанр-дың пайда болуына қатысты ел арасында түрлі аңыздар тараған екен. Бірде тікелей эфирде Фил Донахью студияға шақырылған қонаққа қояр сұрақ таппай, дал болады. Келеңсіз жағдайдан сәтті шығудың жолын іздеген жур-налист, студияда отырған көрер-мендердің бірінен: «Қонағымызға қояр сұрағыңыз бар ма?» деп сұрайды. Әп-сәтте көрерменнің де сұрағы табыла қалады. Міне, осылайша, әйгілі журналист ток-шоу жанрын дүниеге әкелген.

Қазіргі қазақ телевизиясында қазақ тілді өзіндік айтар ойы мен идеясы бар, қоғамдық мәселелердің түйінін таратып, шешілер жолына жол сілтер ток-шоу бағдарламалары көп-ақ. Дегенмен, санда бар сапада жоқ бағдарламалар да баршылық. Көрермендер өзіне керегін таңдау тізгінінен өткізіп, қажетін бағалап, ойға қонымсызын ойдан сызып отыруға мәжбүр. Осы санның арасында телеарнадағы жоғары рейтингтің соңынан ілесіп, журналисттің орнына-әншіні, қоғамдық мәселенің орнына- дау-дамайға толы дискуссия іздеп кететін бағдарламалар да аз емес. Мәселен, олардың тізімін «Қалаулым» жастар ток-шоуы бастап тұр. Соңғы жылдары көгілдір экрандағы хабарлар мен бағдарламаларды тек әншілер мен артистер жүргізетін сырқат жаппай орын алып кетті. Республикамызға әбден белгілі болған, онсыз да экран бетінде ән салып,

би билеп жататын артистер қауымы енді жаппай бір-бір хабардың тұтқасын ұстап шыға келді.

Біз бұл жерде өнер адамдарының талантына, жеке басына, күн көріс жағдайына ешқандай дау айтпаймыз. Бірақ жылтырағанның бәрі алтын емес, «шымшық сойса да қасапшы сойсын» дейтін мәтелді есте ұстауымыз керек. Жүргізуші артистеріміз телевидениенің өзіне тән заңдылықтарын ескере бермейді. Олар сахнадағы еркіндігін, зал толы көрерменді тапқырлығымен қарқ қылатын талантын талғамай әкеліп, көгілдір экранға тықпалайды. Соның салдарынан «жұлдыздар» жүргізетін бағдарламалар салмағы жоқ бос сөзге, арзан күлкіге құрылады.

Заманның тынысы өзгерген сайын ток-шоулар да мазмұндық-формалық жағынан түрленіп, әрбірінің мақсат-мұраттары бір-бірінен ерекшеленіп отырады анық. Ток-шоу-тікелей эфир арқылы миллиондаған көрермен жинай алатын бағдарлама. Оның көрермендерге ықпалын сөзбен жеткізу қиын [1]. Сондықтан да АҚШ, Ресей сияқты алпауыт елдерде мұндай бағдарламалар үшін қыруар қаржы бөлініп, ток-шоу алуан түрлі формада ұйымдастырылып жүр. Қазақстан жағдайын олармен салыстыруға келмейді. Соған қарамастан әлемдік сипат алған ток-шоу еліміз телеарналарында көрініс табуда. Тек оны жай ғана эфир толтыру үшін емес, халыққа пайдасын тигізетін жаңа деңгейге көтеруге күш салу керек. Сол арқылы қазіргі интернетке сүйенген жедел ақпараттар заманында телевизия өз беделі мен орнын жоғалтпайды.

Қазіргі қазақ телевизиясында қазақ тілді өзіндік айтар ойы мен идеясы бар, қоғамдық мәселелердің түйінін таратып, шешілер жолына жол сілтер ток-шоу бағдарламалары көп-ақ. Дегенмен, санда бар-сапада жоқ бағдарламалар да баршылық. Көрермендер өзіне керегін таңдау тізгінінен өткізіп, қажетін бағалап, ойға қонымсызын ойдан сызып отыруға мәжбүр. Осы санның арасында телеарнадағы жоғары рейтингтің соңынан ілесіп, журналисттің орнына – әншіні, қоғамдық мәселенің орнына дау-дамайға толы дискуссия іздеп кететін бағдарламалар да аз емес. Мәселен, олардың тізімін «Қалаулым» жастар ток-шоуы бастап тұр. Соңғы жылдары көгілдір экрандағы хабарлар мен бағдарламаларды тек әншілер мен артистер жүргізетін сырқат жаппай орын алып кетті. Республикамызға әбден белгілі болған, онсыз да экран бетінде ән салып, би билеп жататын артистер қауымы енді жаппай бір-бір хабардың тұтқасын ұстап шыға келді.

Біз бұл жерде өнер адамдарының талантына, жеке басына, күн көріс жағдайына ешқандай дау айтпаймыз. Бірақ жылтырағанның бәрі алтын емес, «шымшық сойса да қасапшы сойсын» дейтін мәтелді есте ұстауымыз керек. Жүргізуші артистеріміз телевидениенің өзіне тән заңдылықтарын ескере бермейді. Олар сахнадағы еркіндігін, зал толы көрерменді тапқырлығымен қарқ қылатын талантын талғамай әкеліп, көгілдір экранға тықпалайды. Соның салдарынан «жұлдыздар»

жүргізетін бағдарламалар салмағы жоқ бос сөзге, арзан күлкіге құрылады.

Ток-шоу жанры өз ішінен бірнеше түрге бөлінеді. Қоғамдық-танымдық: негізгі көтеретін мәселелер: саясат, экономика, әлеуметтік жағдайлар негізінен, мемлекеттегі маңызды мәселелерді қозғайды. Көбінесе эфирге кешкілік уақытта шығады. Бұл ток-шоу түрінің жүргізушісі көрермендерге жақсы танымал адам болуы керек. Оның жүргізушілік қыры кез-келген тығырықтан шыға білуінде. Шоудың жүргізушісі саясатты жақсы біліп, мәдениет пен өнер саласында білімі болуы қажет [2].

Психологиялық түрінде негізгі қозғайтын тақырып адамның жеке өмірі, әлеуметтік мәселелері. Атап айтқанда: отбасы, мансап қуу, сұлулық. Мысалы: «Күйеуім неге кетіп қалды» тақырыбында ажырасу мәселелері қозғалады. Мұндағы қонақтардың көпшілігі қарапайым адамдар, халыққа танымал емес жандар болады. Жүргізуші міндетті түрде танымал адам болуы керек. Бұл ток-шоу жанрының түрінде негізгі қонақтар әйелдер қауымы. Күнделікті түскі уақытта эфирге шығады.

Мамандандырылған ток-шоудың түрі. Бұл ток-шоудың көтеретін тақырыбы – денсаулық, тағам түрлері, балалар болып келеді. Бұл ток-шоудың түрі адамдарға кеңес беру. Ток-шоуда тәжірибе жасау керек болғандықтан міндетті түрле арнайы мамандар шақырылады. Мысалы: денсаулық тақырыбы қозғалса дәрігерсіз бағдарлама өткізу мүмкін емес. Сол сияқты балалар мәселесі айтылғанда арнайы психолог, педагогтар қатысады. Негізгі эфирге шығатын уақыты күнделікті таңғы уақыт.

Дау-жанжалға негізделген ток-шоу: бұл ток-шоу жанрының түрі көбінесе өмірде орын алып жатқан іс-әрекеттерді қозғайды. Тіптен бұл ток-шоуда қонақтар арасында төбелес, айқай-шу, жанжал болуы әбден мүмкін. Сондықтан қауіпсіздік шарасын сақтау мақсатында арнайы жасақталған бағдарламаның қауіпсіздік қызметкерлері болады. Бұл ток-шоу жанрының түрінде отбасылық мәселелер жиі қозғалады [3].

Мақаланың эмпирикалық негізі-қазақ телеарнасындағы «Қарекет» және «Пендеміз ғой» ток-шоу бағдарламалары.

«Қарекет» әлеуметтік ток-шоуында қазақ қоғамында орын алып жатқан елеулі оқиғалар талқыланады. Ток-шоудың негізгі тақырыбы-адам тағдыры, өмір талқысы, тағырыққа келіп тірелген тіршіліктің шешімін табуға жиналған арнайы мамандардың пікірі мен қоғам қайраткерлерінің тұшымды ойы негізгі кейіпкердің арман-тілегіне қанат бітіріп, сынған сенімі мен таусылған төзіміне тірек бола біледі. «Қазақстан» телеарнасында аптасына бес рет көрсетілетін ток-шоудың жүргізушісі ҚР мәдениет қайраткері, дарынды журналист Бейсен Құранбек.

Салыстырылатын екінші бағдарлама Евразия арнасындағы журналист Олжас Сайлаубектің жүргізуімен өтетін «Пендеміз ғой» ток-шоуы. Ток-шоудың негізгі тақырыбы-қоғамда әлеуметтік талқыға түсіп

жүрген «жаңа» проблемалардың жүзін айшықтау.

Мазмұндық мәнін, талқыланған тақырып өзектілін, мәселенің шешу жолдарын іздеу әдістерін салыстыру мақсатында аталған екі ток-шоуда да талқыланған ұқсас түсірілімін алдық. Мәселен, қазіргі таңда өзекті мәселелрдің бірі-қыздардың кеш тұрмыс құру және көпшіліктің көзінде «отырған қыз» атану себебін екі ток-шоу бағдарламасы да талқылаған болатын. Ол «Қарекет» бағдарламасында «Қыз көктемі» (31.01.2018 ж.түсірілім) деп аталса [4], «Пендемиз ғой» ток-шоуында «Отыздан асып барамын» (02.07.2016 ж.түсірілім) [5] деген атауға ие болды. Екі бағдарламаның ютуб арнасында қазіргі уақытқа дейін «Қарекет» ток-шоуындағы «Қыз көктемі» саны 18573 рет қаралса, «Пендемиз ғой» бағдарламасы талқылаған «Отыздан асып барамын» саны 3482 қаралған.

Ток-шоулардың кіріспе бөліміне тоқталсақ:

«Қыз көктемі» тақырыбы бойынша «Қарекет» ток-шоуында алдымен кейіпкер турасында шағын видео-сюжет көрсетілді. Сюжет кейіпкер туралы ақпарат, кейіпкердің шағын сұхбатынан үзінді айтылды. Сюжеттің сапасы өте жоғары, сапалы операторлық жұмыс. Сюжет бастан-соңына дейін көңілге қонымды сазды әуенмен сүйемелденді. Келесі әрекет ток-шоу түсірілім алаңында жалғасады. Жүргізуші Бейсен Құранбек көрермендермен сәлемдесу лебізінен соң, ток-шоу тақырыбын айқындап, бағдарламаға келген қонақтарды көпшілікпен таныстырды. Олардың арасында батыр аналар, психолог, мәдениет қайраткерлері, журналистер және тұрмыста бағын тапқан келіншектер мен тұрмыс жасына келген қыздар болды.

«Отыздан асып барамын» тақырыбы «Пендемиз ғой» ток-шоуында басқаша қарқын алды. Түсірілім барысында бірде-бір сюжет немесе видео-ақпараттар көрсетілген жоқ. Кіріспе сөзді бағдарлама жүргізушісі «отырған қыз» ұғымын айшықтаудан бастап, көрермен және студия қонақтарымен сәлемдесумен аяқтады. Бағдарлама қатысушылары психолог, қыз-келіншектер, ақ жаулықты әжелер және негізгі кейіпкерден құралған.

«Қарекет» ток-шоуының түсіріліміне негізгі бөліміне нақтырақ тоқталсақ, бағдарлама жүргізушісінің еліміздегі тақырыпқа сәйкес статистикалық мәліметтерінен соң, қыз балалардың неліктен тұрмыс құруға асықпау себебін анықтау үшін студия қонақтарымен ортақ әңгіме басталды. Атап өту керек, бағдарлама барысында тұрмыс құруға асығыстық танытпайтын жастарға бірде-бір қатал-сыни көзқарастар, ұрыс-сөгіс пікірлер және «Қашан тұрмысқа шығасың» деген орынсыз сауалдар қойылған жоқ.

Тақырыпқа қатысты шолудан соң ортаға басты кейіпкер шақырылды. Көпшілікпен өз оқиғасымен бөліскен соң, студияда ақыл-кеңеске негізделген жылы әңгіме өрілді.

«Қарекет» ток-шоуындағы осы тақырыптың мәнін аша түсу үшін, бастысы кейіпкерді тұрмыс құруға әрекет арқылы ой салу мақсатында

журналистер ұжымының жасаған тактикасы көзге түседі. Мәселен, басты кейіпкерді ерте тұрмыс құрған өз құрдастарымен, жеңгелік жастағы бақытты анамен, немерелерінің қызығын көріп отырған ақ жаулықты әжемен және психологпен сұхбат құрып, көзбе-көз тілдесу әрекеті кейіпкерге ой салуға көмегін тигізгендей. Аталған видеосюжет бағдарлама барысында үзінді ретінде көрсетіліп отырды. Сюжет соңы саябақта сүйгенін күте-күте жабығып, сыйлауға асыққан раушан гүлін тастап, жалғыз жол тартқан бейнемен, қазақ эстрадасында ойып орын алған МұзАрт тобының «Сен келерсің бір күні» әуенімен сүйемелденіп, көңілге ерекше әсер ете түсті. Журналистік аталған тактика үйлесімді, орынды және сапалы жеткізілген бұл көрініс көптің ойында ұзақ сақталары сөзсіз. Себебі, адам ақпараттың көп бөлігін көзбен көру және эмоциялық дәрежеде сезіну арқылы сақтап қалады.

«Пендеміз ғой» ток-шоуында аталған тақырыпқа мазмұндас «Отыздан асып барамын» шығарылымы тек студия қонақтарының пікірталасына құрылды. Басты кейіпкерді жапа-тармағай «Тұрмысқа шық!» деп бас салудан басталып, соңы ешбір ережесіз, жүргізушінің өзіне құлақ аспаған мағынасы ашылмаған бағдарлама болды. Ток-шоу барысында негізгі Кім? Не? Қашан? Деген негізгі сұрақтардың өзі ашылған жоқ. Меніңше, бұл жүргізушінің өз аудиториясын тыңдата алмауы, аудиторияның тілін таба алмаған кәсіби тәжірибенің аздығынан туындаған әрекет.

Бағдарламалардың қорытынды бөліміне келсек, «Қарекет» бағдарламасында басты кейіпкердің өзі тұрмысқа шығуға ниетті екенін, көпшіліктің және журналистік сұхбаттың әсер еткеніне тоқтала келе, жуырда ақ босаға келіні атанатынын хабардар етті. Және бағдарлама жүргізушісінің қорытынды мәтіні мен қоштасу лебізі айтылды.

«Пендеміз ғой» ток-шоуының аталған шығарылымындағы басты кейіпкердің ойында ешқандай өзгерістер болған жоқ, демек бағдарлама дйттеген мақсатына жете алмады деген сөз. Қорытынды пікір айтылған жоқ, себебі студия қонақтарының дау-жанжалы әсерінен берілген уақыт өз мәресіне жетті, тақырып солай ашылмай қалды. Бағдарлама аяғында жүргізуші көрермендермен қоштасу тіркестерін айтумен ғана шектелді.

Ток-шоу бағдарламаларын ақпа-раттық танымдық, әлеумет тақырыбындағы және көңіл көтеретін жеңіл ток-шоу деп бөліп қарайтын болсақ, белгілі бір халықтық мәселелерді сөз еткенде жүргізушілердің де, арнайы шақырылған адамдардың да біліктілігі төмен екені байқалып қалады. Көтеретін тақырып туралы арнайы зерттеулер жасалмайтыны көзге ұрып тұрады. Бұл біз жоғарыда айтқан ток-шоуға жауапты команданың әлсіздігі демеске амалың жоқ. Бұған «Пендеміз ғой» ток-шоуы дәлел.

Ток-шоу миллиондаған көрермен жинай алатын бағдарлама. Оның көрермендерге ықпалын сөзбен жеткізу қиын. Сондықтан да АҚШ, Ресей сияқты алпауыт елдерде мұндай бағдарламалар үшін қыруар

қаржы бөлініп, ток-шоу алуан түрлі формада ұйымдастырылып жүр [6]. Қазақстан жағдайын олармен салыстыруға келмейді. Соған қарамастан әлемдік сипат алған ток-шоу еліміз телеарналарында көрініс табуда. Тек оны жай ғана эфир толтыру үшін емес, халыққа пайдасын тигізетін жаңа деңгейге көтеруге күш салу керек. Сол арқылы қазіргі интернетке сүйенген жедел ақпараттар заманында телеарна өз беделі мен орнын жоғалтпайды.

ӘДЕБИЕТ

1. Ларина Е.Г. Телевизионный дискурс и его жанровое разнообразие // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 2: Языкознание. – Выпуск № 5. – 2006г. – С. 166-168
2. Машинбаева Г.А. «Теледидарлық ток-шоулардың тілдік ерекшеліктері» // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – Алматы, 2009, – №1 – Б.127-131 б.
3. Бисмилдина Д.Д. Телехабарлар тілі: фил.ғыл.канд.дис. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық ун.-ті, 2009. – 127 б.
4. Naarman L. Performing Talk. In Andrew Tolson: Television talk shows//Discourse performance/2001 – 400 p.
5. «Қарекет» ток-шоуы шығарылымының тақырыбы: «Қыз көктемi» <https://www.youtube.com/watch?v=h7cszAyvebg>
6. «Пендеміз ғой» ток-шоуы шығарылымының тақырыбы: «Отыздан асып барамын». <https://www.youtube.com/watch?v=VjqquIjONVo>

ОСОБЕННОСТИ ТОК-ШОУ ПРОГРАММ НА КАЗАХСТАНСКОМ ТЕЛЕВИДЕНИИ

Зейноллақызы М.¹

¹Магистрант КазУМОиМЯ им. Абылай хана

Специальность «6М050400-Журналистика»

Алматы, Казахстан

e-mail: merekezhan_20@mail.ru

В статье анализируются особенности ток-шоу как программ для миллионов зрителей в прямом эфире, как динамичный жанр журналистики на казахском телевидении. Целью статьи является выявление сильных и слабых сторон казахоязычных ток-шоу программ. Эмпирической основой статьи является ток-шоу программа «Қарекет».

Ключевые слова. Ток-шоу, журналистика, телевидение, целевая аудитория, участники ток-шоу, коммуникация, дискурс, телевизионный дискурс, сравнительный анализ, наблюдение.

Статья поступила 17.05.2019

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ
ХАБАРШЫСЫ
«ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ» сериясы

ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

BULLETIN
of Ablai khan KazUILandWL
Series «PHILOLOGICAL SCIENCES»

050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
+7 (727) 292 03 84 (вн. 3326)
e-mail: fmo@ablaikhan.kz

Подписано в печать 21.05.2019 г.
Формат 70x90 1/8. Объем 16 п.л. Заказ № 828. Тираж 300 экз.
Отпечатано в издательстве «Полилингва»
при КазУМОиМЯ имени Абылай хана

Издательство «Полилингва» КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
Тел.: +7 (727) 292-03-84, 292-03-85, вн. 24-09
E-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru